

Korunk tudománya

Szabó Imre

**Az emberi
jogok**

Második, bővített kiadás

Akadémiai Kiadó • Budapest

Korunk tudománya

A sorozatban megjelent:

SZABÓ IMRE

TÁRSADALOM ÉS JOG

ERDEY-GRÚZ TIBOR

A VILÁG ANYAGI SZERKEZETE

RÉNYI ALFRÉD

DIALÓGUSOK A MATEMATIKÁRÓL

SÓS JÓZSEF

TÁPLÁLKOZÁS, EGÉSZSÉG, BETEGSÉG

SÓTÉR ISTVÁN

ÁLOM A TÖRTÉNELEMRŐL

MADÁCH IMRE ÉS AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

BUDVÁRI RÓBERT

ORVOSTUDOMÁNY A TÁRGYALÓTEREMBEN

STRAUB F. BRUNÓ

ENZIMEK, MOLEKULÁK, ÉLETJELENSÉGEK

EGYED LÁSZLÓ

A FÖLDRENGÉSEK ÉS A FÖLD

MAJOR MÁTÉ

AZ ÉPÍTÉSZET SAJÁTSZERŰSÉGE

BOGÁRDI JÁNOS

KEVÉS VÍZ — VÍZ — SOK VÍZ

RÉNYI ALFRÉD

LEVELEK A VALÓSZÍNŰSÉGRŐL

ERDEI FERENC

A MEZŐGAZDASÁG HELYE A NAP ALATT

SZABÓ IMRE

AZ EMBERI JOGOK

SZABOLCSI BENCE

A ZENEI KÖZNYELV PROBLÉMÁI

A ROMANTIKA FELBOMLÁSA

ELEKES LAJOS

**KORSZERŰ MŰVELTSÉG, TÖRTÉNELMI
GONDOLKODÁS**

UBRIZSY GÁBOR

PESZTICIDEK — ÁLDÁS ÉS ÁTOK

BONTA JÁNOS

A KORSZERŰ ÉPÍTÉSZETI KÖRNYEZET

SZABÓ IMRE

AZ EMBERI JOGOK

1828—1978

MEGJELENT

AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS

150. ÉVÉBEN

KORUNK TUDOMÁNYA

2280.1982

AZ EMBERI JOGOK

SZERKESZTI

BERNÁT GYÖRGY

ff

1978-1979

MÉRENT

AZ AKADÉMIAI KIADÁS

190. ÉVFOLYAM

201992

SZABÓ IMRE

AZ EMBERI JOGOK

Második, bővített kiadás

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1978

501995

AZ EMBERI JOGOK

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 1622 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1978 · Szabó Imre

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 6203 / 19 78

TARTALOM

Bevezetés	7
Az emberi jogok lényege	12
Az emberi jogok eredete	12
Emberi és állampolgári jogok	19
Emberi jogok a nemzetközi jogban	29
Az emberi jogok fajtái	40
A gazdasági, szociális és kulturális jogok	53
A nemzetközi rendezés	61
Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata	61
Az emberi jogok körüli későbbi fejlemények	78
A nemzetközi védelem különböző módjai	85
A hazai helyzet	96
Az emberi jogok Magyarországon	96
Újabb hazai fejlemények és problémák	114
A legújabb vonatkozások	123
A helsinki Záróokmánynak az emberi jogokra vonatkozó rendelkezései	123
Az új szovjet Alkotmány és az emberi jogok	131
Az emberi jogok és napjaink nemzetközi politikája	139
Jogok és kötelességek	148
Emberi kötelességek — állampolgári kötelességek	148
A szocialista állam polgárának kötelességei	154
Fontosabb jogi kifejezések magyarázata	163

7	Bevezetés
12	Az emberi jogok lényege
13	Az emberi jogok eredete
19	Emberi és állampolgári jogok
23	Emberi jogok a nemzetközi jogban
40	Az emberi jogok jeléi
23	A gazdasági, szociális és kulturális jogok
61	A nemzetközi rendszer
64	Az emberi jogok E-gyarmati Nyilatkozata
78	Az emberi jogok területi kérdései
87	A nemzetközi védelem különböző módjai
90	A hazai helyen
90	Az emberi jogok Magyarországon
114	Jobb hazai feltételek és problémák
133	A jogdíjak vonatkozásai
133	A jogdíjak különbözősége az emberi jogokra vonatkozóan
134	... szabályozás
134	Az ő jogok: Alkotmány és az emberi jogok
139	Az emberi jogok és napjaink nemzetközi politikája
149	Jogok és kötelességek
148	Emberi kötelességek – állampolgári kötelességek
154	A gazdasági állam jogaitól kötelességig
163	Fontosabb jogi kérdések megvitatása

BEVEZETÉS

Napjainkban sokat beszélnek és írnak az emberi jogokról. Van ország, amely e jogok bajnokának játssza ki magát más országok irányában; vannak újságok, amelyek mindennap találnak valami szenzációt arról, hogy hogyan sértik meg az emberi jogokat — másutt. Vannak viszont országok, amelyek kevesebbet beszélnek az emberi jogokról, de többet tesznek érte. Vajon mindezek miatt, e sok beszéd alapján azt lehet-e mondani, hogy korunk az emberi jogok kora? Aligha. Sokkal inkább áll ez a tétel, hogy korunk *az emberi jogok jelszavának* a kora. A sok szóbeszéd az emberi jogokat a politikai arénába vonja be, miközben e jogok lényege, valódi társadalmi tartalma és megvalósításuk kérdése a háttérbe szorul.

Az emberi jogok kérdése — régi kérdés. Ha keresése érdekében nem is megyünk vissza az ókorba, amikor az emberi jogok alapja, a jogegyenlőség még nyilván ismeretlen volt, de legalább a francia forradalomig vissza kell mennünk. Az 1789-ben kelt francia deklarációt az ember és a polgár jogairól az emberi jogok igaz története kiindulópontjának tekinthetjük. De mind ekkor, mind a következő körülbelül 160 évben az emberi jogok kérdése kizárólag *az államok belső kérdése* maradt; az volt tehát vitatott, hogy vajon milyen joga van az egyénnek az állammal szemben. Napjainkban a kérdés nemzetközi szintre emelkedett és a nemzetközi közösség úgy teszi fel a kérdést, hogy vajon *az állam biztosítja-e az emberi jogokat állampolgárainak?* Ezt más-

képpen és a jogrendszerek világára vetítve, úgy is kifejezhetjük, hogy az emberi jogok ügye államjogi ügyből nemzetközi jogi üggyé vált.

Az emberi jogok ügyének nemzetközi szinten ma az egyetemes gazdája az *Egyesült Nemzetek Szervezete*. Ennek alapokmányába – többek között a Szovjetunió javaslatára – bekerült ugyan néhány helyen (hétszer) az emberi jogok említése, de az Alapokmány nem adott választ tulajdonképpen arra, hogy mik is valójában azok az emberi jogok. Erre csak 1948-ban, külön okmányban került sor.

Majdnem harminc éve, 1948. december 10-én az Egyesült Nemzetek harmadik Közgyűlésén elfogadták az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát*; ennek megünneplésére az Egyesült Nemzetek minden év december 10-ét az *emberi jogok napjának* nyilvánította. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával az emberi jogok ügye államon belüli, végeredményben az egyes államok belső rendszerétől függő ügyből részleteiben is meghatározott módon nemzetközivé, jogilag a nemzetközi jog tárgyává lett.

Az emberi jogok napjának hivatalos ünneplése maga is világszerte fokozza az érdeklődést az emberi jogok iránt; felhívja rájuk a figyelmet, s időszerűvé teszi annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy *mik is tulajdonképpen ezek az emberi jogok?* Nem mintha nem lenne róluk valamilyen homályos sejtésünk; a fogalmat használjuk is, beszédünkben élünk is vele, anélkül azonban, hogy pontos tartalmát tudnók. Ha felháborodunk valami nagy méltánytalanságon, ha egy bírói ítéletet kiugróan igazságtalannak tartunk, ha valamely államigazgatási intézkedés durván sért bennünket: az emberi jogokra hivatkozunk, emberi jogainkban érezzük megbántva magunkat. Érzésünk szerint ilyenképpen az emberi jogok a jog egészéből *kiemelt jogok*, amelyek ugyan

nem állnak fölötté az írott törvényeknek, de amelyek erősebbek, sőt tartósabbak is azoknál.

Ilyen érzéseinknek megfelelően az emberi jogok kettős funkciót töltenek be; megvalósításuk kielégíti, mégpedig a pozitív jognál jobban elégti ki igazságérzetünket, és ugyanakkor tartósságuknál fogva is, bizonyos szempontból annak a mértéknek a szerepét töltik be, amellyel a pozitív jogot, illetőleg alkalmazásának minőségét mérjük. Az emberi jogok ennek megfelelően *a köztudatban az erkölccsel és az igazságossággal egy szintre emelkednek*, pontosabban a fennálló jogrendszernek és érvényesülésének egyfajta mércéi. Ebben a nézetben, egy ilyesféle beállításban azokban sok a misztifikáció; az emberi jogoknak ilyen értelmezése azok szélesen elterjedt, de valójában téves felfogásán alapszik; úgy tűnik, mintha a pozitív jog fölött állnának, annak mércéi lennének, és örökérvényűeknek kellene őket tekinteni. Nyitva áll ezért még ma is a kérdés, hogy *mit is értünk igazán* emberi jogokon, mik valójában az emberi jogok?

Mondottuk, hogy az emberi jogok régen foglalkoztatják a jogi és a filozófiai irodalom művelőit. E jogokkal való irodalmi törődés élénksége aszerint alakul, ahogyan *azok társadalmi szerepe* változik. Így rendkívül nagy volt az emberi jogok irodalma például a 18. században, a polgári társadalom hajnalán és némileg még a 19. század első felében is; aláhanyatlott irántuk az érdeklődés a 19. század második felében; társadalmi szerepük a 20. század első évtizedeiben annyira csökkent, hogy létezésüket egyenesen kétségbevonták, s irodalmi tárgyalásukat szinte abba hagyták.

Valósággal megújult az emberi jogokkal foglalkozó irodalom a második világháború befejezését követően, amikor a jogok maguk is új értelmet nyertek, illetőleg újfajta jelentőségre tettek szert. Az a szörnyű tragédia, amely az egész emberiséget a fasizmus galád rendszerével érte, az emberek

millióinak elpusztítása, egész népcsoportoknak minden érvényes jog és elv ellenére való kiirtása ismét időszerűvé tette a kérdést, hogy nem lehet-e feltételezni, sőt egyenesen létre is hozni *egy olyan jogot, amely mindezt a borzalmat egyszer s mindenkorra gyökeresen igazságtalannak és embertelennek bélyegzi, és gátja lehet e borzalmak megismétlődésének*, — vajon nem tételezhető-e fel egyenesen egy olyan jog, amelynek alapján e szörnyű tetteket a jövőben büntetni lehet? A gondolat nem állt meg itt; most már az is felvetődött, hogyan lehetne az elnyomó jogrendszerekkel, egyes államok akár jogba burkolt politikai önkényével szemben valamely külső, nemzetközi hatalomhoz, például az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordulni s ennek jogalapját az emberi jogok intézményében megteremteni?

Mint majd szó lesz róla, nagyon is kérdéses, vajon az-e az emberi jogok egyedüli vagy akár elsődleges mai értelme, hogy mintegy *fellebbezési jogcímek* legyenek az állami-nemzeti jogrendszerekkel szemben — nem inkább az-e, hogy nemzetközi szinten megadják az állami-nemzeti jogrendszerek tartalmának egy bizonyos minimumát, és kötelezzék az államokat e jogok megtartására? Az mindenesetre tény, hogy az emberi jogok új időszerűségének közvetlen kiváltója a náciizmus és a fasizmus szomorú tapasztalata volt; ez volt egyik indítéka annak a felismerésnek, hogy ha az alkotmányok az államok művei, a bennük deklarált jogok biztosítása ugyancsak állami, azaz belső feladat, vagyis az emberi jogok érvényesítését ugyanannak a szervnek a kezébe tettük le, amelyre kinyilvánításuk, alkotmányba foglalásuk feladata hárul. Ezért helyes, célszerű lehet *egy olyan nemzetközi fórum elismerése*, amely kötelezni is tudja az államokat e jogok tiszteletben tartására. E nemzetközi fórum mindenképp megfogalmazhatja azt az általánosítást, amelyet emberi jogokként az államoknak el kell ismerniök, hogy azután

majd kialakítsa *azt a nemzetközi rendszert is*, amely az államoknak e jogok tiszteletbentartására vonatkozó köteleességét érvényesíteni képes.

Ezek a nagy kérdések már éltek harminc évvel ezelőtt, az Egyetemes Nyilatkozat keletkezésekor is; egy s más azóta legalább jogilag megoldódott belőlük, de részben még mindig nyílt elméleti és gyakorlati kérdések. Ma is vitatott elméleti probléma, hogy *hogyan egyeztethető össze az emberi jogok eszméje a pozitív joggal*, mi az emberi jogok helye az alkotott, az állami jog rendszerében; a nemzetközi jogászok és az államjogászok által megoldandó gyakorlati kérdés az emberi jogok nemzetközi jogi és belső államjogi viszonyának kimunkálása; minthogy az emberi jogok megszűntek pusztán egyes államok belső ügyei lenni s átmentek a nemzetközi jogba, vagyis *az állampolgárok alapvető jogaiból emberi jogokká váltak*, ápolásuk az állam mellett egyben a nemzetközi szervezetek feladatává is lett. De az emberi jogok kérdései a jogászokon túl mindenekelőtt magukat az embereket érintik, akik állami keretben, s egyben a nemzetközi közösség kereteiben élnek életüket, s akik akár földi, akár e fölött álló eredetet és örök érvényt tulajdonítanak az emberi jogoknak, egyaránt igénylik e jogok valósággá válását. Ezért és mindezek miatt indokolt, hogy az emberi jogokkal kapcsolatban ne csak a jogászoknak, hanem *általában az embereknek adjunk valamelyes bevezető tájékoztatót* az emberi jogokról — emberi jogaikról.

AZ EMBERI JOGOK LÉNYEGE

AZ EMBERI JOGOK EREDETE

Vajon mikor, hány évszázada vagy talán évezrede alakult ki az a gondolat, hogy az embernek alapvető jogai vannak az állammal szemben, aminthogy lehetnek esetleg alapvető kötelességei is? Visszavezethető-e valaminő legősibb alakra az emberi jogoknak az a fogalma, amely ma él a közfelfogásban? Ez a kérdés túl messzire vezetne bennünket vissza; meg kell elégednünk az *emberi jogok rövidebb, modern történetének* a jelzésével.

Ami az emberi jogok 1948-ban kelt Egyetemes Nyilatkozatát illeti, ennek közvetlen történetét illetően nem kell túlságosan messzire visszanyúlnunk; a nyilatkozat eszméje nem régi keletű. Elfogadását alig 25–30 évvel megelőzően, közvetlenül az első világháború vége előtt, illetőleg azt követően merült fel először az a gondolat – s most ismét egy világháborúra adott válaszként –, hogy helyes lenne az emberi jogok államon belüli, alkotmányos biztosítékait kiegészíteni az emberi jogokra vonatkozó *valamilyen nemzetközi okmánnyal, egy nyilatkozat elfogadásával vagy egy nemzetközi egyezményvel*; ezzel az emberi jogok államon belüli jogintézményből egyben nemzetközi jogi intézménnyé válnának. Készültek bizonyos tervezetek is egy ilyen nyilatkozathoz a második világháború alatt, illetőleg után, amelyeknek többnyire nemzetközi szervezetek vagy egyesületek voltak a szerzői. Az emberi jogok nemzetközi rendezésének még csak a kezdetén vagyunk; ha az Egyetemes Nyilatkozatot említjük, valójában az *emberi jogok nemzetközivé válásának csak első önálló jogi aktusáról* emlékezünk meg.

Am maguknak az emberi jogoknak, nem pedig nemzetközi jogi intézménnyé válásuknak az eszméje régebben keletkezett. E tekintetben kétféle állásponttal lehet találkozni. Vannak, akik eszméjének eredetét az ókorban keresik, sokan viszont megelégszenek azzal, hogy az emberi jogok gondolatát csak a 17–18. századig, a polgárság előretörésének korszakáig vezessék vissza. Az eszme valóban ősrégi eredetű, de akkor nyilván merőben más társadalmi feltételek közepette született, mint az újkorban és *más társadalmi funkciót látott is el*; azt lehet mondani, hogy az *emberi jogok széles értelemben vett, a jogegyenlőségen alapuló modern fogalma és újkori tartalma valóban csak a 17–18. században alakult ki*. E korszakban a feltörekvő polgárság a feudalizmus elleni harcában és egy új jogrendszert igényelve, meghirdette, sőt feltételnek vallotta az embereket megillető jogok egy bizonyos körét, személyes jogaik társadalmilag nélkülözhetetlenek tartott minimumát. Ezek lettek az emberi jogok, amelyeknek olyan magyarázatot adtak, hogy azok örök jogok, vagyis az embereket öröktől fogva és örökké megilletik; *a pozitív jog felett és azon kívül létező jogok*. Ezek először csak követelményként jelentek meg, mégpedig a feltörő polgárság követelményeiként a feudalizmussal szemben. Politikai-jogi megvalósításuk, vagy legalábbis jogi okmányban való kifejezésük majd a polgári forradalom győzelme után következett be, mégpedig rendszerint *alkotmányos nyilatkozatba* foglalásukkal, olyasféleképpen, ahogyan azt a francia forradalom „*Az ember és a polgár jogainak nyilatkozatát*”-ban 1789 augusztusában megfogalmazta.

Az irodalomban nagy viták vannak az emberi jogok 17–18. századi eredetéről is, és e tekintetben a legkülönbözőbb felfogásokkal találkozhatunk. Nézzünk meg ezek közül egy-néhányat. Azelső említésre méltó felfogás *Rousseau-nak tulajdonítja az emberi jogok eszméjét*, minthogy Rousseau

volt az, aki a társadalmi szerződéssel egy olyan emberi közösséget posztulált, amelyben az emberek elveszítik egyéniségüket, amelyben az emberek feloldódnak, és amelyben csak részeivé lesznek a nagy egésznek, az összesség akarátának. Ebből az okfejtésből már magában véve következik, hogy Rousseau nem lehet az emberi jogok atyja, hiszen felfogása szerint az ember, amikor társadalomba lép, ezzel egyben átadja jogai összességét a közösségnek és semmije, semmilyen sajátos joga sem marad meg. Egy másik felfogás az *amerikai ún. billemekhez*, az emberi jogokat tartalmazó észak-amerikai nyilatkozatokhoz fűzi az emberi jogok eredetét, mondván, hogy ezek nem mások, mint a billek áttételei Európába. Valószínű, hogy ez a felfogás is téves; a billek ugyanis annak a harcnak a termékei, amelyet az amerikai nép folytatott az angol elnyomással szemben, s ezért sokkal inkább az elnyomás alóli felszabadulás okmányai, egyben azonban a vallásszabadságnak is kifejezett deklarációi. Nem lehet azonban azt állítani róluk, hogy ezek már a polgári társadalomban lettek volna az emberi jogok kifejezései, mert ezek még a feudalizmusban születtek.

Az emberi jogoknak a 17–18. századi felfogása, noha az emberi jogokat örök jogoknak tekintette, minthogy feltételezése szerint azok öröktől fogva meg kellett, hogy illessék az embereket, ha gyakorlatilag nem is érvényesültek — nyilvánvalóan a történelem egy meghatározott korszakához, egy bizonyos társadalmi rendszerhez, jelesül a kibontakozó tőkés rendszerhez kapcsolta őket; azzal, hogy e történelmi korszak hajnalán az emberi jogokat alkotmányba vagy legalábbis az alkotmány bevezetőjébe foglalták, egyben *társadalmi-emberi igényből, vágyból végre jogi-politikai intézménnyé* is tették őket. Ebből a szempontból kevésbé érdekes, hogy személy szerint ki volt e jogok ilyen jellegének és tartalmának első megfogalmazója — hogy vajon annak már a

17. században *Grotius volt-e az atyja*, vagy a 18. században egy más társadalomfilozófus dolgozta-e ki az elméletet részleteiben? Bárki volt is az emberi jogok eszméjének kezdeti kifejezője (s valószínűleg nem is egyetlen gondolkodótól eredt), mindenképpen társaival és követőivel azonos társadalmi viszonyokból indult ki, mindnyájan egyazon eszmévilághoz tartoztak, ugyanolyan társadalmi feltételek között éltek és ugyanolyanokat igényeltek.

Az emberi jogoknak a polgári társadalom hajnalán történő megjelenése egybekapcsolódott az ugyanakkor kialakuló vagy inkább felújuló, az emberi jogokat öröknek felfogó és már említett *természetjogi felfogással*. Ennek a felfogásnak a legrövidebben fogalmazott lényege abban foglalható össze, hogy az érvényes jogon felül vagy kívül, esetleg azzal tartalmilag ugyan egyezően, de mégis attól elkülönítetten, feltételez egy íratlan, eszmei jogot, amelyet *a természet oltott volna belénk, vagy amely következne az ember természetéből, esetleg az ember értelméből*. Ez a természetjog mint bizonyos jogi elvek összessége, kétféle társadalmi célt szolgálhat: vagy igény lehet egy megvalósítandó új jogrendszerre nézve, vagy pedig eszmei igazolása egy már meglévő jogrendszernek. E szerint a természetjogi felfogás lehet haladó vagy maradi. Tartalmának számottevő részét az emberi jogok teszik ki; a 17–18. században ez adta meg ennek a tannak tulajdonképpen jelentőségét. A természetjogi felfogás *a jognak kettős értelmet* adott: *egy földit* s ez az állam által alkotott jog – *s egy égit*: ez a természetből származó vagy istenségtől eredő, örökké létező, a pozitív jog felett lebegő eszmény, a természetjog.

A természetjognak ez a kettőssége egyébként szinte végigkíséri a jogfejlődés egész menetét a különböző korszakokban, s benne az emberi jogok ügyét is. Az állam által alkotott ún. pozitív jog és a természetjog egymáshoz való viszonyi-

tása, egymással való összefüggésbe hozása és egymás közötti játéka alkalmat adott arra, hogy misztifikáltan kifejezze a valóságos jogi mozgás egészét. *A természetjog azonban valójában nem független az alkotott állami jogtól*, mert az valójában nem más, mint *igény egy megalkotandó jogra, vagy pedig erkölcsi magyarázat egy már megalkotott jogról*; mindkét esetben a valóságos jogra vonatkoztatott eszme, valójában azonban nem jog, nem külsőleg-államilag kötelezővé tett vagy tehető magatartási szabály, hanem az alkotott jognak egyfajta eszmei tükörképe, eszmei függvénye, ideológiája.

Bár az emberi jogokat a 17–18. században is elsősorban a természetjoggal hozták kapcsolatba, valójában olyan volt közöttük a viszony, hogy a természetjog úgyszólván csak magyarázatául, indokául, jogcíméül szolgált az emberi jogoknak. Egyes szerzők szerint az emberi jogok olyan jogok, amelyek azért *örökök és az embertől elidegeníthetetlenek*, mert az emberek *az őállapotból, a „természetes” állapotból* az állammá alakuláshoz vezető társadalmi szerződéssel sem mondtak le róluk, hanem *mintegy magukkal hozták és fenntartották maguknak azokat*; az állam – minden állam – kötelessége, hogy elismerje és érvényre juttassa ezeket. Mi igaz ebből?

Aki az emberi jogok eredetét a 17–18. századnál meszebbre vezetik vissza, az emberi jogokat egyértelműen a természetjog egyenes termékeként, következményeként, megnyilvánulásaként fogják fel; így *az emberi jogokat azonosítják a természetjoggal*. Az ősök keresésénél, az önmagában vett eszme formai megjelenését kutatva, az ezen az állásponton levő szerzők végül eljutnak egészen az ókorig. A szerzők egy része szerint irodalmilag az elsők között *Szophoklész* adott kifejezést a természetjogias jellegű, örök emberi jogoknak az állami, a pozitív joggal szemben: itt kell végül is keresni az emberi, természetes jogok valóságos eredetét és

első kifejezését; ez lenne a történeti eszme-folyamat végső, vagy inkább kezdő láncszeme.

Ismeretes, hogy Szophoklész *Antigoné*-jében Kreón megtiltja fivérének, Polineikésznek az eltemetését; holttestét a parancs szerint temetetlenül, „kutyák s a dögmadar undok zsákmányaként” kell hagyni. Amikor Antigoné ennek ellenére eltemeti Polineikészt, Kreón felelősségre vonja: ismer-te-e Kreón törvényét, amely ezt tiltja; arra a kérdésre, hogy ha ismerte, mégis miért szegte meg, Antigoné klasszikus válasza így hangzik:

„Parancsaidban nem hiszem, hogy oly erő

Lehet, mely engem istenek nem változó

Íratlan törvényét áthágni kényszerít.

Mert nem ma vagy tegnap lépett életbe az,

De nincs ember, ki tudná, hogy mióta áll.”

(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

Ezekben a sorokban az emberi jogok minden eleme össze van gyűjtve: a testvér eltemetésének joga (és egyben kötelessége) istenektől ered — s a természetjogi eredet itt is *isteni eredet alakjában* jelentkezik; íratlan törvényről van szó, ami itt az állami értelemben vett jogtól való függetlenséget jelent, — örökérvényű jogot érvényesítenek, amely — emberi jog, azaz állítólag minden embert megillet —, a pozitív jog által az embertől el nem vonható. Az említett jelenet lényege az *örök(isteni eredetű) emberi jog és a pozitív jog tragikus ütközése, és az emberi jognak a pozitív jog fölé helyezése.*

Szophoklész példája több szempontból is tanulságos. A testvér vagy hozzátartozó eltemetésének jogához és kötelességéhez alig van szükség e jog isteni eredetének hangoztatására mint magyarázatra: az racionális módon is érthető; e minőségű kötelesség voltát a vallás emberi-rokoni joggá

szépitette, s bizonyos erkölcsi jellegű szabállyá emelte, amely — mint ilyen — függetlenülhetett a pozitív jogtól, sőt szembe is kerülhetett azzal. A példa azért is jellemző, mert egyben ezen a jogon keresztül bizonyítja az emberi jogok örök voltának nagyon is viszonylagosságát. *A társadalmi és kulturális fejlődés ugyanis e jogot, illetve kötelességet társadalmilag fölöslegessé tette*, kiiktatta az emberi jogok sorából, de a pozitív jogból is; a hozzátartozó eltemetésének emberi joggá transzformált kötelessége elvesztette jelentőségét: az egészségügyi szabályok kifejlődésével a holttest eltemetése közösségi ügygé, végül is állami feladattá vált. Igaz, hogy ez *hosszú fejlődés menetében* alakult így ki, több évszázad, sőt évezred során; ezért némileg érthető, hogy ez a lassú fejlődés és ezen belül az eltemetésre vonatkozó erkölcsi szabály hosszú ideig való érvénye azt a benyomást keltette, *mintha* itt valóban valamiféle örök elvről lenne szó.

Ebből a példából kiindulva, egy bizonyos irányból úgy közelíthetjük meg az emberi jogokat, hogy azok között vannak olyanok, amelyek *több társadalmi rendszerben egyaránt érvényesek*, vagyis amelyek különböző, egymást követő jogrendszerekben lesznek érvényes állami jogszabályokká, s így nemcsak egyetlen állam polgárainak a jogai, hanem *egymás utáni jogrendszerek alanyainak megmaradó, öröklődő jogai*, vagyis *tartósabbak* az egy-egy állami-politikai rendszerre jellemző jogoknál. Minthogy ezek a jogok nemcsak több jogrendszerben ismertek, hanem többfajta társadalmi rendszer jogrendszerében is, elhomályosul bennünk alapvető, kiinduló társadalmi megalapozottságuk, s úgy tűnik az emberek előtt, mintha öröktől vagy *majdnem öröktől fogva adottak* lennének.

Példaképpen elég hivatkoznunk *az élethez vagy a testi épséghez való emberi jogra*, amely különböző jellegű jogrendszerek alkotott jogában egyaránt kifejezésre jut; ma

ezeket is — történetiségük folytán — emberi jogokként tartják nyilván. Bár ez a kifejezőmód és e jogok érvényesülésének mértéke nem azonos például a rabszolgotartó és a polgári jogrendszerben, vagyis e jogoknak is van bizonyos nyilvánvaló fejlődése, ha ez ugyan rendkívül lassú is, mégis jellemző mai mivoltukra, hogy egyaránt megtalálhatók *mind a különböző kizsákmányoló társadalmak, mind a szocialista társadalom jogrendszereiben*. Ez a körülmény joggal keltheti azt a benyomást, mintha itt örök jogokról volna szó s ez a *makacs tartósság tényleg az emberi jogok egyik vonásának tekinthető*.

Mindezek alapján azt mondhatjuk általánosságban az emberi jogokról, hogy azok olyan jogok, amelyek nem függenek közvetlenül össze egy meghatározott termelési-társadalmi renddel, amelyeknek társadalmi alapja nem tapad egyetlen, egyfajtajú jogrendszerhez vagy jogtípushoz sem, de végül is nyilvánvaló, hogy csak *a jogegyenlőséget magáévá tevő*, azt elfogadó, vagy azt legalább látszólag elfogadó társadalomnak lehet a sajátja. Ez azonban akkor is csak egyik eleme és egyben csak *egyfajta megközelítési lehetősége vagy módja* az emberi jogoknak, nem is azok mindegyikének, s talán nem is a leglényegesebbeknek; ám némileg érthetővé teszi, hogy a közgondolkodásban hogyan bontakozott ki és esetleg hogyan él ma is ez a fogalom, azaz *mit értenek általában emberi jogokon, és miért tekintik ezeket örök, elidegeníthetetlen jogoknak*.

EMBERI ÉS ÁLLAMPOLGÁRI JOGOK

Az emberi jogok eredetére vonatkozó és az előzőekben vázolt nézet könnyen az emberi jogok mindegyikének metafizikus, olyan magyarázatához vezet, amely az emberi jogok társadalmi eredete és magyarázata helyett azokat az ember

emberi mivoltából származtatja, s feledi azt a tényt, hogy a jog — minden jog, bármiféle jog, így az emberi jog is — az embernek önmagában vett emberségével, nem emberi méltóságával, hanem az ember társadalmiságával, *társadalmi lény voltával függ össze*. Aligha fogadhatjuk el az emberi jogok ésszerű magyarázataként *Jacques Maritain*-nak azt a tételét, hogy „az emberi személyiségnek magában véve azért vannak jogai, mert személy, mert önmagának és cselekedeteinek teljes ura, aki ennél fogva nem csak eszköz, hanem cél, akit ilyenként kell felfogni”. Ez az emberi jogoknak misztifikáltan idealista magyarázata. Minden jog — az emberi jogok is — az embernek más emberekkel való viszonyából ered s azt fejezi ki; minden jog, *az emberi jogok maguk is — társadalmi, a társadalomba ágyazott termék*; e jogok az embert mint társadalmi lényt közelítik meg és érintik különböző oldalról.

A 17–18. század természetjogi felfogását tükrözve az 1789-ben kelt, az ember és a polgár jogairól szóló alkotmányos Nyilatkozat maga e jogoknak természetjogi magyarázatot ad. E Nyilatkozat szerint az emberi jogok két minőségében érintik az embert; egyrészt mint önmagában vett embert, vagyis csakis emberi mivoltánál fogva, — másrészt pedig mint állampolgárt, azaz egy politikai szervezethez való tartozásánál fogva. Ennek megfelelően a francia nyilatkozat kifejezetten és elkülönítetten *az ember és a polgár jogairól* szólt; az ember jogai azok lettek volna, amelyek még a társadalmi kötelékbe lépés előtt, attól függetlenül *egy feltételezett őállapotban megillették volna* az önmagában vett embert, az utóbbiak pedig a politikai társadalomban, azaz *az államba szerveződés feltételei*, s az embert mint a politikai közösség tagjait illelnék meg.

Azok a politikai-jogi okmányok, amelyekben az ember, illetőleg az állampolgár jogai újabban, az utolsó két évszáz-

zadban kifejezésre jutottak, általában és többségükben a 18. század végén keletkeztek. Elvi szempontból szinte mellesnek tűnik, melyiket vesszük közülük példának: vajon *Virginia* állam 1776. június 12-én kelt alkotmányának bevezetőjét, a Bill of Rights-ot, vagy az *Észak-Amerikai Egyesült Államok* 1776. július 4-én kelt függetlenségi nyilatkozatát, avagy a *francia* forradalom szülte és 1789. augusztus 26-án kelt nyilatkozatot az ember és a polgár jogairól. Ezek az okmányok eredetükben, de mondhatni külsőleg mindnyájan azonos jellegűek, mindegyikük ugyanazon eszmevilágból, egyforma fajtájú társadalmi viszonyokból látszik eredni, *mintha ugyanazok a társadalmi, gazdasági és politikai igények fejeződnének ki bennük* tisztán vagy kevésbé tisztán: esetleg más, így például vallásos elemekkel keveredve, jogilag jobban vagy pontatlanabban kifejezve jelennek meg. Eredetük általános okát egyaránt annak a kornak a társadalmi feltételeiben kell keresni, amelyben esedékessé vált *a feudalizmus gazdasági, politikai és egyéb fajtájú megkülönböztetéseken alapuló rendjével szemben* az emberek legalább formai egyenlőségének, bizonyos mértékű szabadságának, az állammal szembeni alapvető jogainak meghirdetése. A nyilatkozatokban egyaránt belefoglalt jogok *társadalmi súlya és jelentősége között* azonban számottevő különbségek adódtak. Így az amerikai ún. biltek — amint erre más vonatkozásban már utaltunk — az Anglia ellen irányuló észak-amerikai szabadságmozgalmak termékei; mások a vallásszabadságért folytatott küzdelem okmányba foglalt eredményei. A „tisztá”, az *igazi társadalmi okot* az ember és a polgár 1789-es francia Nyilatkozatánál találjuk meg; ez a valóságos, *a fő ok a feudalizmus kötöttségével szemben igényelt emberi szabadság* és állampolgári jogegyenlőség. Nézzük meg ezt az elemet közelebbről.

Tulajdonképpen már a legkorábbi szerzők műveiből kitűnik, mi is volt valójában az emberi jogok kinyilatkoztatá-

sának végső társadalmi célja, konkrét társadalmi rendelkezése, ami azután a francia Nyilatkozatban mutatkozott meg a legvilágosabban. Így amikor *Locke* kifejti elméleti érvelését egy őstársadalomról, amelyben *az emberek még jogaik teljes birtokában voltak*, s az ezt követő és szerződéssel állammá szerveződött társadalomról, amelyben *a jogokat már korlátozták*, kimunkálva ezzel az emberi jogok keletkezésének egyik spekulatív hipotézisét, egyben és ezzel kapcsolatban a védendő emberi jogok alapvető fajait is megjelöli. Ezek nála *az élet, a szabadság és a vagyon, pontosabban a tulajdon joga*: ezek védelme az emberi jogok intézményének egész értelme. *Locke* e hármas felsorolásból külön kiemeli, szinte kizárólagossá, de legalább is *elsődlegessé teszi a tulajdon jogát*, azaz *az emberek jogát magántulajdon szerzésére*. Azzal, hogy *Locke* szerint az emberek e jogokkal állítólag még az állam előtti állapotban rendelkeztek, mert ezek az embert ember mivoltában illetik meg s ezért *elidegeníthetetlen, örök, társadalomelőtti jogok*, *Locke* csak misztifikált, ideologizált alakban fejezte ki e jogok társadalmi okát és lényegét. Az, hogy az embert megillető jogok középpontjában *a magántulajdon*, a tulajdonnal való szabad rendelkezés joga állt, kétségtelenül feltárta a tőkés rendszer születendő eszmevilágában való gyökerezésüket is.

Noha az előzőkben *Locke*-ra hivatkoztunk, még meszebbre mehetünk vissza a múltban az emberi jogok irodalmi eredetének a keresésében. Ennek során *Hugo Grotius*-ra bukkanunk, *a modern természetjog atyjára*, aki egyébként *az örök és elidegeníthetetlen jogok tartós hipotézisét* is felállította. *Grotius* szerint a természetjog, amelybe az emberi jogok is tartoznak, „olyannyira változhatatlan, hogy még Isten sem változtathatja meg . . . Mint ahogyan tehát Isten sem teheti meg, hogy kétszer kettő ne legyen négy, éppen úgy azt sem teheti, hogy az, ami belső lényegénél fogva rossz,

ne legyen az.” *A természetjogba ágyazott emberi jogok* ilyenképpen az isteni jognál is erősebbek. Ilyesfajta érvelést más szerzőknél is találni.

Az emberi jogok e kezdeti koncepcióihoz később, Grotius és Locke követőinél új, további elem járult. Ez az új, további elem eszmei visszatükröződése volt annak a politikai küzdelemnek, amelyet a polgárság folytatott *a feudalizmusnak* nemcsak termelési, hanem egyben *politikai feltételei és viszonyai ellen is*. Ennek során, tagadva a feudális állam rendszerét, a szerzők kimunkálták a létrehozandó új államnak azokat az alapvető feltételeit, s ezen belül *az állampolgárokat megillető azokat a fő politikai jogokat*, amelyeknek a létrejövő burzsoá államra jellemzőeknek és abban érvényesülőeknek kell lenniök. E jogokat a polgár, az állampolgár jogainak nevezték; míg a jogok előbb említett csoportja állítólag *emberi mivoltában*, állampolgári minőségétől függetlenül illetett meg minden embert, addig *az állampolgári jogok az embereknek az állammal való kötelékéből, állampolgári viszonyából folyó, politikai jellegüknek tekintett jogai* voltak. A jogok e két fajtájának viszonylagos megkülönböztetése mellett azok egysége fejeződött ki az ember és a polgár jogainak közös francia nyilatkozatában; a kétféle fajtát együttesen szokták emberi, vagy a mai alkotmányokban *az állampolgárok alapvető jogainak* nevezni, s a kellő fenntartásokkal az emberi jogok együttesének nevezzük a rövidség kedvéért a továbbiakban mi is.

A jogok említett két köre közötti viszonylagos megkülönböztetésnek annak idején volt bizonyos társadalmi alapja, bár ezt a megkülönböztetést annakidején abszolútnak fogták fel: természetjogias jellegűnek tekintették az embert állítólag illető jogokat – pozitív jogoknak, vagyis az állam által alkotottaknak vagy alkotandóknak a polgár jogait. A különbségtétel valójában azonban csak viszonylagos értékű

lehet, minthogy mindkét fajta jog egyaránt csak az állam által állampolgárokként elismert embereknek biztosítható. Talán azt mondhatjuk, hogy emberi jogoknak azokat a jogokat nevezhetjük, amelyek a mai társadalmi rendszerek mindegyikének szükségszerű velejárói; a polgári vagy politikai jogok megadása attól függ, hogy milyen az adott állam államformája; demokratikus-e, reakciós-e? Mindebből adódóan nyilvánvaló, hogy a jogok két fajtája az emberi jogokon belül tartalmilag és társadalmi szerepében különbözik ugyan egymástól, de ez a különbség nem lényegi.

Mi olvasható ki erre nézve a francia nyilatkozatból, mit tekint az ember, és mit az állampolgár jogának? Az ember úgynevezett természetes és elidegeníthetetlen jogainak, amelyek biztosítása minden politikai egyesülés célja, a deklaráció a szabadságot, a tulajdont, a biztonságot és az elnyomással szemben való *ellenállás jogát* tekinti; ez utóbbi közvetlenül antifeudális politikai követelmény, amely később, a forradalom győzelme után el is maradt a jogok lajstromából. *A háromféle emberi jog, a szabadság, a tulajdon és a biztonság* valójában egyetlen jogot jelent, *egy jog körül mozog: a polgári társadalomban a magántulajdon joga a valószínű igény, annak szabadságára, az azzal való szabad rendelkezésre, és végső fokon annak biztonságára, védelmére irányul.* A tőkés magántulajdon jogát itt az ember alapvető jogává magasztosítják fel. Hugo Grotius 1625-ben írt munkájában még valamivel őszintébb volt; el kellett ismernie: „a most szokásos tulajdont” az emberi akarat vezette be, vagyis keletkezésében nem volt természetjogi (s mint jog, ezért nem volt emberi, természetes örök jognak tekinthető), de miután egyszer megvalósult, tételeit immár a természetjog mondja ki, tehát természetes, emberi joggá lett. A most már szorosán vett „*emberi*” jog eredetileg tehát nem volt más, mint *a magántulajdon joga, de ez nem volt valójában „emberi jog”.*

Az embereket mint állampolgárokat megillető jogok, *a polgári vagy politikai jogok* más, de az előbbtől eltérő jellegű csoportot alkotnak. Céljuk, hogy biztosítsák *az állampolgár jogait a politikai-állami életben való részvételre*, bizonyos mértékig *védjék az egyes állampolgárt* vagy azok meghatározott csoportját az állami szervek túlkapásaival szemben, illetőleg biztosítsák meghatározott mértékben cselekvési körük állami beavatkozástól mentes szabadságát. Mint látható, ezek már kevésbé „örök és elidegeníthetetlen”, azaz megingathatatlan jogok egy polgári társadalomban, nem okvetlen előfeltételei a társadalmi rendszernek, hanem *inkább meghirdetett velejárói egy bizonyos államformának*, amelynek milyenségétől eleve függ e jogok fajtáinak és érvényesülésüknek mértéke. Más a helyzet a szocialista társadalomban, mint a burzsoá világban, mert szocialista viszonyok között e jogok a szocialista rendszer „mearingathatatlan” jogai.

A dolog lényegét tekintve az emberi és az állampolgári jogok közötti megkülönböztetés eredetileg abból adódott, hogy az emberi jogok, vagyis végső fokon a tulajdon szabadsága és biztonsága, a valóságban megelőzik magát a társadalom politikai szervezetét, hiszen az államnak a termelési-tulajdoni viszonyok alkotják az alapját. E felfogás szerint a sajátosan emberi jogok, mint valóságos viszonyok megelőzik az államot, noha a jog maga állami termék. Ez az álláspont a tulajdon jogát azért tekintheti emberi *jognak* mert *feltételezi, hogy létezik az állam előtt vagy az államon kívül is jog*. Valójában — és természetesen leegyszerűsítve a dolgokat — az emberek az állam keletkezése előtt szerzik meg a tulajdont, alakítják ki a tulajdon formáját és a tulajdonnal rendelkezők hozzák létre azután az államot, annak politikai formáját, állapítják meg az állampolgár jogait, egyben pedig később, emberi jogokként fejezik ki a tulajdon

feletti tényleges hatalmukat, vagy e hatalom bizonyos formájára való igényüket.

Mint látható, az emberi és az állampolgári jogok történeti kettőssége *azon az összefüggésen, vagy inkább különbségen* alapul, amely a társadalom gazdasági és politikai szervezete között a polgári társadalomban valósággal fennáll, de ennek az összefüggésnek, illetve különbségnek *rejtett vagy elferdített alakban ad kifejezést*. Ebből az is nyilvánvaló, hogy az emberi jogok, vagyis lényegében a magántulajdonnal összefüggő jogok a polgári társadalomnak miért elidegeníthetetlen, alapvető, nélkülözhetetlen jogai, s miért viszonylagosak a polgári és politikai jogok, amelyek a polgári államok egymásik formájában esetleg csonkák lehetnek, vagy teljesen el is maradhatnak. Másképpen kifejezve, *a magántulajdon szabadsága a tőkés társadalom feltétlen sajátja, a politikai szabadság már nem az*.

Az emberi jogoknak a magántulajdonnal való szoros egységet a polgári tudomány körében is elismerik. Így Hans Kelsen, a kitűnő polgári jogfilozófus, e század harmincas éveiben az alanyi jogokról (amelyek valójában csak az emberi jogok másféle megközelítését jelentik) azt mondta, hogy azoknak egész ideológiája valójában a magántulajdonnal függ össze; célja, hogy a magántulajdon intézményét megváltozhatatlannak tüntesse fel, és megvédje esetleges megszüntetésétől. Amikor az alanyi jogok ideológiája az egyéni szabadság etikai értékéhez, az autonóm személyiséghez kapcsolódik, ebbe a szabadságba a tulajdon is okvetlenül beleértődik — írta Kelsen. A magántulajdon intézményét ezek szerint *eszmeileg elrejt a szabadság, a szabad személyiség fogalma, mint a polgári rendszer és jogrendszer alapja; ennek a szabad személyiségnek felelnek meg az elidegeníthetetlen emberi-alanyi jogok, amelyek mögött végül is a magántulajdon húzódik meg.*

A későbbi fejlődés során a kezdetben még bizonyos szerepet játszó ilyen tartalmi megkülönböztetés, az ember és az állampolgár jogainak érdemi kettéválasztása fokozatosan háttérbe szorult, sőt végül is teljesen eltűnt; ha még él talán ilyen kettősségre vonatkozó felfogás, ez többé nem az emberi jogok fajtáinak bizonyos csoportosításán és különválasztásán alapszik. Napjainkban *állampolgári jogoknak* általában azokat az alapvető jogokat nevezik, amelyek *alkotmányba vannak foglalva*, vagyis az érvényes, a pozitív jog részét képezik. *Emberi jogokon* valami mást értenek, valami többet; változatlanul a természetjogias felfogás hatására *olyasmit, ami az állampolgári jogokban mint erkölcsi tartalom kifejeződik*, vagy pedig azokban ki kellene fejeződnie; esetleg olyan, nem írott magatartási elvet is, amely *az állampolgári jogok mellett* érvényesül. Kérdés azonban, beszélhetünk-e tényleg ilyen értelemben emberi jogokról?

Nézzük meg közelebbről ebből a szempontból most a belső jogot, valamely állam belső jogát. Az emberek meghatározott csoportjainak megvannak a maguk sajátos nézetei a fennálló jogról, sőt, sok tekintetben egyfajta általános közvélemény is kialakulhat róluk: lehet, hogy egészében egyet értenek azzal, vagy pedig bírálják, helyeslik vagy kifogásolják egyes részeit, intézményeit, illetőleg érvényesülése módját. Mindezek alapján az emberek végső fokon osztályhelyzetükből kiindulva, de ezt sok áttétel útján kifejezve, és egyes, kevésbé jelentős viszonyokat illetően akár többé-kevésbé általános állásponttá formálva, *igényeket támasztanak a fennálló joggal szemben*. Az érvényes jogra vonatkozó, egyfajta erkölcsi elképzelés által is támogatott *követelmény fejezi ki általában azt, amit emberi jogoknak tartanak*; részben és időnként belemagyarázzák ezt az erkölcsi tartalmat a pozitív jogba is, mégpedig úgy, mintha tulajdonképpen már abban benne is lenne. *Ebben az esetben a természetjog*

igazolja a pozitív jogot, az emberi jogokat fennállóknak és a pozitív jog által megvalósítottaknak tekintik.

Ha így fogjuk fel a dolgot, akkor nem az emberi és az állampolgári jogok, hanem *az érvényes jog és az emberi jogok között* találunk bizonyos megkülönböztetést, vagy tehető bizonyos megkülönböztetés. E kettőségben az emberi jogok szerkezetük szerint, és ha a pozitív jog fölött állóknak tekintik őket, ilyen szemléletükben is megfelelnek a természetjognak; és ez annyiban helytálló, hogy miként a természetjog, úgy ezek az emberi jogok is mindenekelőtt bizonyos *erkölcsi tételt* fejeznek ki *a pozitív jogra nézve*, megállapításokat arról, hogy milyen a valóságban vagy milyen legyen a tartalmában erkölcsös jog. Ez az erkölcsi tartalom tehát *még nincsen*, vagy nincsen közvetlenül *benne a pozitív jogban*, hanem *még csak kívánság*, csak igény a pozitív joggal szemben, ha csak nem a pozitív jog igazolását szolgálja. Továbbá *az emberi jogok az egész jogrendszerre kiterjesztett természetjognak legfeljebb csak egy részét jelentik*, annak csak azt az alapvető részét, amely az állampolgári jogok tartalmára és követelményére vagy tényére vonatkozik. Végül: e jogok általában a társadalom egy részében, egy osztályában, esetleg ennél szélesebb rétegeiben merülnek fel; ha emberi jogokként említjük őket, ez azt jelenti, hogy elhagyjuk mellőlük annak megjelölését, hogy milyen társadalmi csoportot vagy csoportok nézetei, s *társadalmi indokolásuk helyett okaikat a természetben*, a természetfeletti erőknél, valamiféle velünk született sajátságban stb. *igyekszünk látni*.

Az emberi jogok végeredményben és a maguk általánosságában ezek szerint még nem jogok, illetve még nem jogokról van szó, azok nem részei a pozitív jognak, még nincsenek törvénybe foglalva; tulajdonképpen emberi jogokként csak addig beszélhetünk róluk mint erkölcsi követelményekről, amíg nem válnak törvénné. A törvényben, pontosabban az

alkotmányban már nem emberi jogok többé, nem is így nevezzük őket, hanem állampolgári jogokká, pozitív jogi intézményekké lesznek. E tekintetben végső következtetésünk az a paradox megállapítás, hogy az *emberi jogok* egyrésztől „*emberiek*” ugyan, de *nem jogok*; mihelyt *jogok* lesznek belőlük, már nem „*emberiek*”, hanem „*állampolgáriak*”, vagyis állampolgári jogok.

EMBERI JOGOK A NEMZETKÖZI JOGBAN

Az elmondottaknak mindenekelőtt azt lehet ellene vetni, hogy ezek szerint egy adott államban nem lehetnének alapvető jogai, vagy egyáltalán nem lennének jogai annak, aki nem az adott állam állampolgára, vagy aki hontalan; az emberi jogok mint igények, az adott államban már állampolgári jogokká válnának, ezek viszont reá nem vonatkoznának. Ezt az okfejtést érvként szokták felhozni a mellett, hogy mégis csak kell valamiféle emberi jogoknak lenniük, ha másért nem, legalább azért, hogy megmondják: *mi illeti meg a nem állampolgárt*, „*az önmagában*” vett embert, minden embert, függetlenül politikai státuszától. Ilyen „*önmagában vett*” ember azonban *jogi szempontból nincsen*, mint ahogyan egyébként sincsen, s az állampolgári jogok *nem csak az adott állam állampolgárainak a jogait jelentik*. Ha állampolgári jogokról beszélünk, ezen nem kizárólag vagy elsősorban csak az adott állam polgárainak jogait értjük, hanem ezeknél olyan alapvető jogokra gondolunk, amelyek *az embereket a politikai társadalomban*, a politikailag szervezett társadalmi rendben *mint azok tagjait illetik meg*. E jogok — miként minden jog általában — nem az emberek fizikai mivoltából fakadnak, hanem *társadalmi-emberi mivoltukból*; e jogokkal, illetőleg e jogok egy alapvető részével,

mint a politikai társadalom, az államba szerveződött társadalom tagjai, amint elvileg bármely állam állampolgárai rendelkeznek. Ugyanakkor azonban tény, hogy az adott állam polgárai több állampolgári joggal rendelkeznek saját országukban, mint valamely külföldi rendelkezik: így megilleti őket hazájukban a szorosán vett politikai jogok sora (választójogosultság és választhatóság, részvétel az állam ügyeinek intézésében, széles egyesülési jog stb.), feltétel nélkül joguk van a munkához, a munkavállaláshoz; ezekkel a külföldiek legfeljebb korlátozottan, és csak bizonyos feltételek mellett rendelkeznek.

A külföldieket megillető alapjogok köre egyik-másik országban szűkebb vagy bővebb lehet, — mindenesetre demokratikus államban rendszerint meglehetősen bő s kiterjed a közösségi élet legkülönbözőbb szektoraira; nemcsak az ember életét és testi épségét védi, hanem biztosítja a törvény előtti egyenlőséget, bizonyos mértékben még a közösségi ügyekben való részvételt is, az adott államban való tartós lakás esetén a gazdasági, szocialis, kulturális jogokat, a hatóságok segítségének igénybevételét, a polgári státus alapvető jogait. Ezeket a jogokat valamely állam általában nemcsak viszonyosság esetén szavatolja, azaz nem csak akkor, ha a külföldi anyaországa szintén biztosítja ezeket az adott állam polgárainak. Az állampolgári jogokat már csak e miatt sem helyes emberi jogoknak tekintetni; az állam ezeket nem a külföldi állampolgár emberi mivolta miatt, vagy más állam hasonló eljárásától függően biztosítja, hanem azért, mert állam: lényegéből, mint a szó modern értelmében vett politikai-hatalmi szervezet-voltából folyik, hogy tagjai, azaz a benne élők mindegyike számára leszögezi az alapvető jogok szélesebb-szűkebb körét; jellegéből folyóan objektív alapon és feltételek mellett mintegy önmagát ismeri el ezeknek a meghirdetésével. Az természetesen más kérdés, hogy az állam különböző típusainál az

állampolgári jogok köre és érvényesülésük realitása más és más; ez ugyanúgy az adott társadalmi-gazdasági feltételektől függ, mint az is, hogy *mi a mennyiségi arány a hazai állampolgárok és a külföldiek részére elismert jogok között*. A kapitalista és a szocialista országok között e tekintetben számottevő a különbség, a szocialista országok javára.

A dolog lényege ezek szerint az, hogy minden állam, amely elismeri az állampolgári jogokat, azokat az emberek mint polgárok számára ismeri el. Ezeknek a jogoknak lényegi vonása, hogy *az embereket mint a politikai társadalom tagjait illetik*, s e széles értelemben vett politikai társadalomnak minden ember tagja, akár állampolgári viszonyban van egy adott állammal, amelyben él, akár nincs. Ha állampolgári jogokról szólnunk, nem csak az adott állam állampolgárait kell gondolnunk, hanem az embereknek *mint „citoyen”-eknek, mint polgároknak, mint politikai lényeknek a jogaira*. Talán megfelelőbb is lenne a „polgárok” jogairól beszélni, ha a „polgár” fogalmának nem lenne nyelvünkben többszörös és többféle jelentése, s ha gyakorlatilag e jogok jórészt nem az adott állam polgárait, azaz állampolgárait illelnék. Ezért *vállalnunk kell továbbra is az államon belül az „állampolgári jogok” megjelölést*, de mindig az előrebocsátottak tudatában. *Az „emberi jogok” megmarad lényegében a nemzetközi jog kategóriájának, az állampolgári jogok ezeknek a megfelelője az államon belül.*

Mindezzel már némileg közelebb jutottunk az alapvető állampolgári jogok nemzetközi elismerésének a gondolatához, azaz az „emberi jogok” eszméjéhez. *Ha ugyanis feltételezhető a jogoknak egy olyan csoportja, amelynek megőrzését minden államtól megkívánhatjuk*, abban az esetben is, ha nem saját állampolgáraitól van szó, akkor kívánatosnak lehet tekintetni *e jogok valamiféle nemzetközi megállapítását*, nemzetközi mértékük leszögezését és *egyben nemzetközi*

védelmük valamilyen biztosítását is. Egy ilyesfajta igénynél valójában kétféle megközelítésről van szó. Egyrésztől az állampolgárok alapvető jogainak egy csoportja minden államra nézve általánosítható, vagyis *e jogok mindenkire vonatkozó része* „*emberi*” *jogokként egyetemessé szélesíthető*, és megtartásuk, biztosításuk minden államtól megkívánható; másrésztől abból kiindulva is el lehet jutni az emberi jogoknak egy hasonló csoportjáig, ha a *minden politikai lényt*, tehát a külföldi állampolgárokat vagy a hontalanokat is megillető jogokat kötjük csokorba. Akár az egyik, akár a másik oldalról közelítjük meg a dolgot, az így egybegyűjtött jogokat *nevezzük „emberi” jogoknak, vagyis általános jellegű jogoknak, azaz olyan jogoknak, amelyek mindenkit megilletnek*, s velük mint az alapvető jogok egy átlagos csoportjával kapcsolatban felvethető a nemzetközi kinyilvánítás, leszögezés és védelem igénye. Mondottuk, hogy *a második világháború borzalmai* jelentős mértékben megerősítették, időszerűvé tették és bizonyos eredményre, vagy esetleg eredményekre vezették ezt a gondolatot, minthogy a második világháború során éppen azokat a jogokat sértették meg a legdurvább módon a fasiszta támadók, amelyek az állampolgárok legegységesebb jogai, illetőleg olyan jogok, amelyek a nem állampolgárokat is minden államban megilletik, tehát *általános emberi jogoknak* nevezhetők.

Ezeket a jogokat nevezik nemzetközi vonatkozásban *emberi jogoknak*, minthogy *nem tapadnak valamely állam állampolgáraihoz*; illetőleg konkrét elismerésüknek nem feltétele, hogy valóságos állampolgári viszonyban álló személlyel kapcsolatban legyen róluk szó. Ám itt különbség van *a jogok nemzetközi és államon belüli szerkezete között*.

Az államon belül érvényes jogokat illetően azzal zárjuk az alábbi fejezetet, hogy az emberi jogok mint olyanok, tulajdonképpen az emberekben, a társadalomban vagy

annak egy részében élő és az irodalomban is kifejezett *olyan igények összességéből* állanak, amelyek arra irányulnak, hogy valamely állam iktassa ezeket a követelményeket törvénybe, mégpedig általában alkotmánytörvénybe. Némi pontatlansággal *azt is szokták ezért róluk mondani, hogy az állampolgári jogok valójában „morális jogok”*.

Ezt azonban kétféleképpen is lehet értelmezni. Az egyik oldalon „morális jogon” érthetnek olyan hatályos *állami jogot*, amelynek *bizonyos erkölcsi tartalma is van*; másrésztől kifejezheti ez azt is, hogy itt olyan *erkölcsi szabályokról* van szó, amelyek még nem váltak jogi szabályokká; ezek szerint ezek jogivá válásra törekvő erkölcsi szabályok. Ha az állampolgári jogok helyett általánosabban az emberi jogokról mint „morális jogokról” szólanak, rendszerint ez utóbbi értelemre gondolnak; ennek megfelelően viszont az államon belül a „morális jogok” *az által szűnnek meg emberi jogok (vagyis csak morális jogok) lenni*, hogy állampolgári jogokká, a polgárok jogaivá válnak, vagyis pozitív, hatályos állami jog lesz belőlük. Nemzetközi síkon azonban a helyzet valamivel bonyolultabb, s az átalakulás nem ilyen közvetlen.

Az emberi jogok mindenekelőtt a nemzetközi együttműködést kifejező, illetőleg segítő nemzetközi jog szempontjából még csak erkölcsi igényt, a nemzetközi közösség igényét jelentik („morális jogok”), tehát nem alkotnak okvetlenül nemzetközi jogot az olyan jogok, amelyeket az egyes országok alkotmányai már magukban foglalnak, tehát amelyek *az állami vagy nemzeti jognak már részei, azonban még nem váltak érvényes nemzetközi joggá, bár ilyen átalakulásuk társadalmilag már esedékesnek tekinthető*. Ezek a jogok a nemzetközi jog számára még nem azt jelentik, amit a belső jog számára az állampolgári jogok jelentenek; nemzetközi síkon *még nem többek, mint olyan követelmények*, amelyeket a belső jog síkján úgy jelölünk meg, mint *megvalósulásra*

törő emberi jogokat. Az emberi jogok nemzetközi síkon ilyen módon mindenekelőtt *nemzetközi kifejezésre és biztosításra törő igények* olyan jogoknak a nemzetközi deklarálására, szerződésbe foglalására és biztosítására, amelyek *nemzetközi szempontból még nem jogok*, csak követelmények, bár *ugyanakkor az egyes államok jogrendszerében esetleg már jogintézményekké váltak.* Az emberi jogok nemzetközi jogi jelentkezésének ez az első stádiuma.

De az emberi jogoknak a nemzetközi jogban *további fokozatai* is vannak. Az a tény, hogy *az Egyesült Nemzetek Alapokmánya* a szervezet céljaként *leszögezte az emberi jogok tiszteletben tartásának előmozdítását*, egyben be is vezette ezeket a pozitív, a hatályos nemzetközi jogba, bár még adós maradt pontosabb meghatározásukkal. Azzal a további ténnyel, hogy az Egyesült Nemzetek harmadik közgyűlése 1948. december 10-én *elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát*, ez a jelenség, azaz az emberi jogok ügye továbbfejlődött. Még mindig nem lett ugyan e jogokból kifejezett, *szankciók által biztosított nemzetközi kötelezettség*, azaz teljes értékű nemzetközi jog, amely az államokat kifejezetten köteleznél, de ügyük egy lépéssel ismét tovább jutott; a nemzetközi jogban már nemcsak említés történt róluk, hanem meghatározták tartalmukat, elkészült nemzetközi érvényű katalógusuk és a nyilatkozat erejével *ajánlották minden államnak*, hogy *mozdítsa elő ezeknek, mint közös eszménynek tiszteletben tartását*; ezzel mintegy arra hívták fel az államokat, hogy *alakítsák át ezeket belső joggá*, azaz az államon belüli állampolgári jogokká.

Ezt követően, mint még majd említést teszünk róluk, olyan *nemzetközi egyezmények jöttek létre az emberi jogokról*, amelyeket — törvénybe iktatásukkal, azaz ratifikálásukkal — az államok kötelezőknek fogadtak el magukra nézve: abból kiindulva, hogy tulajdonképpen már az Egyesült Nem-

zetek Alapokmánya kötelezte őket az emberi jogok egyetemes és hatékony tiszteletben tartására, az államok most egyezmény alakjában, kifejezett nemzetközi kötelezettségként *vállalják az egyezményekben részletesen meghatározott emberi jogok megtartását, ami nyilván a belső jogba iktatásra vonatkozó nemzetközi kötelezettség vállalását is jelenti.*

A fejlődés előrelátható további állomása az lenne, ha *kialakulna a nemzetközi biztosítékoknak olyan rendszere, amely eredményesen közrehatna abban, hogy az államok tényleg megtartsák vállalt kötelezettségeiket a hazai jogalkotás és jogalkalmazás terén. Ennek útjában azonban egyelőre még különböző akadályok állanak; ez olyan fázisa a fejlődésnek, amelyhez egyelőre még csak a kezdőlépéseket tesszük meg.* Egyelőre egyes államok maguknak igénylik az emberi jogok világméretű csendőrének tisztét, és ezzel beavatkoznak más országok belügyeibe, amit az Egyesült Nemzetek Alapokmánya tilt. *Az emberi jogokat illetően az egyes államok csak az Egyesült Nemzetekkel állanak jogviszonyban.*

A nemzetközi jog terén ilyenképpen az emberi jogok igényekből, társadalmi-erkölcsi *követelményekből* először a nemzetközi jogban kifejezésre jutó, de jogilag ott még nem kötelező, csak *aiánlott intézményekké*, majd intézményekként való pusztá felemlítésükből nyilatkozatba foglalt *jogokká és kötelezettségekké*; ezután pedig *nemzetközi jogilag kötelező* egyezményekben leszögezett, *kiépült jogintézményekké* váltak. Ez az egész folyamat *az utolsó huszonöt év során* zajlott le, s ha nyilvánvalóan még nem is tekinthető befejezettnek, a fejlődést rendkívül gyorsnak lehet tekinteni; menetében *az emberi jogok nemzetközi joggá válásának állomásait* világosan ki lehet venni.

Noha a folyamat hasonlít ahhoz, amely az államon belül zajlott le az utolsó kétszáz évben, s amelynek menetében

végül is az igényből, vagyis az emberi jogok pusztá követelményéből jogi intézmény, azaz állampolgári jogok lettek, ez — mint láttuk — sem okaiban, sem lezajlásának módjában *nem azonos azzal, ami nemzetközi síkon történt*. Csak külső vonás ugyan, de jellemző külső vonás, hogy a jelzett nemzetközi átalakulás nem járt egyebek között elnevezésbeli újítással sem; a nemzetközi jog vonatkozásában, nemzetközi méretben *emberi jogoknak nevezik e jogokat fejlődésük minden említett fokán*. Ez egyébként különböző félreértésekre is alkalmat ad.

Azt a kérdést, amelyet az állampolgári jogokkal kapcsolatban egyébként már érintettünk, hogy ugyanis *vajon a jogok az adott államok polgárait illetik-e meg*, vagy pedig minden állam polgárait, a nemzetközi jogi okmányok közvetlenül nem tárgyalják, a kérdést nem is érintik. Szövegezésüknek megfelelően e jogok az emberre mint individuumra, minden személyiségre vonatkoznak, mégpedig úgy tűnik, *mintha éppen e minőségben vonatkozhatnának rá*; csak egészen ritka kivétel, hogy a szorosan vett politikai jogoknál (közügyek intézésében való részvétel, választójog és választhatóság, közfunkciók vállalása) állampolgárokról és polgárokról szólnak.

Ám ugyanakkor nyilvánvaló, hogy mindezeknek *a jogoknak mindig*

a) államon belül, *államokban kell érvényesülniük s azok mindig*

b) az emberekre mint *politikai alanyokra vonatkoznak*.

Ennélfogva a nemzetközi jogban az „*emberi jogok*” fogalma helyesen azonos a „*bármely állam állampolgárát, vagy állampolgársággal nem rendelkező polgárt (hontalant) megillető jogok*” megjelöléssel. E tekintetben meglehetősen nagy a fogalomzavar, s „*emberi jogok*” címén sok mindent számba vesznek, amelyek valójában nem is azok.

Napjainkban, amikor az „emberi jogok” nemzetközi jelzővé és támadási érvvé lesznek, talán nem árt a fogalmak bizonyos tisztázása.

Nem változtat ezen a helyzeten az a tény sem, hogy a nemzetközi jogban, különböző konzervatív erők hatására, már régóta aránylag éles megkülönböztetést tesznek e jogok csoportjai között, és határozottan *különválasztják azok két fajtáját*; az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1966-ban ennek megfelelően nem egy, hanem *két általános jellegű, az emberi jogok összességét érintő egyezményt* fogadott el: *az egyiket a gazdasági, szociális és kulturális jogokról, a másikat a polgári és politikai jogokról.*

Az ezekben foglalt jogokat közönségesen *együtt nevezik ma emberi jogoknak*. Az, hogy megkülönböztetett elnevezésükből úgy tűnik, mintha csak a jogok egyik, mégpedig utóbbi csoportja vonatkoznék az állampolgárokra, már csak azért is *megettévesztő megjelölés* következménye, mert hiszen a polgári és politikai jogokról szóló egyezmény sorolja fel azokat a jogokat, amelyeket a nemzetközi életben jellemzően „emberi” jogoknak tekintenek (jog az élethez, a személyi szabadsághoz és biztonsághoz stb.), s így tulajdonképpen csak ezek tartalmazzák az „emberi jogokat”. Vannak, akik a gazdasági, szociális és kulturális jogoknak egyenesen tagadják „emberi jog”-jellegét; az erre vonatkozó egyezmény maga is e jogok „progresszív” megvalósításáról szól, míg a polgári és politikai jogokról szóló egyezmény a benne foglalt jogoknak feltétlen elismerését kívánja.

Egyébként hadd jegyezzük meg, hogy e két egyezményt Magyarország is elfogadta, illetve ratifikálta (1976. évi 8. és 9. tvr.). Az egyezmények három hónappal azután léptek hatályba, hogy harmincöt állam ratifikálta azokat, azaz törvényei sorába iktatta. Ez az 1976. évben megtörtént.

Mint még majd látni fogjuk, többek között ezekre az

egyezményekre (paktumokra) hivatkozott a helsinki értekezlet záróokmánya is. De térjünk egyelőre még vissza az elméleti fejtegetésekhez. Valójában a jogok mindkét csoportja, *mindkét egyezmény állampolgárokra*, nem csak azoknak az államoknak a polgáraitra *vonatkozik*, amelyek az egyezményt aláírták és törvénybe iktatták, hanem elvileg más állam polgáraitra is.

Bármelyik oldalról közelítsük is meg végül is az emberi jogokat a nemzetközi jogban, egyrészt azt látjuk, hogy *emberi jogokként* való megjelölésük csak *a jogok különböző fajainak gyűjtőfogalma*, vagyis *közös neve a gazdasági, szociális és kulturális, illetőleg a polgári és a politikai jogoknak*. Másrészt azt is láttuk, hogy ezek az egyezmények az államok polgáraitra együttesen vonatkoznak, és nemzetközi okmányokba foglaltságuk egy olyan magasabb rendben helyezkedik el, amelyben annak, hogy adott esetben egy-egy adott állam polgáraitól van szó, *nincs többé elkülönítő, megkülönböztető jelentősége*; éppen ellenkezőleg, annak van jelentősége, hogy ezek a jogok most *minden állam polgárát egyaránt megilletik*; ez a vonásuk is, az egyes államok fölé emelkedésük is az oka annak, hogy *megmaradt a korábbi elnevezésük: emberi jogok*. A pozitív nemzetközi jog szemszögéből nézve az emberi jogoknak ugyanolyan a jelentősége, mint az állam szemszögéből az állampolgári jogoknak. Ebben a nézetben persze kétségtelenül van bizonyos mértékű leegyszerűsítés.

Végeredményben és összegezőképpen azt lehet mondani, hogy emberi jogoknak nevezik *a nemzetközi jogban a jogoknak azt a körét, amelyet a nemzetközi közösség biztosítani kíván minden ország polgárai számára*, vagy egyszerűbben szólva, *minden ember számára*, bármely állam polgára vagy bármely államban is él. A jogok biztosítása azonban a nemzetközi jog mai szerkezetének megfelelően egyezmény esetén

sem úgy történik, hogy a nemzetközi közösség az egyes emberekkel jut kapcsolatba, jogviszonyba, hanem az államokkal: *a nemzetközi jog az államokat kötelezi arra, hogy biztosítsák lakosaiknak az emberi jogokat*; a nemzetközi jog kötelezettjei és felelősségre vonható alanyai az államok. Ebben a helyzetben egyik alapvető kérdés, hogy megfelelően kiépüljenek és működjenek *az államok kötelezettségei érvényesítésének nemzetközi jogi módozatai*.

Úgy tűnik, mintha szórszálhasogató módon kerestük volna az emberi jogok államon belüli és nemzetközi fogalmának értelmét, illetőleg az ezek közötti különbségeket, holott nem erről van szó. Tény, hogy az irodalomban, de elsősorban a közgondolkodásban meglehetősen *sok illúzióval övezik az emberi jogokat*, és különösen misztikus homályba burkolják azok eredetét, *nem ismerik el keletkezésüknek és lényegüknek racionális voltát*, félreismerik jellegüket, kimutatható viszonyukat az érvényes, tételes, a pozitív, államon belüli és az államok közötti joghoz. Ezért bizonyos értelemben *illúziókat kell rombolnunk*, különösképpen azzal, hogy *igyekszünk cáfolni, természetjogias, örök jellegű jogokként való felfogásukat*, állítólagos változhatatlanságukat, szorosan vett és csakis „*emberi jogok*”-ként, azaz az egyedülálló ember jogaiként történő értelmezésüket. Ez a *demisztifikálás* különösen nehéz ott, ahol hivatalosan is megmaradt ilyen eredeti elnevezésük, s ma is emberi jogokként jelölik meg őket. De úgy véljük, hogy ha az emberi jogok ködös, idealizált fogalmára való hivatkozás helyett *az emberi jogok valóságos lényegét* ragadjuk meg, ezzel inkább napvilágra hozzuk igazi társadalmi és *politikai jelentőségét, valóságos szerepét a társadalomban*.

Miután megkíséreltük az emberi jogok elszakítását egy „természetes”, de valójában természetfölötti vagy isteni eredet eszméjétől, az örökké érvényesség gondolatától, az elidegeníthetlenséggé mítoszától, ismét feltehetjük a kérdést, hogy miért jelöltük eddig is, és miért jelöljük továbbra is ezeket a jogokat „emberi jogokként”? Erre az elmondottra túl még azt is felelhetjük, hogy az elnevezésnek most már jóval csekélyebb a jelentősége, mint eredetileg volt, mivel az előzőkben igyekeztünk kifejtetni, milyen társadalmi tartalom húzódik meg az elnevezés mögött. *Nem az elnevezés, hanem az említett tartalom a döntő* e tekintetben. Meg kell továbbá jegyezni, hogy az „emberi jogokként” való megjelölés általánosan elfogadott a nemzetközi jogban és a nemzetközi jogi irodalomban. Bár állami vonatkozásban „állampolgári alapvető jogok” a pontos elnevezésük, talán most már elejét vettük az „emberi jogok” félreértése lehetőségének. Minderre, továbbá az irodalmi előzményekre, de különösen arra való tekintettel, hogy *ez a köznyelv által használ fogalom*, ismét leszögezzük: nem látjuk értelmét, miért szakadnánk el erővel ettől az általánosan használt és ma annyira divatos megjelöléstől.

Mi hát végül is a reális tartalma azoknak a jogoknak, amelyeket emberi jogoknak nevezünk? Mit fejeznek ki, mit védenek? Ebből adódóan milyen fajait különböztethetjük meg? Minderről annál inkább részletesen kell szólnunk, mert napjainkban *egyre gyakoribbá válik a közéletben az emberi jogokra való határozott hivatkozás*. Ennek a gyakori utalásnak több oka van; bizonyára nem utolsó, hogy *az Egyesült Nemzetekben való felvetése*, tárgyalása, és az ott elfogadott okmányok ébren tartják, sőt fokozzák irántuk az érdeklődést. Noha a kérdés politikai vonatkozásairól majd külön szólnunk, hadd jegyezzük meg már itt is, hogy az

emberi jogok révén az emberiség sok vonatkozásban új szempontból ítéli meg általuk az imperialista politika erőszakos, kalandor, sőt egyenesen gyilkos vállalkozásait, amelyek valójában semmibe veszik e jogokat, miközben *másutt való megsértésük miatt panaszkodnak*; többek között az emberi jogok megsértése miatt is növekszik a felháborodás az *Egyesült Államok szegregációs politikája* ellen; az emberi jogok semmibevétele jellemzi az *úgynevezett apartheid-politikát* Dél-Afrikában; ezzel fejezhető ki a *faji megkülönböztetés számos országban* — és a sort még folytathatnók. De napirenden tartja az emberi jogok ügyét a mai nemzetközi helyzetben az *imperialista országok politikája a szocialista országokkal szemben is*, amelyeket minduntalan az emberi jogok megsértésének vádjával illetnek. Új aktualitást adott az emberi jogoknak a *helsinki Záróokmány*, amelyről majd külön számolunk be. Időszerű mindezekért a kérdés — mik is gyakorlatilag az emberi jogok?

A múlt század negyvenes éveiben Szalay László, a kiváló jogász és publicista, azt írta az emberi jogokról, hogy azok a jog örök eszméi; az emberi jogok — írta — valójában nem mások, mint *isten fuvallata az ember lelkében*. Ennek a különben irodalmilag szép tételnek természetjogias jellege nyilvánvaló. A velünk született, örök jogokra való utalás ezt világossá teszi; a mondás költői ereje megragad bennünket, igazságértékét azonban tagadjuk. *Az emberi jogok nem isten fuvallata lelkünkben, hanem a társadalmi fejlődés egyfajta terméke*, meghatározott társadalmi viszonyoknak a jogok egy bizonyos típusa útján való kifejezése. Mik ezek a viszonyok? A már említett természetjogi és az úgynevezett szerződéses elmélet szerint ezek az állam és az ember egymáshoz való viszonyai, de lényegük az önmagában vett, egyedülálló, Robinsonként felfogott ember jogai, az ilyen embernek a viszonya az államhoz; az emberi jogok ezek

szerint az állam és az ember egyfajta összebékülésének a termékei.

E felfogást két vonatkozásban is cáfolnunk kell. Először is az emberi jogok — mint mondtuk — *nem az egyedülálló, önmagában vett, természetes ember* állapotát fejezik ki az államhoz való viszonyában, hanem a társadalmi emberét, *az embernek mint társadalmi, mint politikai lénynek viszonyát* ahhoz a politikai államba szervezett társadalomhoz, amelynek meghatározott módon — aktíve vagy passzíve — a része. Másrészt ez a viszony a politikai embernek *nemcsak az államhoz való viszonya*, hanem az államot végső fokon meghatározó gazdasági, *termelési viszonyokhoz őt fűző kapcsolata* is. Az emberi jogok a politikai viszonyokon és a jogon keresztül kifejezik a társadalom gazdasági alapját, és a végeredményben ez által meghatározott egyéb társadalmi viszonyait; végső fokon a gazdasági feltételeknek megfelelően lényegében és közvetlenül a politikai viszonyok miként alakulása útján rendezik *az ember mint a politikai társadalom tagja jogi helyzetének alapvető vonásait*. Hogy e jogi helyzet mennyiben felel meg az állampolgár valóságos helyzetének, az elvileg a társadalmi rendszerektől és bennük az osztályok helyzetétől, illetőleg az állampolgárnak az uralkodó vagy az elnyomó osztályhoz való tartozásától függ.

Ez a tulajdonképpen politikai társadalmi viszony végül is *az állampolgárok jogaiban és kötelességeiben* jut kifejezésre. A polgári rendszerben, ahol az alapvető jogok és kötelességek eszméje elvileg megszületett, úgy tűnt, hogy az emberek gazdasági és politikai viszonyokkal való kapcsolatából *nemcsak a jogoknak, hanem egyben a kötelességeknek* meghatározott rendje is ki fog alakulni. Valójában azonban *csak az alapvető jogokat fogalmazták meg az alkotmányokban*, de nem az állampolgári kötelességeket, azaz az olyan alapvető kötelességeket, amelyek a gazdasági és a politikai

viszonyokkal összefüggésben az embereket terhelnék. A kötelességek jelszava úgyszólván fel sem merült, és alkotmányos rendszerük sem bontakozott ki, mert erre társadalmilag nem volt szükség.

Abban a harcban, amelyet a feltörő polgárság vívott a feudális rendszer megdöntéséért, *csak azoknak a jogoknak igényként való leszögezése* vált kívánatosná, amelyeket *a létrejövő új államnak elvileg biztosítania kell* majd minden állampolgár számára, szemben a feudális állammal, amely az állampolgárok egyenlőtlenységét, *egyes rendek előjogait*, az emberek kiszolgáltatottságát, s mindenek felett a magántulajdont illető megkülönböztetéseket és szabadságának korlátozottságát iktatta törvénybe. Bár a későbbiekben egyik vagy másik alkotmányban (így az 1795. évi vagy az 1848. évi francia alkotmányban) általánosságban azt is leszögezték, hogy *az állampolgárokat nem csak jogok illetik, de kötelességek is terhelik*, ezek a kötelességek — mint majd látjuk — *alig tartalmaztak tényleg jogi kötelességet*, hanem legfeljebb csak társadalmi, vagy még inkább erkölcsi jellegű igényeket az állampolgárral szemben.

A polgári társadalom sajátsága tehát az volt, hogy *az állam és az állampolgár említett viszonyát alkotmányos szinten egyoldalúan*, vagy csak, esetleg elsősorban az állampolgári jogok leszögezésével *szabályozta*. Ebből végül is olyan következtetés adódhatott, mintha ez a rendszer *többet adott volna állampolgárainak*, mint például az öt követő szocialista rendszer, mert alkotmányaiban nem követelt tőlük úgyszólván semmit. Ez azonban csak a látszat. A polgári államban a meghirdetett alapvető jogok gyakorlatilag az alkotmányban leszögezett olyan jogok, olyan *törvényi nyilatkozatok maradtak*, amelyeknek az életbe való áttételére a közönséges jogszabályok lettek volna hivatottak — ha ugyan ennek legalább a törvények szövege egyáltalán eleget tett;

ezeknek a közönséges jogoknak viszont, amelyek tehát a tényleg alkalmazható, gyakorlati jogokat jelentették, — a polgári államban *valóban érvényesíthető* vagy érvényesülő „közönséges” jogi köteleességek feleltek meg.

Sőt, ha már leszálltunk az alkotmányok ünnepélyes ki nyilatkoztatásainak világából, egyenesen az tűnik ki, hogy *a polgári jogrendszer nagyobb jelentőséget tulajdonít a köteleességeknek*, mint a jogoknak. Végeredményben az állampolgárokat illető különböző jogokat és köteleességeket illetően úgy alakították ezek jogi szerkezetét, hogy a *jogok* jogilag *csak olyan lehetőséget* jelentsenek, *amelyekkel az állampolgárok élhetnek*, ha akarnak és tudnak, azaz ha életfeltételeik engedik, míg a *köteleességek* olyan *feltétlen parancsok* legyenek a jogrendszerben, amelyek ellen nincs fellebbezés. A társadalmi valóságban így azután *a köteleességek okvetlenül érvényesültek*, a jogok azonban csak esetlegesen. A jogelméletben ezzel összefüggésben egyenesen olyan álláspont is felmerült, amely szerint *a jog formailag feltétlenül köteleességet jelent*, azaz kötelesség nélkül nincs jog, személyi jogosítvány nélkül azonban van: lehetséges jog, *amely csak parancsol, de nem jogosít*. Ez volt például az álláspontja Somló Bódognak is, aki szerint jogi köteleességet nem tartalmazó norma elképzelhetetlen.

A történeti fejlődés menetében *az emberi-állampolgári jogoknak három nagy csoportja* alakult ki. A még ma is hirdetett és nemzetközileg kifejezésre is törő alapvető jogok *egy része a feudalizmus elleni küzdelem során keletkezett*, mint a feudalizmust történetileg követő, annak ellentmondó társadalmi — politikai rendszer, *a feltörő polgári társadalom igénye*; ennek uralomra kerülté után az alkotmányokba iktatták, azaz megígérték megvalósításukat. Ilyen jogok voltak: *a magántulajdon* már említett szabadsága, amelyet ugyan rendszerint általános szabadságként fejeztek ki, de

teljességében sohasem valósítottak meg; ilyen volt a már említett *jog a biztonsághoz*, vagyis egy törvényes rendhez; jellegzetesen a feudális viszonyokkal szemben szögezték le a *levéltitok és a magánlakás sérelmét* és így tovább. Nyilvánvaló volt antifeudális jellege az *elnyomás elleni ellenállás* jogának, az úgynevezett „*ius resistendi*”-nek, amely később el is maradt az alkotmányokból. Különös módon nem elevenítették fel ezt a jogot a fasiszmus idején sem, mint olyan emberi jogot, amely felhatalmazna a fasiszta rend elleni fellépésre; ám napjainkban akadnak olyan kísérletek, amelyek ezt a jogot fel akarják éleszteni, mégpedig mint a szocialista rendszerrel szemben való belső ellenállás „morális jogát”. Így válhat egy annak idején a történeti haladást szolgáló igényből az ellenforradalmi reakció jelszava. *Tantum mutatus ab illo . . .*

A már uralomra jutott polgári rendszer később továbbfejlesztette az emberi jogok katalógusát, mégpedig olyan jogokat fűzött ahhoz, amelyek a már *megszilárdult polgári rendszerben gyökereztek*. Ezekben természetesen nem a feudális ellenséges jelleg dominált, hanem a polgári társadalomra jellemző vonások; megjelentek, mégpedig jogokként a *sajátosan demokratikus intézmények*, a képviselői rendszerhez való jog, az önkormányzat elve, határozottabb formát nyert a sajtószabadság, a gyülekezési és egyesülési szabadság, a szólásszabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága stb. Mindezek a jogok, illetőleg intézmények a polgári demokratikus államokban *állampolgári jogok alakjában* fejeződtek ki, különböző jogi feltételek közepette, és mindvégig a megvalósulás viszonylagos mértékének igényével. Végül a *szocialista fejlődés* során ezekhez a jogokhoz olyan újabb jogok kapcsolódtak, amelyek – figyelembe véve a társadalmi-történeti fejlődést és az előzményeket is – *gazdasági, szociális és kulturális jogokként* fogalmazódtak meg,

bizonyos értelemben mint *a többi állampolgári jogokat megalapozó*, azok érvényesülésének feltételeit megteremtő és képező jogok. Ezek később átmentek a polgári államok alkotmányaiba is, és lassan *egyetemesen elfogadottakká* lettek. Ezekből az elemekből, új- és újfajtájú jogokkal gazdagodva alakult ki végül is *az emberi jogoknak az a katalógusa*, amely ma állami vonatkozásban többé-kevésbé általánosan elismert, és amely *a nemzetközi jogi rendezés kiindulópontja*.

Mellesleg és ismételten megjegyezve, az emberi jogok sorának alakulása, fajtáinak bővülése, egyes emberi jogok feledésbe merülte, új jogok megjelenése a történelmi fejlődés során nyilvánvalóan mutatja, hogy itt *aligha lehet szó „örök”, változatlan jogokról*, legfeljebb hosszabb időszakon, több társadalmi rendszeren át hirdetett jogokról; ez alatt nemcsak fajaik módosultak, de *érvényesülésük mikéntje is változott*, mégpedig társadalmi-történelmi okoknál fogva változott, végeredményben és alapjaiban ahhoz képest, hogy milyen *társadalmi rendszer hirdette meg* azokat; végül is ebből adódóan, s egyéb, eszmei tényezők által befolyásoltan *változott a rájuk vonatkozó nézetek és felfogások sora is*. Ennek a tételnek az igazát bizonyítja az, amit az emberi jogok mai alakjának kifejlődésével kapcsolatban az előzőkben elmondottunk.

Érdemes megjegyezni, hogy a múltban, de részben napjainkban is az emberi jogok körében többféle egyéb megkülönböztetést is tettek, illetőleg tesznek; így ezek egyik fajtájaként *külön szoltak és szólnak az emberi jogokról, és külön fajtaként az alapvető szabadságokról vagy szabadságjogokról*. E kettősséget alkalmazza még mindig többek között az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, továbbá az emberi jogokról szóló és 1950-ben kelt nyugat-európai egyezmény, valamint a helsinki Záróokmány is.

Mik hát ezek az „alapvető szabadságok” vagy „szabadságjogok”? Tulajdonképpen ugyanúgy az állampolgárok jogai, mint az emberi jogok, vagyis „alapvető állampolgári jogok”, ahogyan újabban már nevezik őket, s a megkülönböztetett megjelölésnek csak az az oka, hogy az *államnak némileg más a feltételezett feladata* ez utóbbiakkal kapcsolatban, mint a korábban is „jogoknak” nevezett intézményeket illetően. Eredetileg a társadalmi szerződésről szóló 17–18. századi elmélet olyan „szabadságokról” beszélt, amelyek az embereket állítólag *már az őállapotban is megillették*, s amelyeket *államba egyesülésük után is megőriztek*; az állam ezek szerint – vallotta ez az elmélet – az ember bizonyos cselekvési szférájába nem szólhatott bele, nem korlátozhatta, az mindvégig „szabad” maradt, mint például a szólás-szabadság, az egyesülési szabadság. A „jogok” ezzel az „állammentes” szférával szemben olyan területeket szabályoznak, amelyeken részben általános *állami-társadalmi korlátok, sőt esetleges egyenesen tilalmak is érvényesülnek*, amelyek azonban *részben pozitív kötelességekkel járnak az államra nézve* a védelmük és érvényesülésük érdekében teendő intézkedéseket illetően; így például a tulajdon joga, mások kizárása e jogból, tartalma állami szabályozásának és biztosításának igénye.

Ma már azonban, mint jeleztük, az emberi jogok és az alapvető szabadságok e kettőssége közötti megkülönböztetés szükségessége lényegében elenyészett és az újabb okmányok egyaránt jogokról beszélnek, *ha ugyan meg is különböztetik az „állampolgári” jogokat a „szabadságjogoktól”*. Ennek okát talán abban kell keresnünk, hogy egyrészt a jogok e két fájának *kifejezési módjai közeledtek egymáshoz*, másrészt tartalmilag is átmentek egymásba, minthogy *olyan szabadság, amely teljes passzivitásra kötelezné az államot, lényegében nincsen*; az államnak az úgynevezett szabadság

biztosítása érdekében hasonlóan tennie kell valamit, mint a jogokért; a jogok minden fajtája feltételez bizonyos állami aktivitást.

Valószínű egyébként, hogy *az emberi jogok jogilag tulajdonképpen az ilyen „szabadságokból” eredtek.* A feudalizmus elleni küzdelem egyik közvetlen célja ugyanis az volt, hogy *bizonyos viszonylatokból kizárják az állami beavatkozást.* A tulajdon szabadsága, amelyet általános szabadságként fejeztek ki, azt igényelte, hogy az állam ne csak ne zavarja a vele való szabad rendelkezést, hanem egyenesen biztosítsa is ezt a szabadságot; ez azonban *mindjárt egyben állami tevékenységet is jelentett.* Ahhoz, hogy a polgárság számára e szabadság létrejöhön, tartalmilag az *államnak tényleg tartózkodnia kellett* a tulajdonba való beavatkozástól, *de alakilag egyben tennie kellett egyet s mást,* hogy egyúttal megvédje e szabadságot. Ehhez képest a szabadság is ugyanolyan jellegű, mint a jog, csak az előbbinél a hangsúly a tartalmat illetően *inkább a benemavatkozáson,* az utóbbinál *a jog tartalmi biztosításán van.* Mondottuk, hogy később az emberi jogoknak történetileg első formája, az alapvető szabadságok sora egybeolvadt a kezdettől fogva így nevezett emberi jogokkal, amelyekről az előbb azt mondottuk, hogy *jogilag az előzőkből eredtek.*

Az emberi jogoknak most jelzett kettős tagolásánál az alapvető szabadságokhoz, s ezek sorában elsősorban a tulajdon szabadságához az emberi jogoknak egy olyan csoportja járult, amely *az embert már nem elsősorban a tulajdonnal kapcsolatban érintette,* és az államot elsősorban nem valamitől való tartózkodásra készítette: *ez az úgynevezett politikai jogok csoportja volt.* Itt lényegében a társadalom demokratikus politikai szervezetével összefüggő és azokkal kapcsolatos olyan jogokról volt és van szó, amelyek az állampolgárokat sajátosan *a politikai életben illetik.* Ezeket társas

jogoknak is nevezhetjük, mert itt *a polgároknak jellegzetesen a közösségi viszonyral összefüggő jogairól*, az állampolgárokat állampolgár-társaikkal együtt illető jogokról van szó; *kollektív jogoknak* is mondjuk őket.

Ezek az úgynevezett jogok az előbbieken említett és alapvető szabadságoknak tartott jogokhoz képest *viszonylagos jogok*, mert *a polgári társadalom nem feltétlenül szögezi le őket*, miként ezt a tulajdon, a vállalkozás szabadságánál tette, hanem attól függően, hogy az adott polgári demokratikus állam (és itt erről van szó) demokráciáját a jogok szélesebb vagy szűkebb körére építi-e; *valamely polgári államformában e politikai csoportos, társulási, a politikai életben részvételt leszögező jogok szinte teljesen el is maradhatnak*. Ezért ezeket a politikai jogokat többek között az is megkülönbözteti az ún. szabadságjogoktól, hogy a polgári államban leszögezésük és biztosításuk nem feltétlen.

Az előbbieken jelzett módon csoportosított állampolgári jogok élén áll, vagy talán ezek körét éppen átfogóan lezárja *a törvény előtti egyenlőség*, az összes többi jogoknak egy bizonyos szempontból nézett *funkcionális vetülete*, amely más jogok érvényesülési módját, a hatóságok, bíróságok előtti jogilag egyenlő érvényesítésük jogát fejezi ki és biztosítja. Ezen az alapon a társadalomban *nem szabad elismerni sem faji, sem nemzetiségi, sem vallási, sem semminő más alapon történő megkülönböztetést*, így például a nemek közötti megkülönböztetést sem; ezt az alkotmányok legtöbbször az állampolgári jogok sorában, sőt sokszor egyenesen azok élén kifejezetten le is szögezi. Abban azután, hogy *ez mennyire érvényesül gyakorlatilag*, a polgári demokrácián belül lehetséges fokozatiság alakul és fejeződik ki, de az kétségtelenül megállapítható, hogy *a jogegyenlőség a polgári államban sohasem érvényesül teljesen*.

Az emberi jogoknak végül ebben az összefüggésben külön, önálló fajtájaként lehet felfogni azokat a jogokat, amelyek szinte *a legközvetlenebbül érintik az állampolgárt mint egyént*; ezek a sajátosan személyi jogok, amelyek szorosan az egyedekhez tapadnak; *így életük, testi épségük joga, jog a személyiséghez, a becsülethez, a jog a házasságra és a családra, jog a névviselésre* és így tovább. A jogoknak ez a csoportja tulajdonképpen azokból *a büntetőjogi biztosítékokból* indult ki, amelyek *védtek az állampolgárt* a törvényben kifejezetten meg nem állapított esetekben való vád alá helyezéstől, az alaptalan letartóztatástól, a jogtalan fogságban tartástól, tiltották a törvényben nem ismert büntetések alkalmazását. A későbbi fejlődés során ezeknek *az egyéni jogosítványoknak a köre aránytalanul kiszélesedett, és a személy nem büntetőjogi jellegű jogaival bővült*; sőt helyenként az irodalom hozzájuk vett olyan jogokat is, amelyek *tulajdonképpen társadalmi indoka is volt*, illetőleg amelyek leszögezésére társadalmilag nem volt, vagy nem volt többé szükség.

Az ilyen jogok megállapítása ugyanis általában akkor indokolt, *ha valamely gyakori és lényeges, állandóbb jellegű társadalmi ütközés vagy korlátozás ellen hivatottak védelmet nyújtani*. Nem lenne például társadalmi jelentősége modern államban annak, ha leszögeznék: az embereket megilleti az öltözködéshez való jog. Az ilyesfajta jogokat a „szabadságokkal” összekapcsolva és a kétféle intézményt együttvéve, egyesek a polgári világban fel is szólalnak *az állampolgári jogok és szabadságok okatlan bővítése ellen*, mert elvégre — mondják — mindazt fel lehet szabadságként is fogni, amit a jog nem szabályoz, ami „*jogmentes*” tér, mint például a jog a lélegzetvételhez, a sétáláshoz és így tovább. Meg kell jegyezni, hogy ilyen bővítési törekvéseket még az Egyesült Nemzetekben is lehetett egyes országok részéről

tapasztalni, elsősorban az Egyetemes Nyilatkozat tervezetének tárgyalásakor.

Láthattuk az eddigiekből, hogy társadalmilag *mikor esedékes az emberi jogok törvényi kifejezése; esedékessé lehet az akár a feudális rendszerrel szemben*, amikor a polgárság írja zászlajára e jogokat, *időszerűvé válhat a polgári társadalom hajnalán* — és ekkor már *a munkásosztály is küzd az emberi jogok egyikének-másikának az érvényesítéséért*, — s végül *társadalmilag indokoltta válnak a szocializmusban*, amikor a dolgozók, a munkásosztály iktatja azokat alkotmányába. Ez az egyik oldalon azt is eredményezi, hogy az egyidejűleg létező vagy egymásba átmenő különböző társadalmi rendszerek, noha végső fokon más társadalmi okokból, de *gyakran azonos emberi jogokat szögeznek le*, s ugyanakkor *egyben egymást befolyásolva határozzák meg az emberi jogok katalógusát*.

Az így adódó *bizonyos egybeesés vagy egyenesen azonosság mellett nyilvánvalóan lényegi különbségek* is adódnak az emberi jogok fajtáit illetően *a különböző társadalmi rendszerek között*; mindenesetre nagy, lényegbe vágó eltérés van a jogok *valóságos érvényesülésében*, illetőleg abban, hogy a társadalom *mely osztályaira nézve érvényesülnek* valójában ezek a jogok. Vessünk ezzel kapcsolatosan egy pillantást *a jogegyenlőségre, illetőleg a törvény előtti egyenlőségre*: az előbbi főképpen a jogok tartalmára, az utóbbi pedig érvényesítésük módjára utal, bár a két fogalmat azonos értelemben használják.

Az a tétel, hogy *az állampolgárok jogokban a törvény előtt egyaránt egyenlők*, együttesen azt jelzi, hogy fajra, nemre, nemzetiségre, társadalmi helyzetre való tekintet nélkül *azonos jogok illetik őket*, és csakis *azonos állami hatóságok (bíró-ságok) előtt lefolytatott eljárásnak vethetők alá*. Ebből bármiféle megkülönböztetésnek, azaz bárminő *diszkrimináció-*

nak a teljes tilalma később külön joggá vált, míg az emberek tartalmi és formai egyenlősége önálló jogként maradt meg. Az azonban, hogy mit jelentett és kire nézve érvényesült ez az egyenlőség, nemcsak a társadalmi rendszerektől függően változott, hanem egyazon rendszeren belül is. Tény, mint említettük, az, hogy ez a jog a polgári rendszer kezdetén, s részben a későbbiekben sem vált jogilag teljesen elismertté; a nem, a faj, sőt a vagyoni állapot szerint való jogi megkülönböztetés sokhelyütt ma is ismert.

Le kell szögezni, hogy a polgári társadalomban a jog-egyenlőség és a törvény előtti egyenlőség elve *csak formailag kinyilvánított jog* lehetett, s az is maradt, mert a jogok egyenlősége nem valósulhatott meg *gyökeresen egyenlőtlen tényleges osztályviszonyok* közepette. Ehhez járult az a társadalmi gyakorlat is, amely a jogegyenlőség érvényesítésénél is egyenlőtleniséget tett ténnyé, azaz *a jogi kinyilvánítás és a valóságos érvényesülés eltértek egymástól, s helyenkint és időnkint ma is eltérnek*; a gyakorlati eltérés megszüntetéséért *még ma is küzdelemre van szükség*, minthogy *a valóságban* — a meghirdetett jogegyenlőség ellenére is — faji, nemzeti-ségi, a nemek vagy a vallások szerint való gyakorlati különbségtétel több polgári államban még ma is tény, s *a jogok egyenlő alkalmazása csak igény*.

Mindezek ellenére *hatalmas jelentőségű történeti ténynek kell tekinteni* a jogegyenlőség elvi elismerését, az emberek törvény előtti azonos jogi helyzetének a meghirdetését, ez tulajdonképpen az *egyik fő megnyilvánulása az emberi jogoknak* a modern társadalmakban. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a jogegyenlőséget illetően *a szocialista társadalom* elvileg is alapvető fordulatot jelentett, minthogy *megnyitotta a jogegyenlőség új irányú fejlődésének és teljes valóra-válásának az útját*; ez annyit jelent, hogy a szocializmussal kezdetét vette a formális jogegyenlőségtől a tartalmi jog-

egyenlőség felé való fejlődés, a *jogegyenlőség és a valóságos egyenlőség közötti eltérés ivének fokozatos összeszűkülése*. E tekintetben a szocialista rendszerek az eltelt évtizedekben már igen sokat tettek.

Az emberi jogok egyik, már előbb említett csoportjánál, az *úgynevezett kollektív jogoknál*, vagyis azoknál a jogoknál, amelyeket csak csoportban lehet gyakorolni, különösen világos ezek mozgása, *fokozatos kibontakozása és a fejlődés menetében való átalakulása*. Így például kezdetben az volt a vélemény, hogy a *lelkiismereti szabadság* jellegzetesen egyedi jog, az önmagában vett egyént illeti, de mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy e jognak csak társas összefüggésben, közösségi érvényesítésében van értelme. Annak idején, 1789-ben a *francia nyilatkozat* nem ismerte el, sőt *egyenesen megtiltotta az egyesülési szabadságot*, mert ez állítólag sérti az egyéni szabadságot; több mint egy évszázadnak kellett eltelnie elismeréséig, nyilvánvalóan kollektív jogként való ki nyilvánításáig. Nem túlzás annak állítása, hogy *történetileg a jogoknak bizonyos mértékben kollektívebbekké válását észlelhetjük*; egyrésztől *mind nagyobb szerepet kapnak az eleve kollektív jogok*, másrésztől *a tipikusan individuálisnak tekintett jogokról* is kiderül, hogy *gyakorlásuk csak társas feltételek mellett, közösségi viszonyban képzelhető el*.

A GAZDASÁGI, SZOCIÁLIS ÉS KULTURÁLIS JOGOK

Az emberi jogok fejlődése felfogható úgy, mint azok *egyetemese fejlődése* (erre az egyetemese jellegre utal az emberi jogokkal kapcsolatban a helsinki Záróokmány is), s ez igaz is, de ugyanakkor tény, hogy e fejlődést hatalmas *jellegbeli változás* szakítja meg akkor, amikor a *polgári társadalmi rendszert szocialista társadalmi rendszer váltja fel*. Ha pél-

dául az egyedi jogok kollektív jellegének, továbbá a tipikusan kollektív jellegű jogoknak a kibontakozása megfelel az emberi jogok egyetemes fejlődésének, az, hogy ezek végül is *hogyan bontakoztak ki a szocialista társadalmi rendszerben* s közöttük melyek váltak lényegessé, már a radikális változás folyamányának tudható be.

A közfelfogásban az említett mindkét elem bizonyos eltúlzásával lehet találkozni: *vannak, akik csak az egyetemes fejlődést ismerik el*, és a szocialista állampolgári jogokat egyedül múltbeli előzményeikhez kötik, azoknak szocialista érvényesülését polgári mértékhez mérik, de *vannak, akik az állampolgári jogokat a szocializmusban úgyszólván minden történeti előzmény nélküli jogoknak tekintik*. Mindkét álláspont egyoldalú; *a szocialista állampolgári jogok a korábbi jogok továbbfejlődését jelentik új történelmi és társadalmi feltételek között*, részben pedig — s ez szintén a fejlődés folyamánya — ezek között vannak olyan *új jogok*, amelyeknek eredete az új társadalmi viszonyokkal függ össze, ha egyidejűleg természetesen *ezen is gazdagítják az emberi jogok fajaikat egyetemes állományát*. Érthető, ha történeti-társadalmi szempontból elsősorban az új elemet, vagyis *azokat az új jogokat hangsúlyozzuk, amelyek a szocializmusban bontakoztak ki*.

Az új jogok felmerültének lényege abban a felismerésben állt, hogy az addig ismert emberi jogok valóságosan és tömegesen csak akkor érvényesülhetnek, ha megvan a megfelelő társadalmi feltételük: *ha az emberek anyagi életviszonyai megalapozzák e jogok általános érvényesülését*. Végeredményben *e feltételeket is jogok alakjában kellett megfogalmazni és beiktatni a jogok rendszerébe*. Így jöttek létre *a gazdasági jogok az emberek anyagi igényeinek kifejezésére e feltételeket illetően*; ezek azonban egyedül nem fejezték ki az alapvető igények teljes sorát, mert együtt kel-

lett, hogy járjanak *a szociális, és az ezekhez szorosan kapcsolódó kulturális követelményekkel*. Így alakultak ki a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok, amelyek gyökereikre nézve szocialista termékek, bár — mint mindjárt látjuk — elemeikben felmerültek, majd kialakult formájukban megjelentek a polgári államokban is, s ma vita zajlik akörül, hol is eredtek valójában, holott a dolgok logikája szerint *nem is eredhettek másutt, mint a szocialista rendszerben*, ha fejlődésükhöz a polgári államok hozzá is járultak.

A különböző társadalmi rendszerű országok közötti ideológiai küzdelemben *az álláspontok bizonyos polarizálódásával* is lehetett e tekintetben találkozni. Polgári részről azt hangoztatták (s még most is hallható ilyen álláspont), hogy a gazdasági, szociális és kulturális jogok *tulajdonképpen nem is emberi jogok*, nem igazi jogosítványok; szocialista részről volt olyan időszak, amikor a „klasszikus” emberi jogokat háttérbe szorították a gazdasági, szociális és kulturális jogok mögött. Nyilvánvaló, hogy mind a két álláspont eltúlzott: *a jogok két fajtájának arányos megléte* adja napjainkban a jogok valódi egységét a polgári és a szocialista államban csakúgy, mint nemzetközi téren, bár kétségtelen, hogy *a két csoport között meghatározott funkcionális viszony áll fenn*. Végeredményben megállapítható, hogy a fejlődés menete nemzetközi síkon a *szocialista államokban* a gazdasági, szociális és kulturális jogoknak kezdeti elismerésétől *az állampolgári jogok mind szélesebb katalógusának teljes elismerése irányában haladt és halad*; ezzel szemben a polgári államban *a folyamat fordított*, s a gazdasági, szociális és kulturális jogok csak fokozatosan csatlakoznak a hagyományos jogokhoz.

Említettük, hogy *a gazdasági, szociális és kulturális jogok alkotmányba iktatásának igénye* és megvalósulásának ténye a szocialista társadalmi-állami viszonyok terméke. Nem

mintha nem lett volna már korábban is utalás a jogok hasonló fajtáira. A munkához való jog mint követelmény felmerült például már 1848-ban Franciaországban; bizonyos gazdasági, szociális és kulturális követelményekkel, az iskolázáshoz, a művelődéshez való jog igényével *a munkásosztály tőkés viszonyok közt is fellépett*; sőt, ezek a jogok — ha nem is egészen ma ismert alakjukban — helyenkint és részleteikben még *alkotmányba is iktatódtak*. Valójában *nem váltak azonban lényegi intézményekké*, nem fejlődtek, s *nem tevődtek a többi jogokkal egybe* olyan rendszerré, amelyben mint gazdasági, szociális és kulturális jogok elvileg elnyerték volna megalapozó szerepüket a jogok egészének rendjében.

Így végeredményben az említett bizonyos korrekatívumok mellett joggal lehet állítani, hogy intézményesen az emberi jogok katalógusába *a munkához, az anyagi ellátottsághoz, a társadalombiztosításhoz, a művelődéshez stb. való jogok csoportját tényleg a szocialista állam iktatta be az emberi jogok sorába*; ezek a jogok közvetlenül vagy közvetve, *a Nagy Októberi Szocialista Forradalomból sarjadnak*, ha teljes kifejlődésük hosszabb időt vett is igénybe. Kétségtelen, hogy példának okáért 1920-ban a weimari alkotmányban is voltak már utalások a szociális jogokra, de nem szabad elfelejteni, hogy maga a weimari alkotmány is az Októberi Forradalmat követően jött létre, és *nem lehetett mentes a forradalmi Oroszországban 1918-ban és az azt követő években ezekre a jogokra nézve kibocsátott okmányok befolyásától*.

Ezek az új jogok nemcsak hogy *gazdagították* az emberi jogok katalógusát, de *egyben meg is változtatták azok egészének struktúráját*. Az emberi jogok sorában az élre — nem egészen úgy, mint ahogyan az a helsinki Záróokmányban van — a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok kerültek; ezeken alapszik, ezekre épül azután az emberi jogok többi

fajtajára, minthogy ez utóbbiaknak a megvalósulása végeredményben attól függ, hogy a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok *hogyan vannak az egyes államokban biztosítva.*

A gazdasági jogok élén a munkához való jog áll; a szociális jogrendszerek magukba foglalják a társadalombiztosítást csakúgy, mint az egészségügyi ellátást. Bővebb részletezésüket itt mellőzzük. Különös jelentősége van a szocialista társadalomban, de általában is *a kulturális jogoknak.* Ha ezek kezdetben, a francia forradalom idején még csak az oktatásban való részvételhez és az oktatottsághoz való jogot jelentették, a szocialista fejlődés menetében kialakult a kulturális jogoknak egy olyan új tartalma, amely *a kultúrában való aktív részvételt is magában foglalja;* az „éducation permanente” az ember egész életén áthúzódó műveltséggyarapítást együtt jelenti azzal a bármilyen szintű *aktív tevékenységgel,* amely bizonyos kulturális tevékenységet jelent. E tekintetben is két következtetésre jutunk: az egyik az emberi jogok fogalmának és terjedelmének egyetemes fejlődése, a másik a szocialista államok kiemelkedő szerepe az emberi jogok intézményének fejlesztésében.

A mai nemzetközi helyzetet egyébként az jellemzi, hogy *az emberi jogoknak kialakult egy többé-kevésbé elismert, általános katalógusa,* amelyben *a hagyományos és az újfajta jogok egyaránt benne szerepelnek.* Ezt a katalógust a különböző rendszerű államok sora, így a polgári államok egy része is elfogadja vagy egyenesen alkotmányba iktatja; az emberi jogoknak ezt a rendjét nemzetközileg szintén elismerik, *nemzetközi okmányokba is foglalják* és így érvényes nemzetközi joggá teszik. Legfeljebb egyes határeseteknél, egyes problematikus jogoknál vannak viták, s ott sem azért, mintha valamely jog jog mivoltát vitatnák, hanem csak azt, hogy *alapvető, emberi jogokról van-e szó,* vagy csak közönséges jogosítványról? Az elismerésnek és általánossá válásának

ez a folyamata *nem ment, sőt még mindig nem megy zökkenőmentesen*; vannak országok, ahol különösen az új típusú jogokat fogadják kételyekkel; olykor az irodalom maga is kétségbe vonja emberi jog-jellegüket, vagy legalábbis a polgári országokban érvényes voltukat.

Az erre vonatkozó érvek különbözők. Vannak, akik történetileg indokolják álláspontjukat; így például azzal érvelnek, hogy *Locke és kortársaik még nem ismerték és ismerhették a gazdasági és szociális jogokat*, vagyis azok ismeretlenek voltak a természetjogászok előtt, s ezért nem tekinthetők igazán ma sem emberi jogoknak. Az, hogy Locke-ék nem ismertek ilyesfajta jogokat, kétségtelen tény, de ez aligha lehet megfelelő indok a jogok mai fennállásának a tagadására; azok, akik nem ismerik el, hogy *az emberi jogok katalógusa változó történeti viszonyok között maga is változik*, valójában a társadalmi fejlődést tagadják. Mások elismerik a társadalmi rendszerek különbözőségét az emberi jogokat illetően is, de ezt téves indokkal teszik. Így azon az alapon igyekeznek különbséget tenni „Kelet” és „Nyugat” között, hogy az előbbi *a gazdasági, egészségügyi, szociális biztonságot*, a munkanélküliségtől való mentességet jelenti, azaz *a gazdasági demokráciát*, a gazdasági, szociális és kulturális jogokat biztosítja, reá nézve tehát e jogok a jellemzőek, míg a Nyugat az embereknek *a politikai demokráciát* és az ennek megfelelő *személyiségi jogokat* nyújtja, vagyis benne ezek a jogok sajátosak.

Ha most figyelmen kívül hagyjuk, hogy biztosítja-e tényleg a polgári állam a politikai demokráciát, ezt a szembeállítást akkor is merevnek, sőt hamisnak kell tartanunk. Egyrészt ilyen indokolás a „Nyugat”-ot nem mentesítheti a gazdasági, szociális és kulturális jogok elismerésétől és érvényesítésük kötelességétől; másrészt viszont a „Kelet”-re nem jellemző az úgynevezett politikai demokráciában

ismert jogok mellőzése. A szocialista állam nyilván nem olyan jellegű politikai demokráciát biztosít, mint amelyet a polgári demokratikus állam alkotmányba iktat és megvalósítani ígér; ez azonban nem annyit jelent, mintha nem biztosítana egy meghatározott fajtájú politikai demokráciát, mert hiszen *a polgári demokráciát nem lehet „a” demokráciának felfogni*. A szocialista állam nem a polgári demokráciát, hanem a szocialista demokráciát valósítja meg, és minden társadalmi rendszer számára mértéknek tekinti.

Az ilyesfajta viták az emberi jogok fajaira vonatkozó felfogás szempontjából szinte már csak *utócsatározások*, mint-hogy *az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi okmányok* gyakorlati érvénnyel többé-kevésbé eldöntötték a kérdést. Így már az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* megállapította a polgári és a politikai jogok nemzetközileg elfogadott fajtáit, sőt a gazdasági, szociális és kulturális jogok néhányát is felsorolta; az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által 1966-ban az emberi jogokról elfogadott *két egyezmény* (paktum) egyike a polgári és politikai jogok jegyzékét mintegy teljessé teszi, a gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló egyezmény pedig kialakítja e jogok nemzetközileg és egyetemesen érvényes katalógusát. Az a tény, hogy *két külön egyezmény készült* a jogok két fajáról, arra mutat, *mintha az emberi jogok egysége problematikus lenne*; valójában azonban nem erről van szó. A jogok egységet alkotnak, de *érvényesítésük feltételei még nem alakultak ki egységes módon*, s e tekintetben egyes államoknak voltak, illetőleg vannak fenntartásai, bár *a szocialista országok*, a jogok egységes jellegét hangsúlyozva, *egyetlen okmányba kívánták azokat foglalni*. Ezért a mai állapotot végeredményben csak egy állomásnak lehet tekinteni *az emberi jogok teljes egysége* kialakulásának útján.

Mindenestre az emberi jogok fejlődésében rendkívüli eredmény, hogy bizonyos fenntartásokkal ugyan, a különböző magyarázatok lehetőségeivel együtt, vagy mindezek ellenére, de mégiscsak *létrejött és nemzetközi síkon is elismerésre került az emberi jogok általános, közös lajstroma*. Ha az egyes jogoknak a különböző társadalmi rendszerű országok különböző jelentőséget tulajdonítanak is, a nemzetközi egyezményekkel mindegyikük *emberi jogokként való elismerését mégis megerősítették, s megőrzésükre, illetve megvalósításukra az államok egyaránt nemzetközi kötelezettséget vállaltak*. Mindez — hangsúlyozzuk — nagyban-egészen az utolsó két évtized eredménye.

A NEMZETKÖZI RENDEZÉS

AZ EMBERI JOGOK EGYETEMES NYILATKOZATA

Mint már említettük, *1948. december 10-én az Egyesült Nemzetek harmadik Közgyűlése elfogadta az emberi jogok fajait megállapító és megtartásukat erkölcsi kötelessége nyilvánító, a maga nemében rendkívül jelentős nemzetközi okmányt. A Nyilatkozat közvetlen előzménye az volt, hogy már az Egyesült Nemzetek Alapokmánya is többhelyütt, összesen hét ízben kifejezte szövegében az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartásának szükségességét, hitet tett az emberi jogok mellett, és bizonyos keretek között védelmének alapjaira és módjaira is utalt, amikor az Egyesült Nemzetek Gazdasági és Szociális Tanácsára, illetőleg az általa majd létesítendő bizottságokra ruházta e jogok érvényesítésével és biztosításával kapcsolatos feladatokat. Ekkor azonban még nem állt az Egyesült Nemzetek rendelkezésére olyan, nemzetközileg elfogadott, megerősített okmány, amely feloldotta volna az Alapokmányban használt fogalom általánosságát, és megmondta volna, mit is kell közelebbről emberi jogokon érteni.*

Ezért az Egyesült Nemzetek Szervezetében már korán felmerült az a gondolat, hogy a szervezet alapokmányát és egész rendszerét ki kell egészíteni egy, az emberi jogokra vonatkozó általános okmánnyal, mégpedig — ha másképpen nem megy — először egy deklarációval, amely mintegy megfogalmazását tartalmazza annak, hogy *a nemzetközi jogban mit tekintünk emberi jogoknak*, illetőleg melyek azok az emberi jogok, amelyeknek nyilatkozatba foglalásával és a

nyilatkozat elfogadásával az államok *bizonyos erkölcsi kötelezettségként magukra vállalják tiszteletben tartásukat.*

Azt a még részletesebben megvizsgálandó kérdést, hogy ugyanis *mi lehet valójában a jelentősége egy nemzetközi nyilatkozatnak,* milyen a kötelező ereje egy olyan okmány-nak, amely csak kinyilvánít, deklarál valamit anélkül, hogy kifejezett nemzetközi jogi következményeket is kilátásba helyezne megszegése esetére, azaz nemzetközi szankciókat is tartalmazna, — megelőzi az a kérdés, hogy vajon *mit mond maga az okmány önmagáról,* pontosabban arról, hogy *mire irányul, mit és hogyan akar védeni.* Az Egyetemes Nyilatkozat bevezetője szerint a Közgyűlés azért nyilvánítja ki e jogokat és alapvető szabadságokat, mert azokat olyan *közös eszménynek* tekinti, amelynek *elérésére* minden népnek és nemzetnek törekednie kell; a megvalósulás útját a bevezető egyelőre azzal jelöli meg, hogy *a jogok tiszteletben tartásának kifejlesztésére oktatás és nevelés útján kell törekedni;* végül kívánatosnak tartja, vagy másképpen kifejezve, ajánlja fokozatosan kibontakozó *hazai és nemzetközi jogi szabályok útján való elismerésüket és alkalmazásukat.*

Ezek után nézzük most már meg, hogy lehet-e bármilyen mértékben, *valamennyire is kötelezőnek tekinteni a Nyilatkozatot,* vagy az nem több, mint jámbor óhaj, tanács a belső állami oktatás és nevelés meghatározott tartalmára, illetve egy, *a bizonytalan jövőben megvalósítandó, államon belüli jogalkotási folyamatra.* Meg kell jegyezni, hogy bármilyen kötelező erőnél arról van szó, hogy a nemzetközi okmány *mennyire köti az államokat,* mert az okmányt törvényei közé iktató államok e tekintetben mindenképpen alanyai az esetleges köteleességeknek. Bizonyos hatást, *bizonyos következményt a Nyilatkozatot illetően a nemzetközi életben mindenki elismer,* de ennek a következménynek a mértékét illetően a felfogások már különbözők. Egyesek azon a véle-

ményen vannak, hogy itt nem lehet másról szó, mint a *Nyilatkozat „erkölcsileg” kötelező erejéről*; a „megfogalmazott”, írásban leszögezett, deklarált erkölcsi kötelező erő azonban már eleve több a meg nem fogalmazottnál, *több, mint az emberi jogok nemzetközileg elhangzó puszta jelszava*. Különösen a nemzetközi jogban van jelentősége a nem teljesen jogi érvényű, de *jogilag mégsem közömbös* olyan okmányoknak, amely e mellett valamiféle „communis opinio”-t is kifejez. Ilyen okmányfajta a deklaráció.

Mások *messzebbre mutató következtetésekre jutnak*. Így vannak, akik *egybekapcsolják a Nyilatkozatot az Egyesült Nemzetek Alapokmányával*, mint az emberi jogok nemzetközi biztosítása tulajdonképpeni alakjával, s *a két okmányt egységnek tekintik*. Úgy vélik, hogy *a Nyilatkozat csak autentikus értelmezése*, csak hiteles kifejtése, felbontása az *Alapokmány*nak, s így érdemben nem ad ugyan újat az emberi jogok ügyéhez, de *e részletezéssel sokat tesz*, mert pontosan körülírja egy, az Alapokmány által használt általános fogalom közelebbi tartalmát. Az államok azért fogadták el a Nyilatkozatot, mert ezzel tovább akarták vinni az emberi jogok ügyét, s azzal, hogy az Alapokmányban említett jogok értelmezését magukévá tették, tulajdonképpen megfoghatóvá alakítottak valamit, *ami eddig homályos, bizonyos értelemben amorf volt*.

Ugyanakkor azonban az államok még *nem voltak hajlandók jogilag teljes érvényű kötelezettséget vállalni* az emberi jogok mindenkit illető érvényesítésére, és ezért egy, pontosabban két szabályszerű nemzetközi egyezmény elkészülte egészen 1966-ig váratott magára. Bármelyik oldalról közelítjük is meg tehát a dolgot, *a Nyilatkozat mégis mindenképpen előrelépést jelentett* az Egyesült Nemzetek Alapokmányának elkészültét megelőző állapothoz, de *még az Alapokmányhoz képest is*: egy lépést azon az úton, amely

az emberi jogoknak kötelező nemzetközi jogi elismeréséhez, vagyis a korábbi állapothoz képest *kötelezőbbé válásához vezetett*. Ez egyébként ismert fokozatosság a modern nemzetközi jogban: előbb deklarációban leszögezni a kívánt magatartást, majd — bizonyos érési idő után — konvencióban.

Végül azt lehet mondani, hogy *a Nyilatkozattal az emberi jogok a nemzetközi jogban egy új minőségbe mentek át* — már csak azáltal is, hogy az Egyesült Nemzetek Alapokmányában egyszerűen felemlített emberi jogokat („az ember jogai és az alapvető szabadságok”) *desiffrirozták*, feloldották. Ezzel valóra vált a nemzetközi közösségnek egy korábbi törekvése, amely annak idején különböző, már említett deklarációtervezetekhez vezetett. *Ezeknek a tervezeteknek mindegyike egy-egy meghatározott elméleti felfogást tükrözött*, s ez érezhető is volt rajtuk, — *ahelyett, hogy elrejtteni törekedtek volna bizonyos elméleti elfogultságot*, inkább nyílt kifejezést adtak azoknak. Holott az 1948-ban elfogadott Egyetemes Nyilatkozatnak éppen az ellenkezőjére kellett volna törekednie: *a különböző elméleti megközelítések elrejtésére*, vagy legalább is azoknak egymáshoz közelebb hozására, egyfajta egybefoglalására. A Nyilatkozat szerkesztői mindenekelőtt *elfogadható okmány létrehozására törekedtek kapitalista és szocialista országok számára egyaránt*, s nyitva hagyták, hogy az aláíró államok akár marxista elméleti alapon, akár különböző polgári álláspontokról, természetjogias felfogásnak megfelelően, vagy pedig pozitivistá módon magyarázzák azt. Az adott nemzetközi viszonyok között ezt aligha lehetett elhárítani. Mindezeknél fogva, mint a kommentátorok megjegyzik, *a Nyilatkozat valójában nem elméleti jellegű*, hanem pragmatikus mű lett.

Végeredményben ugyanis a különböző elméleti megkülönböztetések ellenére meglehetett, sőt meg kellett előbb-utóbb

találni a Nyilatkozatban *a közösen elfogadható álláspontot*; ennek során megelégedtek bizonyos — talán szabad így mondani — *elvi praktícizmussal*, vagyis *az emberi jogok olyan fogalmi megközelítésével, amelynek a gyakorlati politika síkján tulajdonítható valaminő egyöntetű értelem*, s amit egy bizonyos általános *demokratikus törekvéssel* lehet fogalmilag jellemezni. Az, hogy a Nyilatkozat ezek szerint *megettúr többféle elméleti értelmezést*, és magyarázható a demokrácia polgári vagy szocialista fogalmának megfelelően is, olyan hátrányos következménnyel járt, hogy *a benne foglalt jogok körvonalai olykor bizonytalanokká váltak*, illetőleg általánosan elismert tartalmuk némileg elhomályosult. E tekintetben különböző oldalról bírálatok is érték a Nyilatkozatot.

A Nyilatkozat maga, azaz a bevezetőt követő rendelkező része harminc szakaszból áll. A szakaszok megoszlása a következő: huszonegy *a polgári és a politikai jogokról*, hat *a gazdasági, szociális és kulturális jogokról* szól; egy szakasz leszögezi, hogy *a személyeknek kötelességeik is vannak a közösséggel szemben*; végül két szakasz a *deklarált jogok alkalmazásának irányáról és rendeltetésellenes alkalmazásuk tilalmáról* szól. Az már a felosztás ilyen pusztán ismertetéséből is látszik, hogy *a kötelességek leszögezése nem lehet benne más, mint formális*, hiszen azok tartalmáról és jellegéről nem is lehet mindössze egyetlen szakaszban érdemben szólni; ennél fogva *a kötelességek egyszerű felmeltése semmiképpen nem lehet a jogok deklarációjának szerves része*. Világos továbbá a jelzett arányokból az is, hogy a Nyilatkozat még *döntő mértékben a polgári és politikai jogok deklarációja*, de már megjelentek benne a gazdasági, szociális és kulturális jogok is. Mindezeknél fogva azt lehet és kell mondani, hogy a Nyilatkozat az emberi jogok nemzetközi kifejezésének csak *viszonylag kezdeti állomását jelenti*.

A Nyilatkozatban foglalt jogok rendszerbe foglalása az említett felsorolás szerint nyilván *nem egészen következetes*, ami érthető is, ha egyedül arra gondolunk, hogy *az egész nyilatkozat valójában egyfajta kompromisszum következménye*. Az okmány annak fennkölt hangú deklarálásával kezdődik, hogy *az ember szabadnak születik* és mindenkinek egyenlő méltósága és joga van; ezért egymás iránt *testvéri szellemben* kell, hogy viseltessenek. Ezt a misztikus-ködös tételt követi annak a megállapítása, hogy a Nyilatkozatra, illetőleg a benne foglalt jogokra mindenki, *bármiféle alapon történő megkülönböztetés nélkül hivatkozhat*, vagyis az emberek vagy csoportjaik között tett *bármiféle diszkrimináció tilos*. Ez természetesen a diszkrimináció tilalmának még csak kezdeti és elemi kifejezése. A jogoknak ehhez a csoportjához sorolják még *az élethez, a szabadsághoz és a biztonsághoz való jogot*; ebben a körben olvasható az a tétel is, hogy *senkit sem lehet rabszolgaságban tartani, sem pedig kínvallatásnak alávetni*. Ezek együtt olybá tűnnek, mintha az önmagában vett „embert” megillető jogok lennének, legalábbis láthatóan azoknak a hagyományai, holott az emberi jogok mindig társadalmi jogok. Mint az észrevehető, e jogok között *a szabadsághoz való jog kétszer is szerepel*, egyszer közvetlenül ezt deklaráló alakjában, egyszer pedig az ember szabadon születésének kinyilvánításával.

A jogok második csoportja már nyilvánvalóan az embert mint állampolgárt illető jogok sora; jogalanyiségének az elismerését s a törvény előtti egyenlőségét fejezi ki. Ami a jogegyenlőséget illeti, e tekintetben mindenekfelett elsősorban a bírósági eljárásokban érvényesíthető, és az állami szervek előtti, valamint társadalmi azonos elbírálást szolgáló garanciákról van szó. Így megállapítja a Nyilatkozat, hogy az *alapvető jogokat sértő eljárások ellen hazai bíróságokhoz lehet fordulni; senkit sem lehet önkényesen letartóztatni* vagy

őrizetbe venni; minden személynek joga van arra, hogy *ügyét független és pártatlan bíróság bírálja el*. E körben szerepel az a tétel is, hogy mindenkit *ártatlannak kell vélelmezni* mindaddig, amíg bűnösségét nyilvánosan lefolytatott perben meg nem állapítják; végül — mondja a Nyilatkozat — *senkit sem szabad olyan bűncselekményért elítélni, amely elkövetése pillanatában még nem volt bűncselekmény*.

Érdemes itt megjegyezni, hogy bár a felsorolt jogok *úgyzólván mindegyike büntetőjogi vonatkozású* és nagyrészt a feudális önkény elleni tiltakozás szándéka szülte, középpontjukban főleg az utóbb említett két jog, azaz az *ártatlanság vélelme* és a „*nullum crimen sine lege*” elve áll, és ehhez tapad azután a többi részletező büntetőszabály. Nagyon is kérdéses, hogy ilyen címen *nem lehetne-e más büntető jogosítványokat is beiktatni* az emberi jogok körébe, így például a *nulla poena sine lege* elvét, vagyis azt az elvet, hogy a törvényben leszögezett büntettért *csak törvényesen megállapított büntetéssel és büntetési nemmel* lehet büntetni?

Ha ezeket a most már az *emberi jogok rangjára emelt büntetőjogi jogosítványokat* összehasonlítjuk az 1789-es francia nyilatkozatba foglalt hasonló jogokkal, úgy azok aránylag jelentős növekedését állapíthatjuk meg. *Nem állítható, hogy azóta elfajult volna az emberi magatartás*, vagy primitívebbé lett volna a büntetőjog valamint a büntető eljárás, és ezért *történetileg új büntetőjogi biztosítékok leszögezése vált volna esedékessé* az emberi jogok sorában. A nyilatkozatba iktatott jogok tényleg nem is új jogok, ezek már szintén ismertek voltak a modern büntetőjog megalapozójánál, *Beccaria-nál*, ha nem is emberi jogok alakjában; itt csak az történt, hogy korábban a büntetőjogban szereplő és oda tartozóknak vélt jogok *emberi jogokká emelkedtek*, azaz *kiemelt alapvető biztosítékokká* váltak. Feltehető, hogy ebben a tendenciában *van bizonyos helyes mag*, de nagyon

kérdéses, meg lehet-e ennek a józan mértékét találni, s ha igen, hol. E kérdésre még vissza kell térnünk.

A jogok következő csoportja az úgynevezett *szabadságjogokat* tartalmazza, azaz főleg olyan jogokat, amelyeket korábban – mint említettük – szabadságoknak fogtak fel, s amelyek az államnak a beavatkozástól való tartózkodását kívánták. *A magánéletbe, a családi életbe, a lakóhely megválasztásába vagy a levelezés titkosságába való önkényes állami beavatkozás tilalma* egybefonódik ebben a csoportban olyan jogokkal, amelyek nem tartózkodást, hanem már eleve állami intézkedést igényelnek, mint például *a becsület és a jóhírnév védelme*. Az államban való *szabad mozgás* joga mellett ismét leszögeződik *a lakóhely szabad megválasztásának a joga*, ez alkalommal azonban nem a jog gyakorlásába való beavatkozás tilalmaként, hanem pozitív módon, mint egyfajta aktivitás; itt világosan kitűnik a jogok szabadságokként, azaz *negatív alakban való megfogalmazásának szinte teljes lehetetlensége*. A jogok érvényesítése ugyanis mindig pozitív állami intézkedést igényel. *A bármely ország szabad elhagyásának jogát*, a saját országét is, követi *a menedék keresésének a joga*; az utóbbi időben nem csak nem volt mindig emberi jog, de pozitív jogosítvány sem volt, hanem *az államoknak valaminő erkölcsi kötelessége* állott fenn erre anélkül, hogy az ember igényelhette volna tőlük a menedék nyújtását.

Arról, hogy *a menedékjog* milyen magatartás miatt való üldözés esetén kérhető, a nyilatkozat azt mondja, hogy *közönséges bűncselekmény esetében nem lehet ezt kérni*, mint ahogyan olyan esetben sem, amikor valakit az Egyesült Nemzetek elveivel és céljaival ellentétes magatartás miatt üldöznek a hatóságok; minthogy *az Egyesült Nemzetek elvei és céljai között szerepelnek az emberi jogok is*, nyilván nincs helye menedékjognak *az emberi jogokat sértő tevékenység*

tanúsítása esetében sem. A szabadságok kategóriájának átalakulását jelzi, hogy ma már hozzájuk csatolták s velük együtt sorolják fel *az állampolgársághoz való jogot*, továbbá *a házasságkötés*, illetve *a családalapítás jogát*; az előbbi jellegzetesen állampolgári jog, az utóbbi két jog is igényel érvényesüléséhez állami közreműködést, illetőleg támogatást, noha ezek elsősorban a társadalom milyenségétől függő jogok.

A további csoportba sorolt jogok egységbe foglalása nem könnyű dolog. Talán azt lehetne mondani, hogy *a francia deklaráció főbb jogai születtek itt újjá*, — talán azt, hogy többségükben a *kifejezetten kollektíve gyakorolható jogok* következnek most a sorban. Az előbbi állítást támasztja alá, hogy ez a csoport *a tulajdonhoz való joggal* kezdődik, az utóbbit pedig az, hogy *a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságával* együtt itt szögezték le *a vélemény nyilvánításának a szabadságát, a gyülekezési és egyesülési szabadságot*. De ehhez a csoporthoz lehet számítani most már az állampolgároknak azt a jogát is, hogy *házájuk közügyeinek igazgatásában* akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselőik útján részt vegyenek. Ide kerül *az egyenlő szavazati jog és a titkos szavazáshoz való jog* is (vagy az ezt egyenértékűen biztosító más eljárás). Ez esetben ismét nyilvánvaló, hogy az alkotmányokban vagy választójogi törvényekben *a választásokra vonatkozó bizonyos alkotmányos alapelvek* váltak itt emberi jogokká. Olyan jelenség ez, amellyel több-ízben, *több jogágban találkozunk* s amelyet általános vonásnak tekinthetünk az emberi jogok mai fejlődésében.

Fogalmilag teljesen nyilvánvalók *a gazdasági, szociális és kulturális jogoknak* a nyilatkozatba felvett fajai, legfeljebb azok indokolásában adódik lényeges különbség a mi fel fogásunk és a nyugati álláspont között. Az az indokolás, amely a Nyilatkozatban szerepel, hogy ugyanis *az embernek azért van joga gazdasági, szociális és kulturális jogainak ki-*

elégítéséhez, mert ezzel méltóságának és személyiségének szabad kifejezését biztosítja, nem a szocialista társadalom-felfogásnak megfelelő magyarázat. A Nyilatkozat a gazdasági, szociális és kulturális jogok között említi a szociális biztonsághoz, a munkához, annak szabad megválasztásához, kielégítő munkafeltételekhez, egyenlő bérhez, méltányos fizetéshez való jogot, a szakszervezetek alakításának a jogát, jogot a pihenéshez, szabad időhöz, fizetett szabadsághoz a személy és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz; a szövegben olvasható ezek alkotó összetevőinek példaszerű felsorolása, így az élelem, a lakás, az orvosi gondozás garantálása, a társadalombiztosítás stb. Az anyaság és a gyerekkor védelme azzal szerepel a Nyilatkozatban, hogy a szociális védelem egyformán illeti a házasságon kívül született gyermekeket a házasságban születettel. Bőven kifejti az okmány a neveléshez való jogot, továbbá jogot a közösség kulturális életében való részvételhez. Erről a jogról az előzőekben már szólottunk.

Feltehetően a nyilatkozati formával függött össze, hogy helyenkint *jogként fogalmaztak meg olyasmit, ami pedig az ilyen megfogalmazásra nehezen alkalmas.* Az embereknek az az igénye, hogy társadalmilag és nemzetközileg olyan rendszer létezzék, amelyben *a kinyilvánított jogok teljes hatállyal érvényesülnek,* teljesen indokolt, ezt jogos kívánalomnak tekinthetjük, — kérdéses azonban, lehet-e, helyes-e ezt is emberi jogként kifejezni? Ez nem csak azért kérdéses, mert *ennek egyelőre igényoldala kétségtelenül jobban kidomborodik, mint jogjellege,* hanem azért is, mert az embereknek azt a törekvését, hogy az emberi jogokat feltétlenül biztosító társadalmi rendszerre és nemzetközi viszonyokra törekedjenek, illetőleg ilyet követeljenek, — *társadalmi küzdelmeik, osztályharcuk, a béke megőrzésére irányuló mozgalmak egy részeként kell tekintenünk:* e küzdelmek igazi mivoltát,

lényegét rejtjenék el, *ha mindezt az emberi jogok köntösébe burkolnók.* Már jóval reálisabb és egyben hasznosabb is *a Nyilatkozatnak az a két záró tétele,* amely egyrészt arra vonatkozik, *hogy az emberi jogokat semmiesetre sem lehet az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel ellentétesen gyakorolni,* másrésztől leszögezi, *hogy a Nyilatkozatnak egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, mintha az valamely állam, csoport vagy egyén részére bármilyen jogot adnak olyan tevékenység kifejtésére, amely egyenesen az itt kinyilvánított emberi jogok megsemmisítésére irányul.* Ezekkel a szakzokkal a Nyilatkozat bizonyos irányt szabott a jogok érvényesülésének, ha ezt az irányt nem is lehet eléggé határozottnak tekinteni; mindenesetre *a jogok érvényesítését ezekkel a rendelkezésekkel lehatárolták.*

Ez hát a Nyilatkozat tartalma a maga részletességében. Érdemeinek felsorolásával itt keveset foglalkoztunk; *egészen vett jelentőségét* viszont már tárgyaltuk. Ha mégis tömören ismételn meg akarjuk fogalmazni jelentőségét, úgy azt mondhatjuk, *hogy a Nyilatkozat fő érdemét magában a létében, létezésének tényében kell látnunk;* azt is okvetlenül javára kell írunk, *hogy a jogoknak meglehetősen széles skáláját foglalja magában.* Most inkább néhány egyéb sajátosságára mutatunk rá, s bizonyos következtetéseket is igyekszünk levonni, nem hallgatva el a lehetséges kifogásokat sem vele szemben.

Ha mindenekelőtt arra a kérdésre keresünk választ, *hogy vajon elég vagy kevés-e a deklarált jogoknak a Nyilatkozatban található sora,* úgy egyrésztől azt kell megállapítani, *hogy a gazdasági, szociális és kulturális jogok a Nyilatkozatban — amint arról már szó volt — fajaik és megfogalmazásuk tekintetében is még némileg elégteleneknek tűnnek.* Ezzel szemben mindjárt kiviláglik, *hogy a Nyilatkozat általában meglehetősen bőven foglalkozik a többi jogokkal;* talán

azt mondhatnánk, hogy nem annyira tömören összefoglalt jogokként tárgyalja azokat, mint a gazdasági, a szociális és a kulturális jogokat, hanem *inkább kifejtő-leíró módon*. Azt is meg kell ezzel együtt jegyezni, hogy *a Nyilatkozatban nincs megfelelő arány az egyes jogok kifejtésének terjedelme között*. Ez persze ahhoz is hozzájárul, hogy ilyenképpen nehéz közvetlenül alkalmazható jogszabálynak felfogni a szélesen megfogalmazott jogokat, vagy legalább is nehezebb, *mint ha szűken, valóban jogokként, jogszabályokként fogalmazták volna meg azokat*.

Ez egyébként nem csak az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi okmányokra jellemző sajáttság, hanem újabban ez áll *az államok alkotmányainak az állampolgárok jogaira vonatkozó fejezeteire is; a magyarázó-indokló szöveg valahogyan beilleszkedik magába a jogi jellegű szövegbe*, egybeolvad a kifejezett jogtételekkel s noha így sok esetben azt a látszatot kelti, mintha a jogok fajtáit bővítette volna, *valójában sokszor csak feloldja azokat az értelmezésben*. Kérdéses, hogy a tételek bőbeszédűen való kifejtése segíti-e azok érvényesülésének a hatékonyságát, s *nem ad-e inkább módot többféle magyarázatra*.

A Nyilatkozatba foglalt jogok terjedelmét illető észrevételünk mellett megjegyezzük, hogy *a felvett jogok jegyzékével kapcsolatban* már tettünk bizonyos észrevételeket. Ezek sorát bővíthetjük további kifogásokkal is. Így például *nem eléggé határozott szerintünk a nők egyenjogúságának a leszögezése*, amely csak a megkülönböztetéseket tiltó szakaszban szerepel, ott is *a nemek közötti megkülönböztetés tartalma-ként*. Igaz, hogy mindezekre a kérdésekre, így *a nők jogaira is később külön nyilatkozatok és egyezmények jöttek létre* s ha az emberi jogokra vonatkozó, és az Egyesült Nemzetek keretében készült okmányokat egyetlen egésznek tekintjük, *teljességük foka nyilván jóval nagyobb, mint eredetileg a*

Nyilatkozaté; tény ugyanis, hogy a Nyilatkozat önmagában véve annak idején még nem hozott létre kellő és lehetséges szintű teljességet a jogok különböző fajait illetően.

Az a körülmény továbbá, hogy a Nyilatkozat különböző, s részben ellentétes felfogású erők küzdelmének eredményeként jött létre, kitűnik nemcsak egyik-másik jog megfogalmazásából, hanem főleg abból, hogy a Nyilatkozat társadalmi-politikai éle nem eléggé határozott; a kétségtelenül hasznos zárószakaszok csak némileg bonyolultan, áttételesen, s nem egészen egyértelműen fejezik ki azt a tételt, hogy *antidemokratikus célokra az emberi jogokkal nem lehet élni*. Ez egyébként is csak negatív megfogalmazás, amely nem fejezi ki egyértelműen, hogy a Nyilatkozat — éppen a második világháború után — *gátat akar szabni a fasizmus és náciizmus bármely fajának s egyben fegyver kell, hogy legyen a demokrácia biztosítása és fejlesztése érdekében*. Az elméleti felfogások háttérbe szorításával elfogadott gyakorlati megoldások, úgy látszik, a kelleténél jobban rajta hagyták a nyomukat a Nyilatkozaton.

Mindez persze jórészt már visszatekintő és az emberi jogok kifejelettebb állapotát figyelembe vevő bíráló, amely ma nehezen képes tárgyilagosan értékelné azt, hogy *mi volt a Nyilatkozat jelentősége a maga idején*. De annyit talán ma is meg lehet állapítani, hogy a Nyilatkozat viszonylagos elégtelensége talán egyik közreható tényező volt abban, hogy az azt követő fejlődés az emberi jogok nemzetközi biztosítása tekintetében észrevehetően meggyorsult. Ezt pedig éppen a Nyilatkozat javára, nem pedig terhére kell írunk.

A Nyilatkozatba némileg bőbeszédűen beiktatott jogok áttekintése megint erősíti azt a már említett tételünket, hogy a ma emberi jogoknak tekintett jogok egyike-másika eredetileg nem volt más, mint *valamely jogágnak vezető, alapvető*,

általános elve, amely most — s talán elsőízben nem is a Nyilatkozatban — *bevonult az emberi jogok csarnokába*; így a büntetőjogból vagy az alkotmányjogból vett egyes tételek emberi jogok alakját öltötték magukra. A folyamat ezzel valószínűleg nem állt meg; ezután is érkezhettek még új emberi jogok a munkajogból, a polgári jogból, a családjogból, és így tovább. Ez minden bizonnyal a Nyilatkozatnak, egyúttal azonban az emberi jogok általános fejlődésének is egyik legérdekesebb eleme.

Ebben mindenekelőtt már teljesen nyíltan megmutatkozik az „örök, elidegeníthetetlen” jogok eszméjének tartahatatlansága, s a természetjogias eredet fikciója a semmibe vész. Kitűnik tovább, hogy ezek nagyon is pozitív, vagyis alkotott, s nem is olyan régen alkotott jogok; ezeknél nem egy természetjogias igény pozitív joggá való transzformálása zajlott le vagy zajlik, hanem a pozitív jog egy ágából vett tételnek állampolgári alapvető joggá, emberi joggá való átalakítása, azaz általános, vagy legalább általánosabb érvényű tétellé válása. Ha némileg el is túlozzuk itt a folyamat méreteit, meglelte és menete aligha vonható kétségbe. Az emberi jogok alakulásának és katalógusuk gazdagodásának itt van legfőbb gyökere és forrása.

Az emberi jogok fejlődésének ez a legújabb időkre jellemző egyik vonása — szinte csak az utolsó negyed század terméke — továbbfejlődésének esetén két irányban hathat ki az emberi jogok államon belüli és nemzetközi helyzetére. Az egyik oldalon valamelyes fordított arány állapítható meg az emberi jogok fajainak száma és azok társadalmi súlya, jelentősége között: talán általánosságban azt is lehet mondani, hogy *mennél kevesebb az emberi jogok száma, annál nagyobb a társadalmi súlyuk*, összességében és az egyes jogok tekintetében egyaránt. Ilyenképpen az emberi jogok számának aránytalan növelése felidézheti e jogok érték-

csökkenésének veszélyét. Ez azonban így nagyon elvont tétel; nézzük meg közelebbről.

Ha az emberi jogok száma ezen az úton — akár mérsékelten is — úgy növekszik, hogy *azok sorába egyre több olyan jog szintén bekerül, amely korábban valamely más jogág alapvető elve volt,* akkor az emberi jogok katalógusa egyre inkább mintegy *a jogrendszer kivonatává lesz,* alapelveinek rövid vázlatává; fejlesztésénél az az elv válhatik irányadóvá, hogy pontosan adja vissza *a jogrendszer kicsinyített mását;* ez azonban már merőben más lesz, mint amit az emberi jogok fogalma eredetileg jelentett. *Az emberi jogok nem ilyenekként indultak,* nem a jogrendszer kivonataként, hanem — s itt ismét emlékeztetünk rá — *annak a viszonynak a fő vonásait kívánták megragadni, amely a gazdaság, a politika, az állam és az állampolgár között egy adott társadalmi rendszerben fennáll,* s amely egy társadalom-politikai rendszeren belül erre nézve alapvető jellegű; *az emberi jogok egész intézményének lényegében ezzel függ össze a társadalmi funkciója.*

Lehetséges-e, hogy nemzetközi összefüggésben az emberi jogok, annál is inkább, mert azok egyelőre különböző társadalmi rendszerű országok közös ügyét alkotják, valamiféle *kompromisszumon alapuló új tartalmat és jelleget nyertek?* Másképpen: feltehető-e, hogy az emberi jogok napjainkban *nemzetközi értelemben annak standardjai* lesznek, amit a különböző társadalmi rendszerhez tartozó *nemzeti-állami jogrendszerek mindegyikének magukban kell foglalniok,* s ezzel *az emberi jogok nemzetközi funkciója az államon belüli, állampolgári jogokhoz képest* egészben vagy részben megváltozik? Ez annyit jelentene, hogy *az emberi jogok nemzetközi síkon lényegileg új feladatot kapnának.* Ha pedig ez így lenne, akkor körükben elsősorban nem azokat a jogokat kellene tudatosan leszögezni, amelyek elvileg belső társa-

dalmi konfliktust okozó viszonyokra vonatkoznak, hanem a társadalmi életnek olyan elvi-jogi vonásait, amelyek *a különböző rendszerekben is hasonlítanak egymásra*. S vajon akkor mi történik *az államon belüli emberi jogokkal*, azaz az állampolgári jogokkal? Valószínűleg azok sem maradnának egészen mentesek *az emberi jogok jelzett nemzetközi fejlődésének hatásától*.

Kérdés, nincsenek-e ehhez bizonyos hasonló jelek az állampolgári jogokat illetően *a szocialista országok világában*? Azok társadalmi rendszerére ugyanis az a jellemző, hogy *társadalmi rendszerünk belső szerkezete folytán* azok a társadalmi feszültségek, amelyek szükségszerűen megvoltak és megvannak a polgári társadalomban a gazdaság, a politika, az állam és az állampolgár viszonylatában, s amelyek *ezek egyensúlyban tartása érdekében* szükségessé tették a meghatározott jellegű állampolgári jogok meghirdetését a polgári rendszerben, — *a szocializmusban megszűntek alapvető, szükségszerű társadalmi feszültségkeletkeztető tényezők lenni*.

Helyettük vagy melléjük a szocialista alkotmányok nem egy olyan új állampolgári jogot iktattak be, amely valójában nem is annyira jog, mint inkább *együttműködési elv* az állami és a társadalmi szervek, illetőleg az állampolgárok között, *nem minden erkölcsi vonás nélkül*. Az emberi jogoknak *a szocialista társadalmi fejlődésből adódó ilyen változásaira* utaló nyomokat már felfedezhetjük ezekben a jogokban; ez esetben azonban *nyilván nem ugyanarról* a jelenségről van szó, mint amelyre nemzetközi vonatkozásban utaltunk; ez tehát *az emberi jogoknak nem a nemzetközi közösség egységéből fakadó* vagy annak biztosítására törekvő *vonása*.

Ami most már közelebbről a szocialista államot illeti, azt hisszük, hogy ott még — kivéve a szovjet államot — csak a bontakozó jövőt szemléljük, s egyelőre legfeljebb csak

elemekben meglevő jelenségeket figyelünk; nem bizonyos az sem, hogy a fejlődés ott tartósan a mai irányban fog továbbfolyni. Am ha így lesz, aligha lenne helyes, ha az osztályellentétek által jellemzett tőkés társadalomban, megfelelő gyökeres forradalmi változás nélkül, az állampolgári jogoknak csökkenne társadalmi élük. Nézetünk szerint e tekintetben, azaz a társadalmi alapokat illetően lényegi különbség van a polgári államokban leszögezendő állampolgári jogok és a szocialista államokban biztosított alapvető jogok között, ha van is közöttük meghatározott átmenet.

Ami az emberi jogok nemzetközi biztosításának ügyét illeti, szerintünk egyelőre abban az irányban kellene az egyetemes fejlődést befolyásolni, hogy *a magyarázó szövegekkel való bővülés és a lazulás veszélyes útját a fejlődés nemzetközileg ne kövesse*, mert ez gyengítené az emberi jogok súlyát. Napjainkban sajnos, *nemzetközi vonatkozásban megvan még az emberi jogoknak a maguk nagyon is reális tartalma, jelentősége és súlya; a polgári államok viszonylag nagy számában még mindig küzdelmet kell folytatni* akár csak elismertetésükért is, s bizonyos, hogy alkalmazásukat illetően sok a lehetőség, de *nagy is a szükség a nemzetközi tevékenységre, illetve beavatkozásra*. Ezért nemzetközi méretekben ma az emberi jogokat abban az irányban kellene nézetünk szerint továbbfejleszteni, hogy egyelőre *ne annyira katalógusuk bővüljön*, mint inkább növekedjenek a jelentőségükben felismert emberi jogok *reális érvényesülésének és érvényesítésének nemzetközi eszközei és biztosítékai*.

Ha a most ismertetett Nyilatkozattal kapcsolatban *meszszebbre is mentünk a múltból a jelen, esetleg egyenesen a jövő irányában*, mint ezt a Nyilatkozat önmagában igazolta volna, mégis megvan ennek feltehetően elfogadható magyarázata. A Nyilatkozat ugyanis *szerves, élő* része annak a ma is zajló folyamatnak, amely a jövő felé visz, s amely *az emberi jogok*

érvényesülésének nemzetközi szinten való fokozatos kibontakozása felé vezet. Ennek — mondottuk — korai állomása, a folyamat megindításának és kibontakoztatásának számottevő tényezője maga a Nyilatkozat, amely már harminc éves, tárgyalása arra ad alkalmat, hogy az 1948-ban született Nyilatkozatról, amely a maga nemében új szakaszt nyitott az emberi jogok nemzetközi érvényesítésének történetében, megemlékezzünk.

AZ EMBERI JOGOK KÖRÜLI KÉSŐBBI FEJLEMÉNYEK

A szocialista országok ma egyértelműen elismerik az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Felvethető azonban ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy ha ez így van, vajon miért tartózkodtak annak idején, 1948-ban az Egyesült Nemzetek Közgyűlésén a Nyilatkozat megszavazásától, miért fogadták némileg hidegen ezt az okmányt, amelynek jelentőségét pedig ma elismerik? Vannak olyan vélemények, mintha a szocialista országok e tekintetben egyenesen élesen megváltoztatták volna álláspontjukat; ez azonban nem áll. Bizonyos, hogy annak a hat szocialista országnak az álláspontja, amely akkor 1948-ban már tagja volt az Egyesült Nemzetek Szervezetének, azóta sokban továbbfejlődött, de álláspontjuk revideálásáról aligha lehet szó; sokkal számottevőbbnek lehet tekinteni a körülményeknek azt az átalakulását, amely időközben a nemzetközi életben bekövetkezett, s amely nyilván befolyással volt a szocialista államok viszonyára az Egyetemes Nyilatkozathoz.

A Nyilatkozattal szemben tehető kifogások egyikét-másikat már felhoztuk az előbbieken; nyilván hasonlók voltak a szocialista országok annakidején tett észrevételei is. Fenntartásokra okot adó fő megjegyzéseiket három pontban lehet

összefoglalni. Először is *tartalmilag hiányolták bizonyos jogok felvételét a Nyilatkozatba, de a kötelességek érdemi mellőzését is*; erre már utaltunk. Az észrevételek második csoportja *a jogok deklaratív formája ellen irányult*: érthető, ha a szocialista országok ezt nem tartották kielégítőnek, mert úgy látták, hogy *a Nyilatkozatot elfogadó államok nem vállalnak általa eléggé határozott, vagyis szigorúan jogi kötelezettségeket a jogok tiszteletben tartására.*

Ezen a helyzeten időközben annyiban történt változás, hogy *kifejezett nemzetközi egyezmények születtek az egyes emberi jogok védelme tárgyában*, sőt 1966-ban — erről már többször tettünk említést — az Egyesült Nemzetek Közgyűlése két általános egyezményt és egy fakultatív jegyzőkönyvet is elfogadott, amely *az emberi jogok széles körére kiterjed*; ezek a nemzetközi egyezmények — s nem csupán nyilatkozatok, bár további ilyenek is születtek 1948 óta — *már nemzetközi jogi kötelezettségeket rónak az államokra.* Ilyenképpen *kibontakozóban van az emberi jogok nemzetközi védelmének egész rendszere*, s az eredetileg jogos aggodalmat a Nyilatkozat elégtelenségéről nagyrészt eloszlatták az azóta létrejött egyezmények.

A harmadik fajta észrevétel *kifejezetten politikai jellegű* volt. Lényege az a már szintén említett kifogásban állt, hogy *a Nyilatkozatnak nincsen félreérthetetlen társadalmi-politikai éle*, nem ítéli el kifejezetten a fasizmust, s nem szögezi le magát egyértelműen *a következetes demokrácia mellett.* E tekintetben hosszas vita volt a Nyilatkozat tervezetével foglalkozó bizottságban. A bizottság *tagjainak egy része* azon az elvi alapon állt, hogy a Nyilatkozatot nem szabad „lealacsonyítani” a közvetlen múltra reagáló okmányrá, más szóval *ellene voltak annak, hogy a Nyilatkozat olyan benyomást keltsen, mintha egyenes válasz lenne a második világháborúra*, azaz a felháborodás az indulat szülötte lenne.

Ám a múlt legfőbb tanulsága éppen az volt, hogy *a fasizmus és a náciizmus részéről fenyegette és fenyegeti a legnagyobb közvetlen veszély az emberi jogokat*, s ez a veszedelem a fasizmus fegyveres leverésével még nem irtódott ki; ezért *nagyonis védhető volt az a szocialista álláspont, hogy az okmányban nevén kell nevezni az ellenséget*, mert különben kétséges lehet, hogy ki is az, aki mellett, és ki az, aki ellen a Nyilatkozat szól?

Meg kell jegyezni, hogy két nappal az Emberi Jogok Nyilatkozatának az Egyesült Nemzetek Közgyűlésén való elfogadása előtt a Közgyűlés napirendjén szerepelt az *új államok felvétele* a Szervezetbe, így többek között *egyes szocialista országok*, köztük Magyarország felvétele is. A vita során a kifogások egyike, amelyet *a szocialista államokkal szemben, felvételük ellen* felhoztak, az volt, hogy *represszív intézkedéseket alkalmaznak egyes állampolgáraikkal szemben, akik egyébként államellenes bűncselekményeket követtek el*; ez közvetve azt a kifogást tartalmazta, mintha a felvételre javasolt szocialista államok *nem tartanák meg az emberi jogokat*, mert — államuk védelme érdekében — büntető-eljárást folytatnak egyes állampolgáraik ellen. *A szocialista országoknak e szerint joggal tartaniok kellett attól, hogy ha a Nyilatkozatnak nem adnak olyan kifejezett politikai élt, amely kizárja valamely tényleg demokratikus államnak okatlan megvádolását az emberi jogok megsértésével, — mászóval, ha a Nyilatkozat nem eléggé egyértelműen határozott az antidemokratikus, fasiszta vagy a fasizmushoz közelálló törekvésekkel szemben, akkor ezt az okmányt a szocialista országok semmiképpen sem tarthatják kielégítőnek, mert az csak zavart kelthet a nemzetközi közéletben.*

A Nyilatkozat elfogadását követő időszakban *a szocialista országok élenjártak abban a küzdelemben, amely az emberi jogok nemzetközi ügyének előrevitelére irányult, abból az*

eredeti felfogásukból kiindulva, hogy maga az *Egyetemes Nyilatkozat* már megalkotásakor bizonyos mértékig elavult volt, s ezért sürgősen tovább kellett lépni az emberi jogok nemzetközi védelme terén. Ez a küzdelem több irányban folyt. Egyik fő iránya olyan *egyezmények elfogadására irányult*, amely a Nyilatkozattal együtt *teljesebbé teszi az emberi jogok nemzetközi védelmét*, egyben pedig *félreérthetlenebbé magának e védelemnek a jellegét is*.

Ennek menetében *különböző, közvetlenül az emberi jogokra vonatkozó* vagy azokkal közvetve összefüggő fontos *egyezmények jöttek létre*, így mindjárt 1948-ban nemzetközi egyezmény a genocidium, vagyis *a népiirtás nemzetközi bűncselekménye ellen, a későbbiekben a faji megkülönböztetés minden formájának kiküszöbölésére, a nők politikai jogainak elismerésére*; létrejöttek továbbá az emberi jogok részvonatkozásait érintő más nemzetközi egyezmények is, így az apartheid-egyezmény. Végül, mintegy lezárva a folyamatnak ezt a szakaszát, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1966-ban elfogadta *az emberi jogok összességére vonatkozó, már említett általános egyezményeket*. Az emberi jogok Nemzetközi védelmének másik fő iránya *olyan eljárások bevezetését tüzte célul, amelyek egyrészt e jogok megtartásának ellenőrzését, másrészt az egyes államokban való bevezetésük elősegítését szolgálták*.

Az Egyesült Nemzetek 1966. évi Közgyűlésén *az emberi jogokról megszavazott okmányok két egyezményből és egy úgynevezett fakultatív jegyzőkönyvből állanak*; ez az utóbbi olyan jegyzőkönyv, amelyhez a csatlakozás *az egyezmények aláírásától független aktus lehet*, azaz az egyezmények elfogadásával együtt ennek *aláírása nem kötelező*. A jegyzőkönyv aláírói vállalták annak a megengedését, hogy egyedek is fordulhassanak panasszal emberi jogaik állítólagos megsértése esetén *az Egyesült Nemzeteknek e célra létesített*

Bizottságához. Nem ismertetjük itt mindegyik okmányt, csak néhány megjegyzést fűzünk hozzájuk, mint *olyan dokumentumokhoz, amelyeknek gondolata már 1947 végén felmerült*; az Egyesült Nemzeteken belül létesült Emberi Jogok Bizottsága már ekkor felismerte, hogy *a Nyilatkozaton túl kell és túl is lehet menni, s el lehet jutni nemzetközi jogi kötelezettségek vállalásához.*

A tárgyalások az *Emberi Jogok Bizottságában, a Gazdasági és Szociális Tanácsban, a Közgyűlés Bizottságaiban, majd a Közgyűlésen* ezután meglehetősen elhúzódtak. Közben a lehetséges megoldásnak több variánsa is felmerült; így *eredetileg egyetlen egyezménybe akarták foglalni* a polgári és politikai jogokat a gazdasági, a szociális és kulturális jogokkal, majd a Közgyűlés *a két egyezménybe való foglalás mellett* határozott, ami megfelelt a nemzetközi erőviszonyoknak, de *nem szolgálta az ügy javát, mert ezzel lazított a gazdasági, szociális és kulturális jogok jogszerű megfogalmazásán, érvényesülésük okvetlen kötelező voltának leszögezésén.*

Az utóbb említett, azaz *a gazdasági, szociális és kulturális jogokról* szóló egyezményben az államok arra vállaltak kötelezettséget, hogy *természeti erőik maximumának erejével, megfelelő nemzetközi együttműködéssel igyekezzenek fokozatosan biztosítani* a gazdasági, szociális és kulturális jogok élvezetét mindenki számára; egyben *időszakos jelentéstételi kötelezettséget vállalnak* e jogok érvényesülésének előrehaladásáról az Egyesült Nemzetekkel szemben. A természeti erők adta lehetőségekre és a jogok fokozatos biztosítására való utalás nyilván *gyengíti az egyezmény általános érvényét és közvetlen hatékonyságát.*

A polgári és politikai jogokról szóló egyezmény huszonkét szakaszban, némileg talán túl bőre is fogva sorolja fel az ebbe a körbe tartozó jogok egyes fajtáit; ebben az esetben az államok feltétel nélkül kötelezik magukat, hogy *bármiféle*

megkülönböztetés nélkül biztosítják e jogokat a területükön élő bármely személy számára. Ezt az utóbbi egyezményt inkább lehet az emberi jogokra vonatkozó egyezmények közvetlen utódjának tekinteni és gyakrabban is hivatkozni rá, mint a gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló egyezményre.

Mindkét egyezmény első szakasza azonos szövegű és megfelel a Közgyűlés egy korábbi határozatának: leszögezi a minden népet megillető önrendelkezési jogot, amelynek értelmében a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket, szabadon biztosítják gazdasági, szociális és kulturális fejlődésüket. A népek önrendelkezési jogának ilyen módon, *az emberi jogokhoz kapcsolva történő egyezménybe foglalásával, — amiért a szocialista országok olyan kitartóan küzdöttek, kifejezésre jutott az az összefüggés, amely az önrendelkezési jog és az emberi jogok között fennáll: nyilvánvaló, hogy az emberi jogok érvényesülésének egyik alapvető feltétele a népek politikai önállósága, a gazdasági, szociális és kulturális fejlődés független, önálló meghatározásának a joga és lehetősége.* Az önrendelkezési jog egyforma beiktatása az emberi jogokról szóló mindkét egyezménybe kifejezi, *hogy a népek együtt folytatják a küzdelmet e jogokért, hogy tehát a jogok két fajtájáért folyó harc elválaszthatatlan egymástól és az önrendelkezési jogtól; másrészt jelzi, hogy a nemzetközi életben sem lehet az egyént önmagában véve szemlélni, hanem csak egy közösség, egy nép tagjaként: így illetik meg az alapvető emberi jogok és nyilván így terhelik bizonyos kötelességek is.*

A polgári és politikai jogokról szóló egyezmény szerint *tízennyolc tagú bizottságot kell létesíteni* (Comité des droits de l'homme, amely *nem azonos* az Egyesült Nemzetek Gazdasági és Szociális Tanácsa által az emberi jogok előrehaladása érdekében létrehozott Commission-nal), amelyhez *minden*

részes állam időszakonként jelentést küld arról, hogy mit tett az egyezmény megvalósításáért. A bizottság egyben elfogadhat olyan bejelentéseket is egyes államoktól, amelyek *panaszt tartalmaznak más állam ellen*, mert az állítólag nem tesz eleget kötelességeinek az emberi jogok tiszteletben tartását illetően; erre azonban *csak akkor kerülhet sor*, ha a bepanaszolt állam *már előzetesen és általánosságban alávetette magát* a Bizottság ilyen irányú békítő tevékenységének. E tekintetben egy *újfajta nemzetközi eljárás körvonalai* vannak kibontakozóban, amely az eddig ismertekhez járul (így például eddig is ismert volt egy időszakos jelentéstételi kötelezettség a Gazdasági és Szociális Tanácshoz). Kérdéses, *milyenek ennek a tervezett új eljárásnak a politikai feltételei*; az is kérdéses, hogy vajon valóban számottevő intézkedésekre, illetőleg *a panaszok érdemi elbírálására* kerül-e majd ilyen esetekben sor?

A már említett jelentéstételi kötelezettség vagy a jelzett eljárás a létesítendő Bizottság előtt csak akkor válhatott realitássá, *ha megfelelő számú állam ratifikálta az egyezményeket és a jegyzőkönyvet*; az egyezmények kellő számú ratifikálása, mint már említettük, megtörtént. Más a helyzet az egyezményekhez kapcsolt *fakultatív jegyzőkönyv* esetében; ha ez a jegyzőkönyv hatályba lépne, vagyis *megfelelő számú állam írná alá és iktatná törvénybe*, úgy az emberi jogok nemzetközi biztosításának ügye *merőben új irányt vehetne vagy talán venne*. E jegyzőkönyv szerint ugyanis, mint korábban már jeleztük, *az ahhoz csatlakozó államok elismernék az előző egyezményekben említett bizottság illetékességét arra, hogy az adott államokban élő egyénektől is elfogadjon panaszokat* jogaik vélt megsértése miatt. A Bizottság ilyen esetben kétségtelenül *enyhének nevezhető eljárást folytatna le* — nyilatkozat tételére szólítaná fel azt az államot, *amely ellen panaszt tettek*, a nyilatkozatot a panasszal és egyéb

értésülésekkel és közlésekkel együtt *megvizsgálná*, majd mindezek alapján bizonyos *megállapításokat tenne*, s ezeket *közölné az érintettekkel*. Bármiféle szankció megállapítására, *akár elvi elítélésre, vagy valamilyen intézkedés tételére* való eljárásra való felhívásra *nem kerülhetne sor*.

Ebből kitűnik, hogy *a jegyzőkönyvben megfogalmazott eljárás inkább csak próbálkozásnak nevezhető* az egyéni panaszok benyújtására; mégis mindig kérdéses, elfogadják-e. Alapvető különbsége a már eddig is ismert (így *az Emberi Jogok Európai Konvenciójában* megszabott eljárással), valamint *az egyezménybe foglalt, előbb említett eljárással* szemben abban áll, hogy azokban államokról, államok egymáshoz való viszonyáról, esetleges egymás ellen irányuló panaszairól van szó, míg itt *egyének által tehető bejelentésekről*. E ponton az emberi jogok kérdése *a nemzetközi jog egyik alapvető kérdését* érinti: *a jogalanyiságét*, vagyis azt a kérdést, hogy *ki lehet a nemzetközi jog alanya*, aktív szereplője? Ez azonban csak *a ridegen vett jogi oldal*. A fő kérdés változatlanul az, hogy vajon a javasolt és egyéni panaszt lehetővé tevő eljárás *szolgálná-e* a világon uralkodó állami-társadalmi feltételek mellett *az emberi jogok nemzetközi védelmének ügyét*, vagy sem.

A NEMZETKÖZI VÉDELEM KÜLÖNBÖZŐ MÓDJAI

A nemzetközi jogi irodalomban az emberi jogokkal kapcsolatban, de általánosságban is, *kétféle állásponttal* lehet *a személyek nemzetközi jogalanyiságát* illetően találkozni. Egy óvatosabb — talán azt mondhatjuk, hogy józanabb — fel fogás *ellene van az ilyen jogalanyiság elismerésének*, tehát annak is, hogy *egyének emberi jogaik megsértése miatt nemzetközi fórum előtt felléphessenek*; egy magát bátrabbnak feltüntető, de a *nehézségeket talán végig nem gondoló állás-*

pont az egyén nemzetközi jogalanyisága mellett tör lándzsát az emberi jogok esetében is. Mit jelentene érdemben ennek a nemzetközi panaszjognak az elismerése? Az egyén nemzetközi panasztételi jogának lényege nyilván abban állana, hogy az egyén nemzetközi fórum előtt nem valamely más állam ellen élhetne panasszal, hanem saját államával, vagyis azzal szemben, amelynek a polgára; másképpen kifejezve ilyen esetben az állam és az állampolgár egymásközi viszonyában bekövetkezett olyan konfliktusról lenne szó, amelyben az állampolgár mintegy fellebbezhetne egy nemzetközi fórumhoz saját állama magatartásával vagy döntésével szemben. Egy ilyen helyzet legalábbis problematikus.

Nem megyünk itt bele annak a vizsgálatába, hogy elvileg helyes-e az államok igazságszolgáltatási szuverenitásának, vagy szélesebben jogszolgáltatásra vonatkozó joga kizárólagosságának az áttörése, illetőleg éppen itt kell-e ilyen döntő lépést tenni a szuverenitás további viszonylagossá tétele érdekében; ez mindenekelőtt elméleti kérdés. Ettől függetlenül azonban vitatható, feltételezhető-e a mai viszonyok között a nemzetközi közösségben, illetve a nemzetközi szervezetekben az a tárgyilagosság, amely egy ilyen panasz megfelelő elbírálásához szükséges; még kérdésesebb a mai nemzetközi helyzetben, a mai társadalmi-politikai feltételek mellett, hogy nem vezetne-e ez mesterségesen provokált, kiélezett ügyek sorához? Másképpen szólva, reálisnak tekinthető-e egy ilyen eljárás különböző társadalmi rendszerű országok megléte esetén, amikor egyfajta államtípus államai résztvehetnének olyan állásfoglalások kialakításában, amelyek másfajta államtípusok és állampolgáraik vitáira vonatkoznak? Napjaink tapasztalata a kapitalista és a szocialista országok egymás közötti viszonylatában a kapitalista országok támadó magatartása miatt arra mutat, hogy a helyzet e tekintetben semmi esetre sem nevezhető erre érettnek.

Talán egyesek indokoltnak tarthatnak hasonló eljárást olyan állammal szemben, amely *rendszeresen és tömegesen megsérti* az emberi jogokat, s ilyesfajta fellépéseknek tanúi vagyunk a szocialista országok részéről *egyres imperialista, kolonialista vagy neokolonialista államokkal szemben*, ám kevésbé lehetne értelme ennek ott, ahol az emberi jogok megsértésének esetei ritkábbak, elvileg csekélyebb számúak, mondhatni: csak esetiek. De akkor, *ha azért kerülne sor egyéni panaszokra* valamely állammal szemben, *mert az állampolgári jogok megsértése ebben az államban tömeges és rendszeres*, úgy mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy *az ilyen állam alig adna az állampolgároknak módot* egyéni panaszokra nemzetközi fórum előtt, s ha igen, úgy az emberi jogokat tömegesen megsértő állam nyilván *megtorlást alkalmazna a panasztevővel szemben*, de inkább megakadályozná a panasz benyújtását; másrésztől az emberi jogok tömeges megsértésének esetében elvileg *nem az egyéni panaszok megengedése* a megfelelő orvosság, hanem *az állam politikai rendszerével szemben való nemzetközi fellépés*. Ha viszont az emberi jogok megsértésének esetei *ritkák*, úgy tényleg kérdéses, *lenne-e valami jelentősége* e ritka esetek nemzetközi fórum elé vitelének? Ez csak *politikai támadásokra adna jogcímet*.

Itt mindjárt *gyakorlati példát is szemügyre vehetünk* arra nézve, hogy *hogyan működik az emberi jogok egyéni sérelmei esetén alkalmazható nemzetközi eljárás*; annak a törekvésnek keretében, amely regionális egyezményeket kívánna létesíteni az emberi jogok fokozottabb védelmére *az Egyesült Nemzetek keretében kibontakozó univerzális nemzetközi védelem mellett*, — 1950-ben a nyugat-európai tőkés államoknak az Európa Tanácsba tömörült tagjai egyezményt írtak alá: *az emberi jogok úgynevezett európai egyezményét*, amelyről már előbb említést tettünk. Ezt eddig 16 állam ratifi-

kálta. Az egyezmény *a polgári és politikai jogoknak egy, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatához képest jelentősen szűkített katalógusát* tartalmazza. A tizenhat állam közül tizenegy elfogadta, hogy a tagállamok állampolgárai *egyedi panaszt is benyújthassanak* emberi jogaik megsértése miatt; eljáró szervekként létrehozta *az Emberi Jogok Európai Bizottságát és az Emberi Jogok Európai Bíróságát is*. Ez a szervezet így, elvontan arra mutat, *mintha itt az egyént tényleg számottevő jogok illetnék meg* nemzetközi síkon; gyakorlatilag azonban *a szervezet működése egyelőre leg- alábbis szegényes*.

Már *a benyújtott egyéni panaszok önmagában vett száma sem sok s az egész intézmény bizonyos jelentéktelenségére mutat*. Napjainkig összesen körülbelül 4000 panaszt nyújtottak be; ez a szám csak *a tagállamok lakosságának elenyészően csekély, törtrésze*, de törtrésze az emberi jogok feltehető megsértése eseteinek is. A kb. 4000 panaszból a bizottság megengedhetőnek ítélt kb. 50-et, *a limine visszautasította a panaszok mintegy háromnegyed részét*. Még csekélyebb azoknak az ügyeknek a száma, amelyek azután, miután már a Bizottság előtt voltak, itt nem részletezhető feltételek esetében *az Emberi Jogok Bíróságához kerülhettek*. Elég megjegyezni, hogy *a Bíróság elé csak a szerződő felek, azaz csak az aláíró államok és maga a Bizottság terjeszthet vitás ügyet*. Tehát az egyén saját fellépési jogosítványa már eltűnik, beleolvad más szervek jogába.

Kétségtelenül lehet *bizonyos politikailag figyelmeztető haszna* egy országon belül az ilyesféle eljárások lehetőségének, de sokkal inkább azt lehet mondani, hogy *ezeknek az eljárásoknak meghirdetésében van valami megtévesztő*; egyrésztől olyan téves feltételezéshez vezet, *mintha az emberi jogok nemzetközileg is jelentős megsértésének száma az érintett államokban tényleg ilyen csekély lenne*, másrésztől pedig

az emberekben azt az illúziót kelti, mintha jogaik megsértése esetén minden további nélkül nemzetközi szervezethez fordulhatnának, holott kitűnik, hogy ez távolról sincsen így, mert az elfogadott egyéni panaszok száma teljesen elenyésző.

Mindez talán egyben indokolja is a szocialista államoknak azt a nézetét, hogy *napjainkban az emberi jogok nemzetközi védelmének fő útja a jogok tömeges megsértésével szemben való fellépés*. Ez megfelel annak a szocialista szemléletnek, amely az egyes államban nemzetközileg elsősorban az emberi jogok tömeges érvényesülését tartja szem előtt, és olyan nemzetközi rendszert igényel, amely megfelelő eszközöket nyújt ahhoz, hogy az államokat rászorítsák az emberi jogok általános megtartására. Ennek megfelelően a szocialista államok nézete szerint az a döntő kérdés, vajon *olyan-e a reális politikai helyzet egy adott országban*, hogy az emberi jogok érvényesülésének aránylag legnagyobb mértékét valóra lehet benne váltani?

Egy ilyen helyzetnek az elérése az a cél, amelyre a nemzetközi közösség együttműködése az emberi jogokat illetően is törekszik. Biztos, hogy az emberi jogok megsértésének konkrét esetei sújtják az egyes embert, de az egyes ember sérelmének vagy egyesek sérelmeinek az orvoslása még nem jelenti okvetlenül egy, az emberi jogok érvényesülését sértő általános helyzetnek a megváltozását, márpedig ez a lényeges. Az ellen például, hogy Dél-Afrikában az *apartheid-politika* érvényesül, nem azon az úton lehet igazán eredményesen küzdeni, hogy az egyes jogfosztottak számára nemzetközi fórum előtt egyedi jogorvoslatot biztosítunk, hanem *magát a dél-afrikai apartheid-politikát kell megsemmisíteni*, a dél-afrikai politikai rendszert kell nemzetközi eszközökkel rákényszeríteni az emberi jogokat súlyosan sértő gyakorlat feladására.

Itt azonban másról van szó: végső fokon a *társadalmi viszonyok által megalapozott felfogásbeli különbségről* Kelet

és Nyugat között. A nyugati államokban általában az az álláspont uralkodik, hogy az emberi jogok valóságos érvényesülését *az egyedi panaszok lehetőségén*, az egyedi sérelmek elvi orvoslásának módjain lehet mérni. Ezért elsősorban azt tartják szem előtt, hogy előfordul-e időnkint *egy-egy kirívó eset*, az emberi jogok *kiáltó sérelme*, amelyből esetleg egy általános helyzetre lehet következtetni; *nem azt nézik, hogy érvényesülnek-e az emberi jogok általában*, hanem hogy vajon egyes esetekben megsértik-e azokat? Ezzel szemben *szocialista részről rendszerint úgy teszik fel a kérdést*, hogy vajon *megtartják-e összességében az emberi jogokat*, vagyis általában érvényesülnek-e azok, mégha netán elő is fordulnak eseti sérelmek. A polgári világban rendszerint *a jogok megsértésének esetére biztosított jogorvoslatot* tekintik olyan döntő elemnek, amelyet az államon belül, de esetleg már nemzetközi szinten is biztosítani kell; *a szocialista országokban a reális érvényesülés mennyiségét*, annak szociológiai tényét tekintik a lényegesnek. Leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy *ha szocialista részről egyfajta állandó gyakorlatot kifogásolnak, Nyugaton egy-egy ügyet*. A megközelítési, szemléleti módot végeredményben az befolyásolja, hogy *általában mi az állampolgár viszonya az államhoz és elvileg hogyan alakul vagy alakulhat az emberi jogok sorsa a polgári és hogyan a szocialista társadalomban?* Erre a kérdésre az emberi jogok és a politika viszonyának tárgyalásakor részben visszatérünk.

Mindebből következik, hogy *a szocialista és a polgári államok álláspontja* az emberi jogok nemzetközi biztosítása terén teendő lépéseket illetően *gyökeresen eltér egymástól*. A polgári államok többségének felfogása szerint most *az egyének nemzetközi jogalanyiségének elismerése* és olyan *nemzetközi fórum* megteremtése van soron, amelyhez panaszszal lehet fordulni az egyes államokkal szemben: feltehetően

e panaszok alapján nem igényelnek mindjárt határozott fellépést az érintett államok ellen, s *megelégszenek egyfajta nemzetközi békítéssel*; ám nem kizárt, hogy az ilyen eljárással is *ürügyet adhatnak* a mai nemzetközi helyzetben az államok közötti viszonyok kiéleződésére, sőt *esetleg provokációra is*. Ezért a szocialista álláspont *ma nem helyesli* az emberi jogokkal összefüggésben *az egyén nemzetközi jogalanyiségának elismerését*.

Úgy látja továbbá, hogy az emberi jogok nemzetközi biztosításának útján *nem az egyéni biztosítékok növelése felé* kell fordulni, hanem azt kell a továbbiakban még fokozottabb buzgalommal keresni, hogy milyen módon állíthatja nemzetközi fórum elé a nemzetközi közvélemény *azt az államot, amely rendszeresen és tömegesen megsérti az emberi jogokat*. Más szóval, a szocialista országok azon a véleményen vannak, hogy az államok *kötelességeinek teljesítésére való rászorítása*, s e kötelességek ellenőrzését szolgáló intézkedések lehetőségeinek a kimunkálása viszi ma előre az emberi jogok nemzetközi biztosításának az ügyét. Ezt az álláspontunkat a mai nemzetközi helyzet elemzésére alapozzuk.

Összegezve mindezt: a szocialista országok álláspontja ezek szerint egyezik a polgári államokkal abban, hogy *az emberi jogok nemzetközi ügye még nem befejezett*, még nem lezárt, még *távolról sem teljes vagy pláne tökéletes rendszer*, s ezért azon tovább kell és lehet munkálkodni, keresni kell fejlesztésének új és új módozatait; de eltérnek nézeteik abban a kérdésben, *merre kell a továbbvezető utat keresni*, milyen irányban kell a további biztosítékok érdekében tenni valamit, — *az államok ellen* az emberi jogokat illető politikájuk miatt *teendő intézkedések, vagy az egyéni panaszok* nyomán bevezetendő új eljárások irányában célszerű-e keresni a jövő fejlődés útját?

Az Európa Tanács tagállamai által az emberi jogok védelmére kötött ún. európai (valójában csak nyugat-európai) egyezmény még *egy elvi kérdést vet fel* az emberi jogok államokon túlmutató biztosítását illetően. Ez az egyezmény az emberi jogok védelmének *regionális okmánya*, míg az *Egyesült Nemzetek égisze alatt* elfogadott Egyetemes Nyilatkozat, továbbá a megkötött egyezmények útján *az emberi jogok univerzális védelmének eszméje* valósul meg. A Nyugaton meglehetősen elterjedt felfogás szerint az emberi jogok univerzális, egyetemes biztosítását *megfelelően* kiegészíti a regionális egyezmények rendszere; vannak, akik egyenesen a regionális egyezmények által megvalósuló védelmi rendszerben látják *a kezdő lépést egy megfelelően működő univerzális rendszer kibontakozására*. Az irodalomban akörül, hogy szükség van-e az emberi jogok nemzetközi biztosításának regionális rendszerére, vagy sem, illetőleg az egyetemes biztosítás mellett arra is, *s igenlő esetben mi legyen a viszony e regionális rendszer és a védelem univerzális rendszere között*, meglehetősen élénk a vita.

A régióként való megjelölés, a regionális elv az emberi jogok esetében — az eddigi tapasztalatok szerint — nem egy földrajzi környékre, hanem *egy politikai régióra*, vagyis *meghatározott, azonos jellegű államok csoportjára* vonatkozik; így *az európainak nevezett egyezményt* olyan államok kötötték, amelyek — amint az egyezmény bevezetője, praambuluma mondja — „*a politikai eszméknek és tradícióknak, a szabadság tiszteletének és a jog uralmának közös kincsével rendelkeznek*”. Ez világosan mutatja, hogy itt *azonos társadalmi rendszerhez tartozó államok között* kötött egyezményről van szó. Hasonlóan értelmezik a régiót *az amerikai államok is*; közöttük is egy regionális egyezményt kötöttek az emberi jogokat illetően. Egyelőre *ennek még tervezete sem volt* meg, amikor a második speciális amerikai

konferencia, amely erről 1965-ben tárgyalt, máris *gyorsan elfogadott egy határozatot a kubai politikai menekültek menekültségjogának elismeréséről*; ez nyilvánvaló *politikai diszkrimináció volt Kubával szemben*, amely pedig földrajzilag az amerikai régió része. Az egyezmény az emberi jogokról ebből következőleg itt is nyilván politikai értelemben vett régióra terjed ki, ha a régió fogalmát lazábban is fogják itt értelmezni, minthogy bár *azonos jellegű, de különböző politikai formájú államok lesznek a tagjai*.

Amikor tehát napjainkban az emberi jogok *regionális védelméről* szólnak, valójában nem földrajzi, hanem politikai régiókra gondolnak; eszerint *meghatározott társadalmi rendszerű és esetleg politikai formájú országok* külön-külön szerveznék meg *csoportjukra nézve* e jogok védelmét. Sokan úgy vélik, hogy *regionális egyezmény esetén a védelem messzezebbre mehetne*, mint az univerzalitás elvének érvényesítésénél, s itt az *európai egyezmény* példájára szoktak utalni; úgy véljük azonban, hogy ez nem jó példa. Már mondtuk, hogy az említett okmány *a jogok kisebb körét védi, mint az Egyesült Nemzetek rendszerében elfogadott okmányok*; arról is szó volt, hogy az általa nyújtott védelem nem eléggé reális, végül *elhanyagolja az államok közvetlen kötelezését a meghirdetett jogok érvényesítésére*, illetőleg nem gondoskodik a jogok általános megtartásának valaminő *ellenőrzéséről*. Végeredményben ez a rendszer *legalább is nem jobb* az Egyesült Nemzetek rendszerénél. De nem is itt a lényeg.

Nem vitás, hogy *a regionális elv érvényesítése fontos és hasznos lehet különböző par excellence politikai vonatkozásban*, amikor például az államok egy csoportjának védelmi egyezményéről és *az emberi jogoknak ebbe való beilleszkedéséről van szó*; hasznos lehet *gazdasági vonatkozásban* és így tovább. Az emberi jogok ügye azonban jellegzetesen olyan ügy, amelynél valószínűleg *az univerzalitást kell az*

előtérbe állítani, mert az egész ügy nemzetközivé tételének csak úgy van igazán súlya, ha egy erre irányuló védelmi rendszerben nemcsak különböző földrajzi régiók, hanem különböző politikai régiók is egyaránt részt vesznek.

E szempontból talán egyenesen azt lehet mondani, hogy *a regionális megszerveződés bizonyos mértékig fékezően hat, mert kiemeli a különbséget az emberi jogok érvényesítésének különböző rendszerei között, ahogyan az a különböző társadalmi rendszerű országokban megvalósul. Az emberi jogok nemzetközi védelmének lényegi eleme, hogy létrejöjjön a megegyezés a különböző társadalmi rendszerű országok, de egyben a fejlődés különböző fokán levő országok között is az emberi jogok nemzetközi biztosításának olyan rendszerére nézve, amelyet társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális stb. különbség ellenére, mindnyájan egyaránt elfogadnak és megvalósítani igyekszenek.*

Ebből következik, hogy az emberi jogok univerzális és regionális védelme közül véleményünk szerint az előbbit kell előnyben részesíteni, s annak kibontakoztatására kell az erőfeszítéseket összpontosítani. Ez az álláspont nem zárja ki, hogy az univerzális rendszer, azaz az Egyesült Nemzetek rendszere keretében ne jöhetne létre olyan regionális egyezmény, amely mind a jogok terjedelme, mind nemzetközi biztosításuk módja tekintetében alárendeli magát az univerzális szabályozásnak. E tekintetben az is elképzelhető, hogy az így megszervezett regionális szabályozás az univerzális rendezés érvényesülésének hasznos eszköze, kibontakozásának egyik állomása lehet.

Ehhez még hozzá kell tenni, hogy a regionális egyezmény helyénvaló lehet akkor, ha valamit hozzátesz az univerzális rendszerhez, azaz valami többet biztosít, mint az univerzális egyezmények. Ez a több állhat a jogok mennyiségében, de állhat a biztosítékok sajátos és messzemenő rendszerében.

A nyugat-európai egyezménynél nyilván az utóbbi esetről van szó, azaz egy kísérletről, amely mellett az emberi jogok biztosítékainak olyan rendszere lépne életbe, amely többet ad, mint a biztosítékoknak az Egyesült Nemzetekben elfogadott rendszere. Más kérdés, hogy *a biztosítékoknak ez a nyugat-európai rendszere* nagyrészt csak papíron valósult meg. Meg kell végül jegyezni azt is, hogy újabban az Egyesült Nemzetek berkeiben is hajlani látszanak a biztosítékoknak a nyugat-európaiéhoz hasonló rendszere felé; alig lehet kétséges, hogy ez az *univerzális biztosítás meghirdetése esetén* sem fog számottevően több eredményre vezetni, mint Nyugat-Európában.

A HAZAI HELYZET

AZ EMBERI JOGOK MAGYARORSZÁGON

Vannak-e hagyományai az emberi jogoknak nálunk? Ha a válasz a maga általánosságában igenlő is, közelebbről megvizsgálva a helyzetet, nem tudunk reá teljesen pozitív feleletet adni. Mindenekelőtt különbséget kell tennünk a közgondolkodás és a törvényhozás között, mert a helyzet e két vonatkozásban lényegesen különbözött a múltban; ha az előbbit illetően szólhatunk is bizonyos hagyományokról, az utóbbiról — a Tanácsköztársaság rövid időszakát leszámítva — a felszabadulás idejéig alig. De egyúttal azt is előre kell bocsátani, hogy az emberi jogoknak még a közgondolkodásban, vagy inkább ennek írott megnyilvánulásaiban sem volt sok hagyománya; ez alól az emberi jogok egy része: a politikai jogok alkottak talán csak kivételt.

Nem kísérhetjük végig a történelmi fejlődés egészét, csak jelezzük, hogy mely időszakokban vált és válhatott különösen időszerűvé az emberi jogok eszméje és mi lett azoknak a sorsa. Nyilvánvaló, hogy a francia forradalom nálunk is éreztette e tekintetben hatását; a *Martinovics-féle összeküvésben résztvevők* beszédtemái között természetesen ott voltak az emberi jogok is, sőt ezek irodalmi munkásságukban szintén megjelentek. 1793 augusztusában *Martinovics* anoním röpiratot intézett a nemzethez, amelyben a francia társadalom példájára hivatkozva, Magyarország új alkotmányának vázát rajzolja fel, s egyben — latin nyelven — maga is szerkeszt a röpiratban egy nyilatkozatot az ember és a polgár jogairól, amelynek a „*Declaratio iurium huma-*

norum et civilium” címet adja. Egyébként 1793 szeptemberében Martinovics alkotmánytervezetet készített, amelyben külön fejezet szólt az állam által biztosított szabadságjogokról. Maga az a jelenség, az ugyanis, hogy az emberi jogok előbb említett nyilatkozata középkori latinsággal készült, meg lehetőszen *anakronisztikus*, egyben közvetve jelzi a magyar viszonyok történetileg elmaradt voltát is.

A röpirat természetesen a francia nyilatkozat nyomait követte, de egyúttal a magyar társadalmi helyzet hatását is magán viseli; így elsősorban éles és kifejezett alkotmányos követelményeket tartalmaz, elítéli az „osztály”-előjogokat, síkra száll a politikai forradalom joga mellett, valahányszor a nemzetet anarchia vagy despotizmus veszedelme fenyegeti stb. Az ember és a polgár jogai egyébként nála sem határolódnak el élesen; a szabadság, a tulajdon és a biztonság szerinte azok az alapvető emberi jogok, amelyeket a társadalmi szerződésből, illetve azzal teremtett igazság biztosít; e szerződésről többször is említést tesz. Általában az emberi jogoknak a társadalmi szerződésből való származtatása szokványos elméleti anyagközelítés volt a múltban, sőt részben talán a jelenben is.

Martinovics röpirata, miként az alkotmány tervezete is, természetesen csak szűk körben vált ismeretessé; alig volt számottevőbb az összeesküvőknél azoknak a köre, akik — a francia deklaráció nyomán — az ember és a polgár jogaival nálunk foglalkoztak vagy foglalkozhattak az elnyomásnak azokban az évtizedeiben, amelyek az összeesküvés leverésére következtek. Érdekes módon azonban az emberi jogok jelszava közvetlenül és a maga teljességében kevésbé kapott hangot a reformkorban is a szélesebb nyilvánosság vagy a publicisztika körében. Alkalmilag nyilván sok szó esett róluk, s ha a korabeli politikai irodalom és a sajtó sem említette összességükben őket, — egyedileg, egymástól

különváltan, az egyes jogokról szólva helyenkint találkozni lehetett velük; egy-egy követelmény alátámasztásához *történt esetenként utalás az emberi jogokra, még inkább a természetjogra vagy a politikai alkotmány állampolgári jogaira*; a polgárok egyéni szabadságát az államszervezet miként való felépítésével hozták kapcsolatba, attól tették függővé.

Szalay László azt írta, hogy amidőn ő „in abstracto” az emberi jogok mellett szól, *nem lát valami egyedül üdvözítőt a francia forradalom alkotmányának praeambulumában*, vagyis az ember és a polgár jogainak deklarációjában, mert egyebek között *célszerű lenne a jogokkal együtt az állampolgári kötelességeket is felsorolni* egy ilyen okmányban; egyébként szerinte formális szempontból is csak *keveset nyer az alkotmány egy ilyen nyilatkozat által*. Ez a sokban *tartózkodó álláspont szinte általánosan jellemző erre a korszakra*, bár — ismételjük — egyes vonatkozásokban történtek hivatkozások az emberi jogok meghatározott fajaira.

Nem lehet azt mondani, hogy az emberi jogok eszméje ne fordult volna elő 1848-at követően is a magyar politikai és jogi irodalomban; e jogok *fel-felmerültek társadalmi követelményként*, de a hagyományok bizonyos hiányosságain túl azért sem kaptak elegendő élt, mertez az időszak, *a XIX. század második és a XX. század első fele, általában nem volt kedvező az emberi jogokra*; emellett azok a magyar társadalmi viszonyok közepette nyilván csak az *ellenzék politikai követelményei* lehettek, s kevésbé jelenhettek meg akár tudományosan, akár politikailag kidolgozott alakban. Még kevésbé lehetett nyomuk a pozitív jogban, *nemcsak 1848, de a kiegyezés után sem*.

Amint ez közismert, Magyarországnak a múltban, a felszabadulás előtt *nem volt írott alkotmánya*; egyáltalán *nem voltak alkotmányos résztörvényei* vagy alkotmányos szokásai

az emberi jogokkal kapcsolatban. Ha léteztek is törvények az állam szervezetéről, szerveiről, azok működéséről, ezekben még utalások sem voltak az emberi jogokra és biztosítóikra. Ritkán történő jogi szabályozásuk általában csak rendeleti szinten maradt. Így az egyesülési jogot egy 1875-ös belügyminiszteri rendelet szabályozta egészen a felszabadulásig, a gyülekezési jogról egy 1913-as belügyminiszteri rendelet szólt, amelyet rögtön a háború fenyegető veszélye alkalmából kihirdetett ún. kivételes hatalmon nyugvó szabályozás korlátozott, s ez volt hatályban lényegében a felszabadulásig. A magyar alkotmányjognak a Horthy-korszakban élt kommentátora azt írta annak idején a gyülekezési jogról, hogy azt „egyesek alkotmánybiztosította alapjoguk alapján közigazgatási úton, a rendőrhatalom közreműködésével érvényesítik”. A rendőrhatalom közreműködésével érvényesített emberi jog aligha tekinthető másnak, mint az emberi jogok megcsúfolásának.

Kétségtelen, hogy 1909-ben törvény rendelkezett nálunk — hogy más példára hivatkozzunk — a kivándorlásról, de csak cinikusnak nevezhető az említett kommentátornak az a megállapítása, mintha ez a törvény a kivándorlás jogát garantálta volna. A törvény nem a kivándorláshoz való jogról szólt, hanem arról, hogy kik nem vándorolhatnak ki, milyen vállalkozók bonyolíthatják le a kivándorlást, hogyan lehet kivándorlókat verbuválni és így tovább. Hogy társadalmilag a kivándorlók nem a kivándorláshoz való jogukkal éltek, amikor kivándoroltak, hanem a nyomor elől menekültek, ezt alig kell magyaráznunk. Ehhez talán a múltból való mai okulás céljából azt tehetjük hozzá, hogy az a jog, amely a mai nemzetközi okmányokban emberi jogként mint a kivándorlás egyfajta joga szerepel, s amely szerint minden személy bármely országot szabadon elhagyhat, ideértve saját hazáját is, — társadalmilag nézve nem okvetlenül emberi jog, mert adott helyzetben a vele való élésre anyagi, politikai,

vagy egyéb körülmények *egyenesen kényszeríthetik is az emberek tömegeit*. Így volt ez az első világháború előtt nálunk is.

Volt azonban Magyarországon is *hagyománya* az emberi jogoknak, mégpedig a haladó erők körében, és elsősorban *a munkásosztályban*; kitűnt ez *a Magyar Tanácsköztársaság százharminchárom napja során*. A Tanácsköztársaság 1919. június 24-én elfogadott alkotmányában Magyarországon első ízben, ha ugyan csak rövid ideig is, de végre *törvényes alakban jutottak kifejezésre az emberi jogok*. Az alkotmány második fejezetének tizenegy szakaszában e jogok a kötele-ségekkel együtt *mint a dolgozók jogai és kötelességei* fejeződtek ki; ezzel a vonással részben *találkozunk majd az 1949. évi népköztársasági alkotmányunkban is*. A Tanácsköztársaság e kiemelkedő jogi okmányában tényleg döntő többségükben *a dolgozók jogairól és kötelességeiről* volt szó; a szakaszok közé kerültek egyébként olyan alkotmányos megállapítások is, amelyek csak közvetve vonatkoztak az emberi-állampolgári jogokra.

A fejezet mindjárt annak leszögezésével kezdődik, hogy a Tanácsköztársaság a dolgozók *társadalmi tulajdonába* kíván venni *minden termelőeszközt*; egyelőre *köztulajdonba veszi* a kisüzem kereteit meghaladó ipari, bánya- és közlekedési üzemeket, továbbá a pénzüzeteket és biztosítóintézeteket. Feltehető, hogy ezzel az alkotmány azt kívánta közvetve kifejezésre juttatni, hogy *itt kell keresni az alapvető jogok* mindegyikének *végső társadalmi alapjait*, és ezért került ez a rendelkezés a jogokról szóló fejezetbe. Jogként és egyben kötelességként szögezi le az alkotmány *a munkához való jogot és az általános munkakényszert*; jog- és egyben kötelesség-jellege van a honvédelemben való részvételnek, amelyet az alkotmány úgy fejez ki, hogy a Tanácsköztársaság *felfegyverzi a dolgozókat és lefegyverzi a kizsákmányolókat*.

A dolgozók véleménynyilvánítási szabadságát az alkotmány *a tőkének a sajtó feletti hatalma megszüntetésével* kapcsolja egybe; leszögezi továbbá *a dolgozók gyülekezési szabadságát*. Az alkotmány megállapítja, hogy *a Tanácsköztársaság megnyitja a műveltség tényleges élvezetének lehetőségét a dolgozók előtt, s megszünteti a burzsoázia műveltségi kiváltságát*. A lelkiismereti szabadságot *az egyház és az állam elválasztása* biztosítja. A jogok között fejezi ki az alkotmány *a világ proletárjai egyesülésének* gondolatát, a külföldi forradalmárok *menedékjogát*, a faji vagy nemzeti különbségtételt kizárását, s ezzel *a törvény előtt egyenlőséget*.

Látható, hogy a jogoknak e felsorolásában már megjelentek *a gazdasági és kulturális jogok* elemei is, és egyben *újfajta kifejezésre törtek a hagyományos jogok*; úgy tűnik, hogy a szerkesztők a jogok és kötelességek leszögezésének *nemcsak új módját* keresték, de a jogoknak és kötelességeknek *újfajta rendszerét is*. Nyilván az alkotmány e részére is hatott az 1918. évi *szovjet-orosz alkotmány*. Egyben azonban a Tanácsköztársaság alkotmányának e része az állampolgári jogokat illetően *sajátos vonásokkal rendelkezik*: így nyilvánvaló benne az a törekvés, hogy meghatározott *megvalósult társadalmi viszonyokat* (pl. az egyes termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele) egyenesen *állampolgári jogokként, a dolgozók jogaiként ragadjon meg* és ilyenekként fejezzen is ki. Nem kevésbé jellemző az alkotmányra az a vonás, hogy *a jogoknak és a kötelességeknek* nemcsak párhuzamos kifejezésére tör, hanem azokat — ahol lehet — *egységbe foglaltan* szögezi le.

Érthető, hogy *a felszabadulást követően*, az új köztársasági államformának bevezetésével együtt mindjárt megtörtént *az emberi jogok első törvénybe foglalása is*. A Magyarország államformájáról szóló *1946: I. törvény bevezetőjében*, praambulumban tartalmazta először mind e jogok tiszteletben-

tartásának parancsát, mint *fő fajainak a felsorolását*. Ma már valószínűnek tűnik, hogy az emberi jogoknak ez a leszöge-zése *túl korán történt*: maga a jogok fajtáinak a felsorolása is tükrözi azt *az átmeneti állapotot*, amely egy polgári demok-ratikus követelményeket támasztó társadalmi helyzettől *a proletárdiktatúra megteremtéséig* vezetett; az emberi alap-jogoknak az 1946: I. törvényben való kifejezése ilyen viszo-nyok között *még inkább az előbbi történelmi szakaszra, sem-mint az utóbbira mutatott*.

Gyengítette ebben az esetben az emberi jogok kinyilvánít-ásának súlyát, hogy az az alkotmányos jelentőségű törvény bevezetője, *praeambuluma alakjában* történt, nem pedig a törvény szövegében. Ebben a praeambulumban az alapvető jogok még úgy fejeződtek ki, hogy a magyar állam polgárai részére biztosítják *az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait*, vagyis *a természetjogias felfogás érvényesült benne*. A megfogalmazás azonban még ilyen alapon sem volt világos, minthogy a szövegben később „*az állampolgárok termé-szetes és elidegeníthetetlen jogairól*” történt említés, ami nyilvánvaló ellentmondás, mert az állampolgárok jogai a természetjogi felfogás szerint sem „örök és elidegeníthet-ten” jogok; ilyeneknek ez az elmélet csak az alapvető jogok egy részét, az állampolgári jogoktól megkülönböztetett „*emberi jogokat*” tekinti.

Az alapvető jogok „különösen”: *a tradicionális szabadság-jogok, a részvétel joga az állam és az önkormányzatok életé-nek irányításában*, az Atlanti Chartában említett és felsorolt jogok („*jog az elnyomástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez*”, valamint „*a munkához és méltó emberi meg-élhetéshez*”, a „*szabad művelődéshez*” *való jog*; ez utóbbiak-nak már megmutatkoznak az újfajta, a gazdasági és a kultu-rális jogok, de valójában inkább nyugati felfogásukban, semmint szocialista alakjukban). A bevezető leszögezi, hogy

e jogokat a magyar állam minden állampolgárának egyenlő mértékben biztosítja.

Azt lehet mondani, hogy ez a bevezető még elsősorban *a múlt elmaradását igyekezett behozni* az emberi jogok terén, s ezért az alapvető jogok megfogalmazásában még egy *elavult*, bár Nyugaton ma is elterjedt *természetjogias felfogáshoz fordul*. A jogok még nem épültek, s nem is épülhettek be szilárdan az alkotmány rendszerébe, mivel az alkotmány maga sem volt még teljes. *A praeambulum jelentősége* azonban mégis számottevő, mert — a Tanácsköztársaság rövid életű alkotmánya után — ez volt nálunk az *első törvényi leszögezése* az állampolgári-emberi jogok egy bizonyos körének. Más kérdés, hogy *a jogok későbbi kibontakozása nem abban az irányban történt*, ahogyan a jogokat eredetileg megfogalmazták; a további évek meggyorsították a szocialista fejlődést. Az erre az útra térés megszilárdulását követően, *1949-ben került sor* az első teljes, már a szocialista célkitűzések által jellemzett magyar népköztársasági alkotmány elfogadására, s *abban az állampolgári jogok és kötelességek rendszeres, átfogó, szocialista elveknek megfelelő kifejezésére*.

Az 1949-ben elfogadott alkotmány rendelkezései közé iktatta az állampolgárok fő jogait és kötelességeit, s VIII. fejezetében tizenhét szakaszban tárgyalja ezeket; e szakaszok közül három az állampolgári kötelességekkel foglalkozik. Az állampolgári jogok rendszere benne a polgári alkotmányokhoz képest átalakult: előre kerültek a gazdasági, szociális és kulturális jogok, nyilvánvalóan annak az elvi felismerésnek az alapján, hogy az összes egyéb emberi-állampolgári jogok érvényesülése végeredményben attól függ, érvényesülnek-e a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok, megvannak-e ezek érvényesülésének a feltételei? Az említett jogok körében leszögezésre került a munkához, a pihenéshez és üdüléshez, az egészséghez valamint a művelődéshez való jog;

mindegyik jognál megállapította az alkotmány, hogy milyen gazdasági-szociális intézmények és létesítmények biztosítják e jogok valóságos érvényesülését.

A jogok második csoportja a *törvény előtti egyenlőséget* és az egyenlő jogok élvezetét szögezi le mindenki számára, majd külön is szól az egyenjogúság néhány főbb vonatkozásáról, illetőleg bizonyos intézmények és a *lakosság egyes csoportjai* külön védelméről. Így kinyilvánítja a *nők egyenjogúságát, a házasság, a család valamint az ifjúság védelmét, továbbá a néphez hű értelmiség kifejlődésének, a dolgozó nép ügyét szolgáló tudományos munkának, a nép életét, harcát, a valóságot ábrázoló művészetnek a támogatását.*

A jogok utolsó csoportja a régi „*alapvető szabadságjogokat*”, vagy az úgynevezett szabadságokat tartalmazza; olyan jogok ezek, amelyeknek az állam egyrészt akadálymentes érvényesülését biztosítja, másrészt megteremti érvényesülésük pozitív feltételeit. Ezek: *a lelkiismereti szabadság és a vallás szabad gyakorlásának biztosítása, a szólásszabadság, a sajtószabadság, a gyülekezési és egyesülési szabadság, a személyi szabadság, a polgárok sérthetlenségének, a levéltitoknak és a magánlakásnak a sérthetlensége és szabadsága.*

Van azonban a szabadságjogoknak egy másik megközelítése is. Külön szólt ugyanis az 1949. évi népköztársasági Alkotmány az ország területén lakó *külföldiekről*. Ezekkel kapcsolatban kifejezetten használta a „*szabadságjogok*” fogalmát, mégpedig ezeknek a *pozitív biztosítását* helyezte számukra kilátásba; e szabadságjogokon ebben az összefüggésben egyben olyan alapvető jogokat értettek, amelyek *más állam állampolgárát is megilletik*, vagyis amelyek kifejezetten belső, állami-politikai jogok; ezeket az Alkotmány szerint államunk a területén lakó minden dolgozó számára biztosította. Noha a módosított Alkotmányból ez a szakasz

már hiányzik, mégis napjainkban szintén érvényes alapelvnek kell tekintenünk. Végül szocialista módon és jelleggel szabályozza a módosított Alkotmány is *a menedékjogot*, mert azt csak *azoknak tartja fenn*, akiket demokratikus magatartásukért, a társadalmi haladás, a népek felszabadítása és a béke védelmének érdekében kifejtett tevékenységükért üldöznek.

Mint látható, már első írott, népköztársasági Alkotmányunk meglehetősen *széles körben* szögezte le az állampolgári jogokat, s a módosított Alkotmány egyben új módon is teszi ezt. Mindkét szövegből kitűnik egyébként, hogy a jogok túlnyomó többségét az alkotmányok „*emberi jogokként*” állapítják meg, mégpedig annyiban, illetőleg úgy, hogy azok olyan jogok, amelyek *minden embert megilletnek, bármely állam állampolgára legyen is*, — de csak azért illetnek meg minden embert, mert valamilyen államhoz mindegyiket politikai kötelék fűzi, ha ez az állam nem is a mi államunk; negatívve ugyanez áll az államtalanokra, vagyis a hontalanokra; a jogok mindenképpen tehát *politikai lény mivoltukban* illetik meg őket. Ez alól természetesen kivételt képeznek az állampolgári jogoknak azok a fajai, amelyek *kifejezetten politikai jogok*, vagyis amelyek *a saját állampolgáraikat az állami életben való aktív részvételt illetően* illetik meg.

Érdemes megjegyezni, hogy az 1972. évi I. törvény, amely az 1949. évi XX. törvénybe foglalt alkotmány módosításáról szól és tartalmazza a Magyar Népköztársaság Alkotmányának új, egységes szövegét, két helyütt is beszél az állampolgárok alapvető jogairól, és ez benne a jellegzetes s talán a legjelentősebb újítás. *Az állampolgári jogok egy része* ugyanis *a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alkotó eleme*, az erről szóló I. fejezetben tehát ezek a jogok még nem mint az egyedi állampolgár jogai vannak felvéve, hanem mint a szocialista társadalmi rend alapvető sajátosságai. Elegendő ezek közül *az állampolgárok munkához való jogáról és munka-*

kötelességéről szólni, továbbá *a házasság és a család intézményének védelméről*, valamint arról, hogy a Magyar Népköztársaság különös gondot fordít *az ifjúság fejlődésére*. E jogok közül, amelyek tehát az Alkotmány élére, elejére kerültek, egyik, azaz *a munkához való jog szerepel még később is* az Alkotmány VII. fejezetében, amely az állampolgárok alapvető egyedi jogairól és kötelességeiről szól.

Ennek a VII. fejezetnek az élén az a tétel áll, amely szerint *a Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat*. Arról, hogy az Alkotmány e rendelkezésének mi is a gyakorlati jelentősége, még aránylag keveset írtak, kétségtelennek tűnik azonban, hogy *ezzel a rendelkezéssel a Magyar Népköztársaság elismerte azokat az emberi jogokat, amelyeket a nemzetközi jogba foglaltak*; ezek tehát a magyar államnak a nemzetközi jogból fakadó olyan kötelezettségei, melyek megvalósításának feltételeit a magyar állam köteles megteremteni. Ezt a megállapítást, illetőleg *ezt a tételt követi* azután az állampolgárok jogainak felsorolása és azok magyarázata.

Anélkül, hogy részletesen felsorolnánk az állampolgárok alapvető jogait vagy éppen kötelességeit, egy elemre mégis csak fel kell hívnunk a figyelmet; ez az elem pedig az, hogy *az állampolgárok alapvető jogainak mindegyikére* vonatkozó rendelkezés mögött *ott áll annak megjelölése, hogy milyen jogi biztosítékai* vannak a jogok megvalósulásának, sőt *helyenkint az is ott áll, hogy milyenek a gazdasági feltételek* e jogok érvényre juttatására. Ez annyit jelent, hogy az emberi jogok az állampolgárok olyan alapvető jogai, amelyeknek érvényesülését *az Alkotmányba foglalt jogi és nem jogi biztosítékok* egyaránt szolgálják.

Az állampolgárok ma abban az esetben, ha sértve érzik magukat állampolgári alapvető jogaikban, *az állam legkülönbözőbb szerveihez fordulhatnak panaszukkal*, így akár

az ügyészi szervekhez, akár a bíróságokhoz, akár a tanácsi szervekhez, sőt a rendészeti szervekhez is, vagy az állam bármely szervéhez, minthogy az állam a maga egészében szavatolja ezeknek az állampolgári alapvető jogoknak az érvényesülését. E tekintetben azonban kétségtelen, hogy a panaszok lehetőségének ez a sokasága még bizonyos zűrzavart okoz; jó lenne kijelölni azt a szervet, ahol a különböző helyre benyújtott panaszok találkoznak, egyetlen panasszá lesznek, amellyel egyetlen szerv foglalkozik, amelynek kérdésében egyetlen szerv dönt. A magyar törvényhozás a felszabadulás óta több ízben is foglalkozott a panaszjog megfogalmazásával, törvényi keretekbe szorításával, többek között azzal is, hogy lehetőleg redukálja a benyújtható panaszoknak a számát, de az a véleményünk, hogy ebben a tekintetben jogrendszerünknek még található tennivalója.

Azt mondtuk az előzőekben, hogy nem sorolhatjuk fel az új magyar alkotmányban foglalt jogokat, miképpen az előzőben (az 1949. éviben) foglaltakat sem soroltuk fel; ehhez az ígéretünkhöz hűek is maradunk. De annyit mégis meg kell jegyeznünk, hogy ezek között a jogok között megtalálható az állampolgári alapvető jogoknak vagy nemzetközi fogalommal szólva: az emberi jogoknak mindhárom általunk említett fajtája. Az antifeudális jogok alkotmányunkban benne foglaltatnak; kifejezést nyernek benne a jogegyenlőségnek azok a jogai, amelyek a polgári állam hajnalán legalábbis leszögezésre kerültek az alkotmányokban, ha megvalósulásuk hagyott is kívánnivalót maga után. Megtalálhatók benne a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok is.

A tulajdon kérdése természetesen másként van rendezve a szocialista alkotmányokban, mint a polgáriakban, de a személyi szabadság, a jogegyenlőség, a politikai jogok biztosítása nyilvánvalóan megtalálhatók a szocialista alkotmá-

nyokban is; ezen kívül kiemelkedő helyet kap, sőt az emberi jogok katalógusának az élére kerül *a munkához való jog*, illetve ma már nemcsak ez, hanem a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazás; ide kerülnek már az említett *szociális jogok*, vagyis a testi épség és egészség védelme, az öregség, a betegség és munkaképtelenség esetén történő anyagi ellátáshoz való jog, végül pedig *a művelődéshez való jog*, *a szó legszélesebb értelmében*.

Érdemes megjegyezni, hogy egyik alkotmány sem tartalmaz olyan általános rendelkezést, amely leszögezné *az államunk által biztosított állampolgári jogok alkalmazásának fő politikai irányát*; valamilyen módon azonban mégis kifejezésre kellett juttatnia, hogy ezek a jogok nem bárminő módon alkalmazhatók, hanem *érvényesítésük meg kell hogy feleljen, a szocialista fejlődés igényeinek*; ez annak megjelölésével történik, hogy ezek *tehát szocialista állampolgári jogok*. E sajátság általában következik ugyan az alkotmányok egészéből, de külön kifejezést is igényel. Ezt az első alkotmány közvetett módon kétféleképpen tette meg. Egyrészt a jogok egyes fajtáinál leszögezte, hogy azokat kiknek érdekében kell gyakorolni; így *a dolgozó nép érdekeit* szolgáló tudományos munka támogatásáról szól, a nép életét, harcait, a valóságot ábrázoló, *a nép győzelmét hirdető* művészet segítését említi. *A szólásszabadságnál, a sajtószabadságnál, a gyülekezési szabadságnál és az egyesülési szabadságnál* úgy szól az első Alkotmány adta megszövegezés, hogy e jogokat a Magyar Népköztársaság *a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja*. Másrészt és ismét csak egyes jogoknál ebben az első Alkotmányban sor került annak kifejezett megállapítására, hogy adott esetben sajátosan *a dolgozók jogainak biztosításáról* van szó. Az 1972. évi új Alkotmány ezt a kikötést már egyetlen jognál sem tartalmazza, hanem *egyformán szól minden állampolgár jogairól*.

Hogyan mennek át a gyakorlatba az állampolgári jogok, illetőleg *hogyan váltak eddig gyakorlattá a mi viszonyaink között?* Itt két összefüggést kell közelebbről vizsgálnunk: az egyik oldalon azt kell néznünk, hogy *hogyan alakul és alakult ki egy általános közfelfogás*, hogyan zajlott és zajlik a jogoknak a közvéleménybe és ennek útján *a társadalmi gyakorlatba való átmenete*, a másik oldalon pedig *a jogi gyakorlatban való meghonosodásukról, jogi valósággá válásukról* van szó. A két vonatkozás nyilván összefügg egymással, az egyik támogatja a másikat. Talán helyesebb, ha először a szorosán vett *jogi érvényesüléssel* kezdjük; valószínű, hogy ez jobban megragadható.

Az emberi jogoknak ilyenekként való elismerésénél egyes szerzők abból indulnak ki, hogy valóságos jogoknak csak akkor lehet őket elfogadni, ha *megsértésük esetére sajátos jogorvoslat* áll az állampolgár rendelkezésére. Ez természetesen nem egészen alaptalan álláspont, de bizonyos mértékig *visszajáról nézi az emberi jogokat*; nem társadalmi tartalmukból és jogi jelentőségükből indul ki, hanem *erre csak következtet*, mégpedig abból, hogy *külön eljárás is nyílik* arra az esetre, ha megsértik őket: minthogy ilyen eljárás van — hangzik az okfejtés —, *valószínűleg olyan fontos jogról van szó*, amelyet emberi joggá, illetőleg *alapvető állampolgári joggá lehet vagy kell minősíteni*. Ám valószínűleg ez egyébként sem helyes nézőpont; az emberi jogoknál *nem megsértésük* esetére, hanem *elsősorban érvényesítésük érdekében* van szükség megfelelő eljárásra.

Lehet, hogy gyakorlatilag ez a különbség mellékesnek tűnik, de semmiképpen nem az elvileg: *az érvényesítésre nyitott út egyik lényegi feltétele* annak, hogy *emberi jogokról* beszélhessünk. Természetesen kérdéses, hogy milyen ez az út? Vajon *van-e sajátos jogi eljárás*, amelyet *egyedül az emberi jogok esetében lehet alkalmazni?* Ilyesmit akkor

lehetne feltételezni, ha tényleg és kifejezetten csak valamilyen, a *megsértésük esetére lehetővé tett külön eljárásra gondolnánk*; ha azonban érvényre juttatásuk eljárási módját keressük, akkor itt aligha lehet valamilyen egységes, egyfajta eljárást találni, mert *az érvényesítés jogi módozatai nyilván a jog ágai szerint különbözők, és beilleszkednek azokba a jogágakba, ahová az adott állampolgári jogok megvalósításukra nézve tartoznak*; a munkához való jog a munkajogba, az élet védelme a büntetőjogba és így tovább.

Ennek megfelelően azt lehet mondani, hogy az alapvető jogokat az alkotmányok szögezik le, de az *érvényesítésük érdekében szükséges eljárást az egyes jogágak külön törvényekben biztosítják* (munkajog, büntetőjog, eljárási jogok stb.). Ez az *állampolgári jogok érvényesítésének általános mechanizmusa* és ez valósul meg nálunk is: a jogágakban a jogok érvényesítésére messzemenő eljárási lehetőségek nyílnak az állampolgárok előtt. Valamiféle külön és egyetlen eljárás, amely egyedül az emberi-állampolgári jogok megsértésének esetén vagy érvényesítésük érdekében foglalhat helyet, a szocialista jogban nem ismeretes — de nem ismeretes más jogrendszerben sem. Az átmeneti időszakban, 1946-ban hoztak ugyan egy törvényt (a X. sz. törvény) az *emberi alapjogok hatályosabb védelméről*, de ennek alapján tudtunkkal egyetlen eljárás sem indult. Az eljárások jogágankint való megoszlása tehát a felszabadulást követően változatlan alapelv volt és maradt.

A szocialista társadalomban nyilvánvalóan *nem lehet szó az állam és az állampolgár*, illetőleg az ember *elvi szembenállásáról*, ellentétes helyzetéről; gyakorlatilag *az állampolgár a szocialista állam egy-egy szervével kerül összeütközésbe*, amikor jogainak érvényesítését igényli. Az ütközés oka ilyenképpen *nem lehet egyfajta alapvető ellentét* a társadalom többségét és általánosságát képviselő állam és az egyén

között; az ellentét, amely szóba jöhet, csak *az emberek általános és egyéni érdekei* között merülhet fel, amelynek során *egy-egy állami szerv tévesen értelmezheti az általános érdeket*, amint *az állampolgár is tévedhet egyéni érdekeit illetően*. Tekintettel e vonatkozásban is az állami szerv jogilag előnyösebb helyzetére, nyilvánvaló, hogy az állampolgári jogok — nem az állammal, hanem az állami szervekkel szemben — *fokozott védelmet igényelnek*.

A dolgot elvileg úgy lehet megfogalmazni, hogy az állampolgári jogok *az embereknek alkotmányosan védett egyéni érdekei az általános érdekek általános keretei között*, — pontosabban a fő egyéni érdekek, amelyeket az alkotmány *alapvető jogosítványok alakjában fejez ki*. Az alkotmányos jogosítványok biztosítékait a jog különböző részterületei, ágai tartalmazzák, ott van meg a mód arra, hogy *a biztosítékok jogi alakban kifejeződjenek*. Ennélfogva az állampolgári jogok jogi érvényesítése akkor jó, akkor hatékony, ha zökkenőmentes az átmenet *alkotmányos kifejezésük és az egyes jogágakba foglalt biztosítékaik között*. Az is lényeges körülmény továbbá, hogy ez az összefüggés tudatos legyen: más szóval, *nyilvánvalóan ismert legyen*, hogy az egyes jogágakban leszögezett legfontosabb biztosítékoknál, például a munkajog egy-egy fő garanciájánál *valamely állampolgári alapjognak a védelmét és érvényesítését szolgáló intézményről van szó*. Ez azután a gyakorlatban azzal jár, hogy az ilyen biztosítékok külön, nagyobb nyomatékot kapnak, *megtartásukra az állami szervek fokozottan ügyelnek*.

Úgy gondoljuk, hogy e tekintetben még számos tennivaló akad, mert különösen *jogalkotó állami szerveink előtt elvileg és gyakorlatilag világossá kell tenni*, hogy ilyen esetekben *állampolgári jogok érvényesítéséről* van szó; helyenkint meg is kell teremteni azt a sajátos eljárást, amely ezt szolgálja és egyben nyilvánvalóvá teszi. Ennek hiánya vagy elégtelensége

fékezi az emberi jogok sajátos jellegének felismerését a köztudatban is; az a tény, hogy ilyenkor nem csak egyszerűen valaminő jogosítvány, hanem állampolgári alapjog biztosításáról van szó, még nem vált mindig eléggé ismeretessé nemcsak a jogalkalmazó szerv, hanem az állampolgár előtt sem.

Ez persze csak jogi magyarázata annak a folyamatnak, amely az emberi jogoknak a köztudatba való behatolását illetően zajlik; ha a folyamatot nem ítéljük elég gyorsnak, úgy ennek bizonyára vannak egyéb okai is. Az a tény, hogy nálunk tulajdonképpen a felszabadulásig, sőt még tovább, szinte egészen az új alkotmányig, úgyszólván nem ismerték az állampolgári jogok intézményét, s legfeljebb az osztrák — magyar monarchiában próbálták egyes hazai körök a közjogi sérelmeket a politikai szabadságjogokig visszavezetni, — azzal járt, hogy az emberi jogoknak, mint társadalmi-jogi intézményeknek a jelentőségére nem figyeltünk fel eléggé; az inkább általános-elvont fogalom maradt, semmint gyakorlatilag élő és használható realitás. Ehhez járult azután az a bizonytalanság, amely az emberi jogok érvényesítésének módját illetően fennállott.

Végül az emberi jogok gyakorlati jelentkezésének volt olyan oldala is, amely egyenesen fékezte megbecsülésük kibontakozását. Előfordulhatott ugyanis, és elő is fordult, hogy az emberi jogokra a szocialista állam által tett olyan intézkedésekkel szemben hivatkoztak, amelyek pedig teljes mértékben megfeleltek a szocialista törvényességnek, de nyilván sértették azoknak egyéni érdekét, akik a múlt társadalmi rendszer képviselői voltak; ez közrehatott abban, hogy emberi jogokként többen egyenesen olyan „örök” jogokat igényeljenek, amelyeket — minthogy állítólag egyformán megvannak minden társadalmi rendszerben és mindenkit megilletnek —, a szocialista államnak mindenki számára biztosítani kellene, függetlenül attól, hogy az e jogokat

igénylők esetleg egyenesen szemben állnak a szocialista állammal, és annak érdekeivel ellentétes tevékenység érdekében hivatkoznak az emberi jogokra.

A szocialista állam, amikor tényleg biztosítja az emberi jogokat, ezeken nem volt hajlandó másféle jogokat érteni, mint olyanokat, amelyeknek megvalósítása megfelel a szocialista rendszer feltételeinek és a szocialista fejlődés érdekeinek. Másképpen kifejezve, az emberi jogoknak a köztudatban való elterjedése együtt kellett hogy járjon annak a tételnek a fel- és elismerésével, amely szerint a szocialista államban az emberi jogoknak nem valamiféle elvont, társadalmi jelleg nélküli alakja, hanem szocialista tartalma érvényesül és egyben szocialista módra érvényesül.

A szocialista társadalmi viszonyok fokozatos megszilárdulása lényeges változást hozott az emberi jogok megítélésében. Megszűntek az olyan kísérletek, hogy az állampolgári jogok valóságos tartalmával és rendeltetésével szemben hivatkozzanak ezekre. Ha talán nem is enyészett egészen el, de mindenestre háttérbe szorult az emberi jogok általános-absztrakt értelmezése is. Az emberi jogok a köztudatban átalakultak és elnyerték konkrét társadalmi tartalmukat: a polgári társadalom és a szocialista társadalom állampolgári jogai elváltak egymástól, s noha a jogok némelyike egyaránt szerepel mindkét társadalmi rendszerben, egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy jellegükben, társadalmi szerepükben, a többi jogokkal való egységükben eltérnek egymástól, végeredményben eltérő funkciókat látnak el, azaz más- és másképpen hatnak a különböző társadalmi viszonyok közepette.

Az állampolgári jogok társadalmi rendszerünkben végül is ma már nem csak alkotmányba íródtak, de nagy léptekkel haladnak mind teljesebb érvényesülésük útján. Így különösen hatalmas eredményeket értünk el az állampolgári jogok közül a gazdasági, szociális és kulturális jogok körében,

amelyeknek *tömeges és rendszeres érvényesülése* népi demokratikus életünk szabályává lett. Áll ugyanez a helyzet a *törvény előtti egyenlőségre, a nők jogaira, a személyi szabadságra, az egyesülési jogra* nézve; a sort tovább lehetne folytatni. Ezért nem lehet túlzásnak tekinteni azt az állításunkat, hogy az *állampolgári jogok törvényi leszögezésének és valószínűsítésének a szintje* népi demokráciánkban nemcsak megfelel bármiféle igényelt nemzetközi szabályozásnak, de annak mértékét meg is haladja. Ezért nem annyira e nemzetközi feltételekhez, hanem elsősorban *társadalmi viszonyaink továbbfejlődésének feltételeihez*, üteméhez és igényeihez képest kell megvizsgálnunk, merre fejlődjenek tovább az állampolgári jogok hazánkban.

ÚJABB HAZAI FEJLEMÉNYEK ÉS PROBLÉMÁK

Az állampolgári jogok fejlődését a mi feltételeink közepette végeredményben *három fő tényező befolyásolja*. Mindenekelőtt az *eszmei és történeti örökség*, az emberi jogokra vonatkozó nézeteknek és az emberi jogok gyakorlatának *múltbeli érvényesülése*, amely bizonyos *tradíciót örökít vagy örökíthet át* az utókorra. A hazai eszmei és intézményi múltról s annak meglehetősen viszonylagos hatásáról már szólottunk, s az előző fejezetben beszéltünk azokról az *újabb, számottevőbb tradíciókról is*, amelyekre az elmúlt évek során tettünk szert. A haladó hagyományok, ha szerények is, az utóbbi évtizedek jelentősebb eredményeivel együtt *pozitív hatással vannak az emberi jogok továbbfejlődésére* hazánkban.

Az állampolgári jogok kibontakozásának második befolyásoló tényezője napjainkban az *a nemzetközi rendezés*, illetőleg az arra irányuló kísérlet, amely kibontakozóban

van, s amely megragadni törekszik azt az általánosat, amelyet e tekintetben minden államtól igényelni lehet. Erről is beszélünk az előzőekben.

Ezért a harmadik, de jelentőségében kétségtelenül az első helyen álló befolyásoló tényezőhöz kell fordulnunk: a szocializmus alapjait már lerakott, a fejlett szocializmus felépítésének útján haladó társadalom megteremtette és igényelte mértékhez, amely az emberi jogokat illetően is már a fejlett szocialista társadalom viszonyai felé tekint.

Az állampolgári jogoknak ez a harmadik forrása tehát azokban a konkrét társadalmi viszonyokban van, amelyek kifejlődtek vagy kifejlődőben vannak, s amelyek a társadalmi fejlődés egészében az emberi jogok fejlődését is magasabb szint irányába hajtják. Szocialista jellegű társadalmunk gazdasági, politikai és kulturális viszonyainak szakadatlan erősödése egyrészt lehetővé teszi, másrészt pedig egyenesen igényli az állampolgári jogok rendszerének mind fejlettebb szinten történő kiépítését, egyben pedig e jogok érvényesülésének magasabb fokon való megvalósítását is. Mik ennek a létrejött lehetőségnek, illetőleg igénynek konkrét megnyilvánulásai és elemei?

Kezdjük mindjárt annak ismételt hangsúlyozásával, hogy megszűnt az emberi jogok biztosítását illető megkülönböztetés szükségessége; nem kell — ha mégoly másodlagosan is — az állampolgárok és a dolgozók kategóriáját elválasztani egymástól; fölöslegessé vált jogonként utalni arra, hogy egyik vagy másik jog az állampolgárt avagy a dolgozót illeti-e, fölöslegessé vált annak külön-külön leszögezése, hogy valamely jogot a dolgozók érdekében kell-e alkalmazni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy népi demokráciánkban minden jogot egyaránt a dolgozók érdekében kell alkalmazni, — másrésztől viszont, és ezzel összefüggésben, minden állampolgárt minden állampolgári jog egyformán megillet. Más szóval nem

egyenkint, hanem *általánosságban* és ott kell irányt szabni az állampolgári jogoknak, ahol *meghatározzuk a velük való élés társadalmi-politikai jellegét*. Ilyenképpen — és ez az 1972. évi alkotmánymódosítással megtörtént — teljesebbé tettük, *jobban kifejeztük az állampolgári jogegyenlőséget*. A sajátosan politikai jogokon kívül természetesen az állampolgári jogok továbbra is *minden külföldi állampolgárt megilletnek*, még ha erre módosított alkotmányunkban nincs is már külön utalás.

Valószínű — s ebben áll a második feladat —, hogy *továbbfejleszthetjük maguknak az állampolgári jogoknak a fajait, továbbá kifejezésük módját is*. Ami az utóbbit illeti, feltehető, hogy nemcsak érvényesülésük gazdasági feltételeit lehet az alkotmányban rögzíteni, hanem *megvalósulásuk jogi útját és biztosítékait is*. A jogoknak ilyen jogi garanciák felsorolásával való még teljesebb kiegészítése számottevő előrelépést jelentett már új, módosított alkotmányunkban is a korábbi megfogalmazáshoz képest.

De tovább kell fejleszteni *magukat a jogokat tartalmilag is*. Vegyünk egy példát: a nők jogainak leszögezésénél nyilván már nem csak az általános jogegyenlőség biztosítását illetően adódnak megoldandó nehézségek. A jogegyenlőség inkább például a foglalkozások megválasztásánál, vagy *a nőket sajátosan megillető jogoknál* kerülhet veszélybe, ahol *bizonyos egyenlőtlen elbánással* lehet a jogok valóságos egyenlőségét biztosítani. Ezért általános érvénnyel azt lehet mondani, hogy az állampolgári jogoknak azok mindenkre való érvényességének *elvi leszögezése mellett* már ennél többre kell irányulnia; a jogoknak fokozott mértékben olyan megfogalmazást kell kapniuk, hogy azokkal a *valószínű hátrányokkal szemben, azok ellensúlyozására is kifejezett biztosítékot nyújtsanak*, amelyek konkrét viszonyaink mellett esetleg még bekövetkezhetnek.

Emellett az is valószínű, hogy *egészében új állampolgári jogok törvénybe való iktatása* is esedékessé válik. Fejlődő viszonyaink között növelik a feltételeit annak, hogy *a személyiséghez tapadó jogok* körét kiterjesszük; szó lehet olyan jogoknak a szélesebb kifejtéséről, amelyek szaporítják az emberek köztevékenységének, a *közügyek intézésében való részvételének* lehetőségeit. Merre, milyen irányban történt meg *módosított alkotmányunkban* általában a jogok kiszélesítése? Itt kétféle egybekapcsolódó lehetőséggel találkozunk. Egyrésztől *bővültek az állampolgár tevékenységi lehetőségei*, módjai a jogok élvezetére, vagyis *nőtt az egyéni érdekek érvényesülésére nyíló lehetőségek köre*, szélesedett azok felsorolása; *nőtt egyébként a köztevékenységre irányuló állampolgári jogok köre*. Másrésztől — s ez az elsőrendűen fontos, amely még mindig további feladatokat vet fel — szabályozni kellett és kell még a továbbiakban is azokat a *lehetséges ütközéseket, amelyek szocialista feltételek közepette is támadhatnak* a közérdek és a jogos magánérdek között; itt kell közbelépnie a jogos egyéni érdek védelmében a garantált emberi jogoknak. E *jogos magánérdek fő fajainak feltárása*, illetve védelmüknek emberi-állampolgári jogokként való megragadása önmagában is általános társadalmi érdek.

Napjainkban a szocialista államokban egy olyan tendenciának a jelei is észlelhetők, amely *az emberi jogok katalógusának* társadalmilag *nem okvetlenül indokolt bővítésére* irányul; ezt a jelenséget közvetve s más vonatkozásban már érintettük. Meg kell jegyeznünk, hogy ilyen tendencia *az Egyesült Nemzetek körében általánosságban is észlelhető*. Így olykor deklarálnak olyan jogokat is, amelyeknek *alkotmányba iktatása nem árt ugyan*, talán nem teljesen felesleges, de *e jogok társadalmi súlya nem olyan*, hogy alapvető emberi jogokként vagy állampolgári alapjogokként okvetlenül nemzetközi okmányba vagy alkotmányba kellene őket

foglalni. Az állampolgári jogok ilyen viszonylagos, nem eléggé indokoltnak tűnő bővülése azonban *társadalmilag értékes jelenséget* fejez ki. Egyrészt jelzi azt a folyamatot, amelynek menetében *az állampolgári jogok kifejezésre juttatása, illetve az erre irányuló törekvés* növekszik, de ugyanakkor az állampolgári jogok szigorúan *jogilag biztosítandó határai* az ilyen bővítés során olykor *el is enyésznek*. Másrészt ez a jelenség egyben arra is rámutat, hogy *a határok az erkölcsi jellegű szabályok és a jogi eszközökkel biztosított jogok között* már nem olyan élesek; *a jogok fokozatosan erkölcsi szabályokkal mosódnak egybe*, s nemcsak *tartalmilag azonosulnak erkölcsi szabályokkal*, hanem alakjukra nézve is megközelítik azokat. E vonatkozásban szerkezetükre nézve erkölcsi szabályokon a nem jogi, azaz az olyan szabályokat értjük, amelyeknek *sem megszövegezése nem eléggé határozott, sem jogi biztosítékai nem eléggé világosak*, illetőleg biztosítékai nem jogiak, hanem inkább erkölcsiek, azaz *egy általános társadalmi megítélésen és befolyáson alapulók*.

Ilyesfajta jogok többnyire *valamely lényeges joghoz járuló melléktételként* merülnek fel, azaz egyúttal feloldják *a fő jogi rendelkezést bizonyos magyarázó vagy kiegészítő, bővítő tételekkel*. Így például le lehet szögezni a sajtó- és tájékoztatási szabadságot, s ennek szigorú és egyszerű, garanciával együttes leszögezése társadalmilag és jogilag egyaránt kivonatos; felbontásukkal, annak megállapításával például, hogy az embereknek *milyen tájékoztatási eszközök útján állhat módjukban véleményük közzététele, hogyan használhatják a tájékoztató eszközöket, miképpen terjeszthetnek információkat nem hagyományos eszközökkel*, vagy akár annak leszögezésével, hogy a közösség megfelelő feltételeket teremt az ilyesfajta tevékenység fejlesztésére — részben csak *magyarázó-feloldó szöveget* adunk, részben pedig olyas-

mit mondunk ki, amelynek nehezen lehet *jogilag is kifejezhető alakja és biztosítóka*.

S ez épp a dolog lényege. Az állampolgári jogok katalógusánál *nem okvetlenül célszerű*, ha kevésbé fontos jogokat vagy *kevésbé jogszerű tételeket* iktatunk közibük. Az intézménynek azért van ma is, szocialista viszonyok között is nagy jelentősége, mert ha *az emberek és a társadalom, az emberek és a szocialista állam között lényegi ellentmondás nem is áll fenn többé*, ha a köztük levő alapvető viszony már nem a szembenállásé, az ütközésé, — mégsem lehet tagadni, hogy eseti ütközések, a már előbb említett *érdekellentéteket* illető viták az állami szervek és az állampolgárok között természetesen előadódnak. Az emberi jogok a szocializmusban végső fokon azt a célt szolgálják, hogy ilyen esetekben *a jogaiban levő állampolgárt védjék*, vagyis azt, akinek jogos, tehát *védendő egyéni érdeke, akinek joga van*; figyelmeztetik a hatóságokat és hivatali szerveket arra, hogy *érzékeny területen járnak, ahol fokozottan fontos jogokat kell tiszteletben tartani*, illetőleg megsértésük elkerülésére ügyelni.

Ha az ilyen *rendkívül jelentős jogosítványokat* nem határoljuk el az egyébként szintén indokolt, de mégsem ilyen társadalmi súlyú, ismételjük, inkább erkölcsi jogoktól, akkor könnyen adódhat olyan benyomás, mintha az emberi jogoknak alkotmányba iktatott katalógusa valójában *inkább csak jámbor kívánságok gyűjteménye lenne*, s nem vagy *kevésbé fejezne ki reális viszonyokat* és nyújtana eléggé reális védelmet. Ezért az emberi jogok sorának továbbfejlesztésénél beható társadalmi elemzés alapján lehet csak megfelelő következtetésre jutni abban a tekintetben, hogy mik azok *a szocialista feltételekből eredő sajátos helyzetek*, amelyekben az állampolgárok jogait *emberi jogok alakjában is ki kell fejezni*, és alkotmányba kell iktatni.

Gyakran ismételt tétel, hogy a legszebb jogoknak alkotmányban való legszebb leszögezése önmagában még nem sokat ér; csak *a megfelelő biztosítékok rendszere* képes valósággá változtatni ezeket az alkotmányos jogokat. Ez nyilván igaz, de hozzá kell tennünk, hogy *a biztosítékok sora nem a jogi biztosítékokkal kezdődik; másféle társadalmi biztosítékokra is szükség van, sőt elsősorban éppen ezekre van szükség.* Ezek élén *maga a társadalmi rendszer áll;* annak jellegéből folyik a jogok gazdasági, politikai és kulturális biztosítékainak a sora. Ezzel összefüggésben állapítja meg új alkotmányunk *a gazdasági, szociális és kulturális jogok legtöbbszörénél,* de más jogoknál is — mint már említettük — azokat *az anyagi és nem anyagi társadalmi feltételeket,* amelyek a jogok általános érvényesülésének tömeges feltételei, *társadalmi előzményei,* s ezért határozza meg azokat az intézményeket, amelyeket államunk e jogok érvényesítése céljából létesít.

Így például alkotmányunkban szerepel a népgazdaság termelőerőinek tervszerű fejlesztése, a tervszerű munkaerő-gazdálkodás, a törvényes munkaidő, a fizetéses szabadság, az üdülés megszervezése, a társadalombiztosítás és az orvosi ellátás, valamint az emberi környezet védelme, a közművelés kiterjesztése, az ingyenes közép- és felsőfokú oktatás kibontakoztatása, a felnőtt dolgozók továbbképzése, az oktatásban részesülők anyagi támogatása; ezek mind ilyen társadalmi biztosítékok. Ehhez kell járulnia most már *a megfelelő jogi biztosítékok sorának is:* a biztosítékok különböző nemeinek, *a jogi és nem jogi biztosítékoknak az együttese* képes minden tekintetben reálissá tenni az emberi jogokat.

Az állampolgári jogok *sajátosan jogi biztosítékai* valójában nem egyedül és nem önmagukban vett jogi funkciókat jelentenek, mert *e jogi funkciók egyben társadalmi funkciók is.*

Az emberi jogoknak egy adott, és a társadalmi viszonyok állapotának megfelelő jogi rendje jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy *az államban tényleg az anyagi, politikai és kulturális feltételeknek megfelelően alakuljon a társadalmi helyzet*, s az általános érdek összhangban legyen az adott viszonyoknak megfelelően jogosnak tekinthető, mert éppen megvalósítható egyéni érdekekkel. A társadalmi viszonyok, s benne az emberek helyzetét illetően kívánatos ilyen *konkrét, de egyben az általános követelményeknek megfelelő rend* létrehozásában áll *az emberi jogok döntő szerepe a szocialista társadalomban*, — de mégsem merül ki egészen ezzel.

Bizonyos, hogy *az emberi jogoknak* az említett általánoságukban való *tömeges, rendszeres érvényesülése* a kérdésnek alapvető vonatkozása; ezért vitázunk a nyugati felfogással, amely ezt az oldalt elhanyagolja. De a másik oldalon, a tömeges-rendszeres érvényesülés elsődlegessége mellett figyelembe kell vennünk *e jogok egyedi érvényesülésének és érvényesítésének jelentőségét is*. Nyilvánvaló, hogy az egyén számára, ha emberi jogait nem érvényesítheti, esetenként nem elegendő az a tudat, hogy e jogok általában érvényesülnek; ő *a saját maga számára igényli* azok érvényesülését.

Ezért az emberi jogok általában és tömegesen való érvényre jutásának biztosítása mellett *az egyének számára saját emberi jogaik egyedi valóra váltásához* is meg kell teremteni a megfelelő biztosítékokat, és különösen a megfelelő eljárásokat. Gyakran az ilyen eljárások meg is vannak, az állampolgárok élhetnek is velük; olykor azonban nem tűnik élesebben elő, hogy adott esetben *állampolgári jogaik érvényesítésére irányuló*, tehát fontos, lényegi biztosítékokkal övezett *sajátos eljárásról* van szó. A feladat ilyenképpen többek között abban is áll, hogy a *meglevő biztosítékok garanciális, alap-*

vető jellegét kidomborítsuk — tudatosítsuk az emberekben, hogy ilyen eljárások rendelkezésére állanak, az állami szervezetekben pedig, hogy ezek különös biztosítékokkal védett eljárások. Ezen az úton egyben nyilván *fokozzuk az emberek megbecsülését is államunkban.*

A LEGÚJABB VONATKOZÁSOK

A HELSINKI ZÁRÓOKMÁNYNAK AZ EMBERI JOGOKRA VONATKOZÓ RENDELKEZÉSEI

Az, amit közönségesen *helsinki Záróokmány*nak nevezünk, nem más, mint az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten részt vevő 33 európai állam, továbbá az Egyesült Államok és Kanada által 1975. augusztus 1-én aláírt Záróokmány, amely több részből áll. A Záróokmány az európai biztonsággal összefüggő kérdésre vonatkozó részében, *a Nyilatkozatban részt vevő államok kölcsönös kapcsolatait vezérlő elvekről* szóló főfejezetben, ahol az együttműködés tíz alapelvéről van szó, a VII. számú alapelv az *emberi jogokról* szóló és az *alapvető szabadságjogokról*, illetőleg ezek tiszteletben tartásáról szól, *beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és meggyőződés szabadságát*. Az emberi jogok fejlődésének ez a legújabb nemzetközi láncszeme, amint az új szovjet Alkotmány a legújabb nemzeti, de egyben nemzetközi jelentőségű okmánya. Nézzük most meg közelebbről a Záróokmányt.

Az első kérdés, amelyet a helsinki Záróokmánnyal kapcsolatban fel kell vetnünk, ennek az *okmánynak a jellegét* érinti, az emberi jogok vonatkozásában. Az emberi jogokról kétféle átfogó okmányfajta volt eddig ismeretes, az egyik az *emberi jogokra vonatkozó általános jellegű nemzetközi jogi okmány*; ide tartozik az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az 1966-ban elfogadott ENSZ-paktumok az emberi jogokról; a másik fajta a *regionális okmányok*, amelyekben szintén *több emberi jogról van szó*, de az okmány csak bizonyos területre, így például Nyugat-Európára vagy Ameri-

kára, ez utóbbi esetben is különösen a latin-amerikai országokra vonatkozik. Ha ehhez a két fajtához viszonyítjuk a helsinki Záróokmányt, akkor azt mondhatjuk, hogy az emberi jogokat illetően az *jellegére nézve egy regionális egyezmény*vel ér fel, amely egész Európára, továbbá az Amerikai Egyesült Államokra és Kanadára nézve szögezi le az emberi jogoknak egy bizonyos, kétségtelenül széles csoportját, mégpedig egy olyan csoportját, amely csoportba foglalt jogoknak a megtartását az aláíró államok különösen fontosnak és jelentősnek tartják.

A Záróokmány e fejezetében foglalt jogok a következők: a címbe írt jogok (a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és meggyőződés szabadsága) diszkriminációmentes tiszteletben tartása, az állampolgári, a politikai, a gazdasági, a szociális, a kulturális jogok és egyéb jogok hatékony gyakorlásának elősegítése és ösztönzése, a vallásszabadság gyakorlásához való jog, a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása. A Záróokmány leszögezi, hogy az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok egyetemes jelentőségűek, amelyeknek tiszteletben tartása lényeges támogatója a békének, az igazságosságnak és a jólétnek. Kívánják, hogy az egyén ismerje jogait és kötelességeit. A fejezet leszögezi, hogy a résztvevő államok az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tekintetében az Egyesült Nemzetek Alapokmányának céljával és elveivel, valamint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával összhangban cselekszenek. Eleget tesznek végül az Emberi jogokról szóló Nemzetközi Egyezségokmányoknak, amennyiben azok rájuk vonatkoznak.

Nem lehet pillanatra sem figyelmen kívül hagyni, hogy ez a helsinki Záróokmány félretételét jelentené, hogy ebben a Záróokmányban és annak most idézett VII. fejezetében az államok kötelezettséget vállaltak arra, hogy tiszteletben tartják az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat.

Ha vita is van e kötelezettség jogi jellege körül, ez a kategorikus kötelezettségvállalás mindenképpen arra mutat, hogy a helsinki Záróokmánynak az emberi jogokra vonatkozó megállapításai *beilleszkednek az emberi jogok biztosításának* abba a *nemzetközi rendjébe*, amely ma érvényes a világon, és amely nemzetközi rendben *a nemzetközi szervezetbeli tagság azt a kötelezettséget rója az államokra*, hogy állampolgáraik irányában érvényesítsék, tiszteletben tartsák és megőrizték az emberi jogokat. Ennélfogva mindenesetre tévesen értelmezi a helsinki Záróokmányt az olyan felfogás, amely mellett egyes aláíró országok *maguknak allegálják a jogot*, hogy világszerte őrködjenek az emberi jogok megtartása felett, és főleg azt vizsgálják, hogy vajon *más országokban e jogokat megtartják-e vagy sem*. A helsinki Záróokmány nem erről szól, hanem arról, hogy az aláíró államok önmagukat kötelezték (hogy jogilag-e vagy csak morálisan, az mellékes; kétségtelen, hogy nemzetközileg) e jogok tiszteletben tartására.

A helsinki Záróokmánynak ilyen értelmezése megerősíti *az alapelvek sorában* foglalt és VI. szám alatt felvett azt az alapelvet, amely szerint az államok tartózkodni fognak attól, hogy bármilyen módon, *közvetlenül vagy közvetve beavatkozzanak egy másik résztvevő állam belső joghatóságának körébe*. Amennyiben tehát valamely aláíró állam fellép olyan állítással, hogy az emberi jogokat valamely más aláíró állam megszegi, és intézkedéseket kér az ilyen állítólagos megszegésekkel szemben, ezzel *megsérti a helsinki Záróokmány I. részének VI. pontját*, mert éppen beleavatkozik egy más állam „belső joghatóságának körébe”.

Ezzel kapcsolatban még két körülményre érdemes ügyet vetni. Az első körülmény a most említett *VI. pontnak a szövegezése*, és annak *összehasonlítása az Egyesült Nemzetek Alapokmányával*, illetőleg az Alapokmánynak ugyanerre vo-

natkozó hasonló rendelkezéseivel. Az Alapokmány második cikkének 7. pontja szerint ugyanis az Alapokmány egyetlen rendelkezése sem jogosítja fel az Egyesült Nemzeteket, hogy beleavatkozzanak az olyan ügyekbe, amelyek *lényegileg egy állam nemzeti illetékességi körébe tartozik*. Figyeljünk fel ennek az utóbb idézett rendelkezésnek arra a szavára, hogy csak a „lényegileg” a belső joghatóság körébe tartozó ügyekbe nem szabad beleavatkozni, vagyis lehetnek olyan ügyek, amelyek ugyan a belső joghatóság körébe tartoznak, de mégis helye lehet a beavatkozásnak. Ha összevetjük ezt a szöveget a helsinki Záróokmány I. részének VI. pontjával, akkor azt látjuk, hogy *az utóbbinak a szövegéből a „lényegileg” szócska hiányzik*, vagyis abban a kérdésben, hogy valami vajon a belső joghatóság körébe tartozik-e vagy sem, valójában nem enged vitát vagy félrevivő magyarázatot; a „belső joghatóság” fogalmát a legszélesebb értelemben fogja fel. Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának említett rendelkezése körül ugyanis *nagy viták* zajlottak és zajlanak még ma is, mégpedig akörül, hogy *mi az, ami „lényegileg” a belső joghatóság körébe tartozik*, és mi az, ami a belső joghatóság körébe tartozik ugyan, de nem lényegi kérdés. *Egy ilyen vitát a helsinki Záróokmány idézett rendelkezése nem tesz sem lehetségessé, sem szükségessé*, mert a helsinki Záróokmány vitán kívül leszögezi, hogy a belső joghatóság körébe tartozó minden ügyben — kivétel nélkül — fennáll az aláíró többi államnak az a kötelezettsége, hogy tartózkodjék a beavatkozástól. Márpedig az emberi jogok megtartását csak bizonyos feltételek mellett — s erről már szoltunk — lehet nemzetközi ügynek tekinteni.

Második idetartozó megjegyzésünk a nemzetközi jogot és művelőit érinti. E szerint és ezek szerint ugyanis *a Záróokmánnyal az emberi jogok egész ügye kikerült a belső joghatóság köréből*, s ilyen álláspontra hivatkozva támadtak az em-

beri jogoknak új bajnokai. Kérdés, mire alapozzák hirdetői ezt a tételt? Vajon *az emberi jogok ügye nem volt-e már korábban is nemzetközileg rendezve?* Vajon, nincsenek-e a Záróokmánynál még szélesebb paktumok e jogokra nézve, amelyekkel kapcsolatban senkinek sem jutott eszébe, hogy az emberi jogok kikerültek volna a nemzetközi joghatóság köréből. Vajon *az 1966. évi egyezményekben az államok nem kötelezték-e ugyanígy* vagy legalább is hasonlóan, de semmi esetre sem erősebben magukat, mint a Záróokmányban? Nézetünk szerint *itt a Záróokmány tudatos félremagyarázásáról van szó.*

Lehetséges ezek után továbbra is az a vita, hogy mi is az a belső joghatóság, de ez a vita nézetünk szerint *terméketlen, alaptalan vita.* Abban a kérdésben ugyanis, hogy *az államnak az állampolgáraival való viszonya,* hogy az államnak az állampolgárai iránt való kötelessége, hogy az államnak akár nemzetközileg elvállalt olyan kötelessége, amelyeket az állampolgáraival szemben kell teljesítenie, *kétségtelenül csak és kizárólag a belső joghatóság körébe tartoznak,* s ez aligha tehető az újabb nemzetközi jogi értelmezés által vitássá. Nem lehet kétséges, hogy *minden állam belső ügye, mit és mennyire képes, akar, tud biztosítani állampolgárainak irányában az emberi jogokat illetően.* Az a törekvés tehát, amely a Záróokmány I. részének VII. pontjában foglalt és az emberi jogokra vonatkozó rendelkezésekre hivatkozva be kíván avatkozni más államok belügyeibe, *a helsinki Záróokmánnyal ellentétben álló magatartás,* amely jogilag sem tartható, amint hogy politikailag sem védhető.

A helsinki Záróokmány ezek szerint egy olyan meghatározott területre érvényes egyezménynek tekinthető az emberi jogokra nézve, amellyel *az aláíró államok kötelezték magukat az emberi jogok tiszteletben tartására.* De a Záróokmánnyal kapcsolatban is felmerül a másutt már tárgyalt kérdés, hogy

mit is tartunk valójában emberi jogoknak? A helsinki Záróokmány szerint az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok olyan jogok, amelyek *mindegyike az emberi személyiség méltóságából fakad.* A politikai, gazdasági, szociális, kulturális jogok „az emberi személyiség méltóságából”? Anélkül, hogy támadni akarnánk a helsinki Záróokmányt, meg kell állnunk e tételnél. Ez ugyanis *a természetjogi felfogás alap-tétele*, amely felfogást mi nem osztjuk. Az embernek nincs veleszületett „méltóságából” fakadó, vele született vagy elidegeníthetetlen joga.

Vajon — hogy abszurd példát vegyünk — Robinson-nak voltak-e emberi jogai? Nyilván csak akkor támadhattak ilyen, őt megillető jogok, amikor társaságba, társadalomba került. Az emberi jogok, mint előbb már mondtuk, *nem az önmagában vett ember jogai*, hanem *a társadalmi ember jogai*, s csak mint társadalmi lényt illetik meg őt. E tekintetben egyenesen vitába szállunk a Záróokmánnyal. Ha az Egyetemes Nyilatkozat pragmatikus maradhatott, és *nem foglalt állást az emberi jogok természetjogi magyarázata mellett*, pragmatikus maradhatott volna-e tekintetben a Záróokmány is.

Napjainkban általában az a szokás, hogy az emberi jogokról szólva *csakis a helsinki Záróokmányra hivatkoznak.* Márpedig a helsinki Záróokmány, amint az előbbiekből kifejtettük, tulajdonképpen nem egyéb, mint egy regionális egyezmény, *amely a világnak csak egy részére vonatkozik;* szemben áll vele, eltér tőle, vagy vele azonos tartalmú az Egyesült Nemzetek által elfogadott okmányok egész sora, amelyek mindegyike világméretű, azaz univerzális jelentőségű, hatálya az egész világra kiterjed. Ilyen pl. *a genocidium-egyezmény, az apartheid-egyezmény, a nők jogaira vonatkozó egyezmény* és így tovább. Amikor tehát az emberi jogokról szólunk, *nem lehet azokat leszűkíteni egyedül a helsinki*

Záróokmányra, az abban foglalt jogokra, feltételekre és követelményekre, noha kétségtelen, hogy a Záróokmánynak is megvan a maga területileg meghatározott jelentősége; gondoljunk egyidejűleg az emberi jogoknak azokra az okmányaira, amelyet *az egész világra, mindegyik földrészre egyaránt vonatkoznak*, és amelyek tulajdonképpen az emberi jogoknak alapvető, igazában univerzális, és azok lényegét tekintve alapvető okmányai.

Ez az utóbbi megjegyzés természetesen *nem akarja kicsinyíteni a helsinki Záróokmány jelentőségét*. Ezt a jelentőséget mi abban látjuk, hogy egy adott történelmi időszakban, 1975-ben, a politikai enyhülés korszakában *új időszzerűséget adott a föld egy jelentős részén az emberi jogoknak*, megerősítette azokat, elősegítette és elősegíti azt a küzdelmet, amelyet *az Egyesült Nemzetek folytatott és folytat* más szervezetekkel, különösen specializált intézményeivel együtt az emberi jogok mind teljesebb érvényesüléséért, s ezért *a helsinki Záróokmányra való hivatkozás nem fölösleges dolog*. De mindig tudni kell, hogy a helsinki Záróokmány mögött *ott van az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, ott vannak az emberi jogok paktumai; az emberi jogok ügye bonyolult, de oszthatatlan egész, a fogaskerekeknek olyan rendszere, amelyben *a helsinki Záróokmány csak egyike a fogaskerekeknek*; kétségtelenül jelentős a gépezet szempontjából, de *nem kizárólagos megfogalmazója és mozgatója az emberi jogok egész ügyének világszerte*.

A helsinki Záróokmányról adott kép távolról sem lenne teljes, ha nem utalnánk arra, hogy *a Záróokmány egyes más helyein is van közvetve vagy esetleg közvetlenül szó az emberi jogokról*. Az „Együttműködés humanitárius és egyéb területeken” című pontban *több olyan jogosítványról* esik szó, amelyek *legalábbis súrolják az emberi jogokat*. A Záróokmánynak ezt a pontját egyenesen *úgy lehet felfogni*, mint

az általa is említett Egyetemes Nyilatkozat *egy-egy rövidre fogott szakaszában foglalt jognak a feloldását, kibontását, valamint megvalósulási feltételeinek közelebről való megjelölését.* Az „Együtműködés humanitárius és egyéb területeken” című pontban például szó van olyan jogokról, amelyek az Egyetemes Nyilatkozat 16. cikkének megfelelnek: így ott a házassághoz való jogról van szó, itt a családi kapcsolatok rendezéséről, a rendszeres családi kapcsolatokról, *a családok újraegyesítéséről és a házasságkötés jogáról különböző államok polgárai között.*

Szó van a Záróokmányban az „Utazásról, személyi vagy szakmai okokból”, s abban a pontban, ahol az Okmány közelebről *az egyéni és csoportos turizmust* érinti. Ha nem is közvetlenül, de ezek is kapcsolatban vannak az Egyetemes Nyilatkozat 13. pontjával, amely *az országok területén való szabad mozgásra vonatkozik.*

Külön pont foglalkozik a Záróokmányban az információval, *az információ terjesztésével, hozzáférhetőségének, cseréjének a javításával, a tájékoztatásban foglalkoztatottak munkafeltételeinek a javításával.* Ez mind szintén egyetlen elvben foglalható össze, mégpedig *a tájékoztatás szabadságának az elvében,* amely ilyenként szintén szerepel az Egyetemes Nyilatkozat 19. szakaszában. Végül a Záróokmányban a „Kulturális együttműködés és csere” című pontja, valamint az „Együtműködés és cserek az oktatásügy területén” című pontjának tudományokkal foglalkozó része *szintén hozzákapcsolható az Egyetemes Nyilatkozathoz, azaz felfogható a Nyilatkozat 26. és 27. szakaszának a feloldásaként,* minthogy a Záróokmányban e pontjai arra vonatkoznak, hogy *hogyan vehetnek részt az emberek a kulturális életben,* illetőleg mindenki jogának leszögezésére *az oktatásban való részvételre.*

Mindent összefoglalva azt lehet mondani, hogy a Záróokmányban ezekben az egyes pontjaiban megállapított joga-

sítványai rövid formákban benne vannak már az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, legfeljebb a Záróokmány — és ez is a szerepe — ezeket kifejti, pontosabban körülhatárolja, hogy mit is kell e jogokon közelebbről érteni, mit jelentenek ezek gyakorlatilag, milyen tételekből állanak stb. De emellett hangsúlyozni kell, hogy a Záróokmány e pontjai valójában nem, vagy alapjaiban alig tartalmaznak új jogokat, legfeljebb új részletezést az egyes jogokat illetően.

AZ ÚJ SZOVJET ALKOTMÁNY ÉS AZ EMBERI JOGOK

Az előzőekben elsősorban azokkal a nemzetközi jogi jellegű és érvényű okmányokkal foglalkoztunk, amelyek az államokat illetően leszögezik az emberi jogokat, és arra kötelezik őket, hogy országaikban biztosítsák ezeket a jogokat. Egyedül a magyar Alkotmányt illetően tettünk kivételt, mert azon próbáltuk bizonyítani, hogy *hogyan transzformálódnak az államon belül a nemzetközileg vállalt emberi jogok az állampolgárok alapvető jogaivá*. E tekintetben végigkísértük a magyar fejlődést és bővebben foglalkoztunk a Magyar Népköztársaság Alkotmányával, illetőleg annak 1972-ben bekövetkezett módosításával.

Most a nemzetközi vonatkozások kizárólagossága alól még egy kivételt teszünk. Közismert, hogy 1977. október 7-én a Szovjetunióban új alkotmányt fogadtak el, negyvenegy évvel a régi alkotmányt követően. Ebben az új alkotmányban a II. rész 6. és 7. fejezete foglalkozik behatóan az emberi, illetőleg az állampolgári alapvető jogokkal. Tekintettel arra, hogy ez világviszonylatban nézve is a legújabb alkotmány, amelyben az emberi jogok törvénybe iktatása megtörtént, tekintve továbbá arra a tényre is, hogy a Szovjetunió már

aláírta és ratifikálta az emberi jogoknak az Egyesült Nemzetek által 1966-ban elfogadott paktumait, minden bizonnyal érdeklődésre tarthat számot, sőt elengedhetetlennek tekinthető, hogy megnézzük: hogyan biztosítják ma az emberi, illetőleg az állampolgári alapvető jogokat egy olyan államban, amelyről egyrészt azt kell tudni, hogy *a felépült szocializmus állama*, másrészt pedig kétségtelen tény, hogy *tevékeny tagja a nemzetközi közösségnek*, és nemcsak aláírója és ratifikálója az ENSZ 1966-os paktumainak, hanem *egyben azok társszerzőjének* is kell tartani.

Az új szovjet Alkotmány II. része, amely az államról és az egyénről, az állam és az egyes személy viszonyáról szól, egész koncepciójánál fogva jellemző abból a szempontból, hogy *az állam keretei között vizsgálja az egyén, az egyes személy, közvetlenül az állampolgár helyzetét*. Nem véletlen, hogy egy ilyen *egyértelmű felfogás* alapján mind a 6., mind a 7. fejezet a Szovjetunió állampolgáraitól, vagy pontosabban polgáraitól, vagy más állam állampolgáraitól, szól és ennél fogva *az alkotmányban az emberi jogoknak a fogalma nem szerepel másképpen, mint állampolgári jogokként*. Ez másképpen szólva, annak a tételnek a megerősítését jelenti, hogy *nagyban-egészben ami a nemzetközi jog világában az emberi jogok, az a belső jog világában az állampolgári jogokká lesz*.

Álljunk meg mindenekelőtt annál a *fő kettéosztásnál*, amelyet az új Alkotmányban az állampolgári jogokat illetően találhatunk. Az Alkotmány II. részének 6. fejezete ugyanis „*A Szovjetunió állampolgársága. Az állampolgárok jogegyenlősége*” címet viseli, míg 7. fejezete „*A Szovjetunió állampolgárainak alapvető jogai, szabadságai és kötelességei*” címet. Ez a kettéosztás mindenekelőtt azért érdekes, mert láthatóan *abból az elvi felfogásból indul ki*, hogy bármiféle állampolgári jogoknak a kiindulópontja, az alfája, a jogi sarkpontja *az állampolgárok jogegyenlősége*, vagyis azoknak

olyan elbírálása, olyan tekintetbevétele, amely *nem enged különbséget tenni állampolgár és állampolgár között.*

Az Alkotmány 34. szakaszában *a törvény előtti egyenlőségről* van szó, amely egyenlőségnek meg vannak szabva a feltételei is, jelesül az van benne kimondva, hogy *milyen körülményeket illetően nem lehet diszkriminációt alkalmazni* a szovjet állam polgáraival szemben, vagy másképpen mondva: közöttük. *A diszkrimináció tilalmának* az Alkotmányban olyan felsorolásával találkozunk, amely *a diszkriminációs jogcímek eddigi legteljesebb felsorolásának tekinthető.* Ezt megelőzően az UNESCO-nak 1960-ban az oktatás területén való diszkriminációs tilalmáról szóló egyezménye, ajánlása és jegyzőkönyve volt a legteljesebb felsorolása azoknak a területeknek, ahol diszkrimináció lehetséges. Ezeknek a területeknek a körét most még pontosabban és részletesebben megfogalmazta a szovjet Alkotmány.

A szovjet Alkotmánynak közvetlenül az állampolgárokra vonatkozó 6. fejezete tulajdonképpen egy jellegzetesen államon belüli jogosítvánnyal, jelesül *az állampolgársággal* kezdődik, az *ahhoz való jogot* és annak tényét szögezi le, hogy *a Szovjetunióban az állampolgárság egységes,* vagyis minden szövetségi köztársaság állampolgára *egyben* a Szovjetunió állampolgára is. E mellett a Szovjetunió állampolgárai a határokon túl *szovjet szervek védelmét élvezik.* Ennél a pontnál azért érdemes megállnunk, mert itt figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy az állampolgárság, vagyis *az állam és az ember-állampolgár közötti állampolgári kötelek* egy állami közösséghez való tartozást jelent; *ez a kapcsolat maga is belekerült az emberi jogok közé, olyan alapvető állampolgári joggá vált,* amelyből az állampolgároknak különböző előnyeik származnak. Talán más alkotmányban az emberi jogok vagy az állampolgárok alapvető jogai között nem találjuk meg az állampolgársághoz való jogot, de

a szovjet Alkotmányban kétségtelenül ez került a jogok élére és ezen alapszik, *ezt követi aztán a jogegyenlőségre vonatkozó szakaszok sora.*

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy *a jogegyenlőségnek külön fejezetbe foglalása*, ilyen mélységben való deklarálása abból az elméleti felismerésből fakad, hogy az *emberi jogokról* vagy állampolgári alapvető jogokról *tulajdonképpen csak olyan társadalomban lehet szó, amely biztosítja minden lakosának teljes jogegyenlőségét* és törvény előtti egyenlőségét. Ezért tekintettük mi eleve hamisnak azokat a fejtegetéseket, amelyek már az ókorban is fel akarják fedezni az emberi jogok nyomait, holott erről szó sem lehetett, mert *emberi jogok nem léteztek és létezhetek addig, amíg a társadalom nem ért el a burzsoá állam küszöbéig*, amely küszöböt átlépve deklarálták — most *más kérdés, mennyiben valósították is meg* — az állampolgárok jogegyenlőségét. Ez a jogegyenlőség, ennek mibenléte és megvalósulásuk módja egyébként a szovjet Alkotmányban külön és részletesebben is fel van sorolva, miközben minden jognál arról is szó van, hogy *mik a jogegyenlőségnek jogi, gazdasági és társadalmi biztosítékai a szovjet államban.*

Ha közelebbről megnézzük a jogegyenlőségre vonatkozó szakaszokat, ott *a törvény előtti egyenlőséggel, a nő és a férfi egyenlőségével és a különböző fajok és nemzetiségek jogi egyenlőségével* találkozunk. Fel lehet külön hívni a figyelmet arra, hogy az Alkotmány a külföldi állampolgároknak is garantálja *a törvényben előírt alapvető jogokat és szabadságokat*, ezek között a bírósághoz és az állami szervekhez való fordulás jogát *az őket megillető személyi, vagyoni, családi és más jogaik védelmére*, de ugyanitt található az a rendelkezés is, amely tulajdonképpen már a köteleességek körébe tartozik, hogy *ugyanis a Szovjetunió területén élő vagy tartózkodó külföldi állampolgárok kötelesek tiszteletben tartani a Szov-*

jetunió Alkotmányát és törvényeit. Nem illetik meg a külföldieket természetesen bizonyos, csakis az állampolgárookra tartozó politikai jogok.

Végül a jogegyenlőségre vonatkozó rendelkezések sorát a menedékjog biztosítása zárja; ezzel kapcsolatban az is ki van mondva, hogy *menedékjogot csak azok* élvezhetnek, akiket *a dolgozók érdekeiért és a béke ügyéért*, a forradalmi mozgalomban való részvételért és a nemzeti felszabadító harcokban való aktivitásért, *a progresszív társadalmi, politikai, tudományos és más alkotó tevékenység miatt üldöznek*. Ez a rendelkezés, amelyhez hasonló a magyar Alkotmányban is található, azért érdekes, mert *egy generális menedékjog megfogalmazása helyett* közelebbről és pontosan megmondja, hogy *egy szocialista állam*, jelesen a Szovjetunió *csak bizonyos haladó tevékenység miatti üldöztetés esetében* hajlandó menedéket biztosítani olyan személyeknek, akik bármilyen vonatkozásban a társadalmi haladást szolgálják. Ez egyébként egyik lényeges különbség a sok között, amelyben a Szovjetunió Alkotmánya eltér a nyugati államok alkotmányaitól, amelyek a maguk általánosságában biztosítják — ha ugyan a valóságban tényleg biztosítják — a menedékjogot.

Az Alkotmány II. részének 7. fejezete *a Szovjetunió állampolgárainak alapvető jogait, szabadságait és kötelességeit tartalmazza*. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy az Alkotmány, amikor leszögezi a gazdasági, a politikai és a személyi jogokat és szabadságokat, illetőleg kilátásba helyezi ezek teljességének biztosítását, amelyet a szovjet Alkotmány és a szovjet törvényhozás garantál, egyben kifejezésre juttatja azt is, hogy *a szocialista rendszer biztosítja a jogok és szabadságok szakadatlan terjedését, vagyis azok társadalmi-történeti fejlődését, szélesedését, gazdagodását*. „A szocialista rendszer biztosítja a

jogok és szabadságok kiterjedését. . . .” olvasható az Alkotmány 39. szakaszában. Az Alkotmány *nem áll tehát meg a jogok mai állapotánál*, a jogok biztosításánál a társadalmi rendszer mai feltételeinek megfelelően, hanem jelzi egyben azt is, hogy az Alkotmány a jogok mai leszögezését nem tartja örök időkre véglegesnek, hanem *reméli, kívánja, arra törekszik, hogy ezek a jogok tovább szélesedjenek, tovább fejlődjenek*. Az emberi jogoknak ilyen *fejlődésben való felfogása* kétségtelenül új elem a szovjet Alkotmányban.

De ugyanakkor *új elem az Alkotmánynak az a tétele is*, amely leszögezi, hogy *hol vannak az állampolgári alapvető jogok és szabadságok társadalmi határai* a szovjet államban; ezeket a határokat az Alkotmány ott vonja meg, ahol *a jogokkal való élés kárt okozhatna a társadalomnak és az államnak*, valamint *más állampolgárok alapvető jogainak*. Ilyen esetben a jogokkal való élést az Alkotmány egyenesen tiltja. Az új szovjet Alkotmánynak itt is új, lényegbevágó elemével találkozunk, jelesül azzal az elemmel, hogy *az alapvető állampolgári jogoknak nemcsak a kapuját nyitja meg*, hanem ezt a kaput be is zárja, leszögezve, hogy a társadalom mint egység, és az állam mint a társadalom intézménye fölülte áll az egyénnek. *A társadalom és az állam érdekei határt szabnak az egyes állampolgár jogainak*.

A már említett 7. fejezetben *az állampolgári alapvető jogok szintén két csoportban vannak felvéve*. Az alapvető jogok egyik csoportja az azokból áll, *amelyeket az Alkotmány jogoknak tekint ezek sora a munkához való jogtól kezdve a pihenéshez való jogon keresztül egészen a kultúra vívmányai-ból való részesedést illető jogig vezet*. Egyébként a kultúrát illető, külön felvett jogot csak a következő szakasszal együtt lehet teljesnek tekinteni. Az Alkotmány 46. cikke ugyanis *csak azt a jogot szögezi le, hogy az állampolgároknak joguk van a kultúra vívmányaiban részesedni*. Ez tulajdonképpen csak

a kultúra passzív fogyasztását foglalja magában. De éppen ezért nem lehet önmagában tekinteni — mondottuk — ezt a szakaszt, csak a következővel együtt, amely szerint a szovjet állam a kommunizmus építésének céljaival összhangban biztosítja a tudomány, a műszaki és a művészeti, az alkotó tevékenység minden formáját, és e célból támogatja az önkéntes társulásokot is, vagyis azokat, amelyekben az állampolgárok aktív kulturális tevékenységet fejthetnek ki. Eszerint az állampolgár nem csak egyszerű fogyasztója a kultúrának, hanem — bármilyen kis mértékben is — egyben termelője is.

Az állampolgári jogokról szóló fejezet második része azokkal az állampolgári jogokkal foglalkozik, amelyek a helsinki Záróokmányban szabadságjogokként szerepelnek, az irodalom egy része és maga a szovjet Alkotmány is, „szabadságok” elnevezés alatt tárgyalja őket. Ezek a szabadságok a szólás-, a sajtó, a gyülekezés-, az egyesülés szabadságának a legkülönbözőbb formái. E tekintetben azt kell megjegyezni, hogy e szabadságok jónéhányánál az Alkotmány hozzáteszi: ezeket a szabadságokat csak a kommunista építés céljaival összhangban lehet gyakorolni. Az Alkotmány tehát irányt szab e szabadságok, szabadságjogok, illetve alapvető állampolgári jogok gyakorlásának. Ezek sorában található egyébként a személyi sérthetetlenség, a lakóhely sérthetetlensége, sőt az állampolgárok életének biztosítása, a levéltitok megőrzése, a telefonbeszélgetés és a sürgönyök titkossága is.

Nem sorolunk itt fel minden jogot, amelyet az új Alkotmány tartalmaz, de kettőt közülük külön megemlítünk még ezek sorából; e jogok jelentősége nézetünk szerint a társadalom tagjait mozgósító jellegük. Mint utaltunk már rá, hasonló jogokkal a magyar Alkotmányban is találkozhattunk. Azt mondja ugyanis a szovjet Alkotmány 48. szakasza, hogy minden állampolgárnak joga van résztvenni az

állami és társadalmi ügyek igazgatásában, illetve intézésében. Az ezt követő szakasz továbbá azt mondja, hogy minden állampolgárnak joga van előterjesztéseket tenni az állami és társadalmi szervek tevékenységének megjavítására. E jogoknál azért kell megállnunk, mert itt alapvető állampolgári jogoknak olyan új vonásával találkozunk, amelyre sem a nemzetközi jogi okmányok, sem az utolsó évtizedek nyugati alkotmányai nem gondoltak; jelesül az állampolgári alapvető jogoknak arra a vonására gondolunk, amely abban áll, hogy biztatja az embereket bizonyos közösségi aktivitásra, nem csak passzív jogot szögez le, tehát nem csak bizonyos tevékenységet enged meg, hanem egyenesen felhívja az állampolgárokat, hogy vegyenek részt az állami és társadalmi szervek igazgatásában, és tegyenek javaslatokat azok tevékenységének tökéletesítésére. Ebből végül is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az állampolgári jogok a Szovjetunióban az új Alkotmányban mindenesetre messzebbre mennek, mint a nemzetközileg leszögezett emberi jogok.

Mindent összefoglalva, három olyan alkotmányos sajátosságra hívjuk fel végül ismételten a figyelmet, amely a Szovjetunió Alkotmányában az állampolgári alapvető jogok új elemeinek tekinthető, és amelyek új elemei ezek szerint és ezen keresztül az emberi jogoknak is. Az egyik ilyen új sajátosság a jogok határainak a megvonása, azaz annak a megjelölése, hogy meddig is terjedhetnek az egyéni jogok és mi a viszonyuk a közösséghez, a társadalomhoz, az államhoz. Ezt egyébként már külön említettük és az előbbieken arról is szóltunk — és ez a második új sajátosság —, hogy az állampolgári jogok nem pusztán a leszögezését jelentik bizonyos biztosítékoknak, amelyeket az állam nyújt, nem csak azoknak a feltételeknek a megjelölését tartalmazzák, amelyek mellett az állam e jogokat garantálja, biztosítva, hogy az állampolgárok e jogokkal élhessenek, hanem biztosítást

is jelentenek bizonyos tevékenységekre, részvételre a társadalom ügyeinek intézésében, egyfajta aktivitásra, amely aktivitás az állampolgári jogoknál az állam és az állampolgár viszonyának új elemét jelenti. Ehhez harmadik elemként még hozzátehetjük azt a már szintén említett tételt is, amely az Alkotmány 39. szakaszában található, és arról szól, hogy az állam az állampolgári jogokat fejlődésükben szemléli, így fogja fel, így biztosítja, és arra törekszik, hogy az állampolgári jogok a történelmi fejlődéssel együtt tovább szélesedjenek, gazdagodjanak, és még mélyebben váljanak társadalmi realitássá.

Végül is ezt a három vonást tekinthetjük olyan merőben új elemnek, amellyel a Szovjetunió Alkotmánya nézetünk szerint — az egyes jogok bővítésével és garanciáik szélesítésével együtt — feltétlenül gazdagította az alapvető állampolgári jogok és nemzetközi szinten az emberi jogok egész rendszerét.

AZ EMBERI JOGOK ÉS NAPJAINK NEMZETKÖZI POLITIKÁJA

Napjainkban a nemzetközi élet szinte visszhangzik az emberi jogok jelszavától, az emberi jogokra vonatkozó követelmények hangoztatásától. Az emberi jogok igénye rendszerint más országokra irányul, vagyis egy-egy állam egy másik államtól kéri számon az emberi jogok megtartását, és az emberi jogok meg nem tartása miatt panaszkodó rendszerint vagy többnyire azt kifogásolják, hogy vajon miért nem tartják be az emberi jogokat más országok? Ilyen körülmények között az emberi jogok egy nagy, nemzetközi méretekben folyó küzdelem jelszavává lettek, amely küzdelemben az emberi jogok tulajdonképpeni lényege, megtartása és államtól kötelező volta teljesen háttérbe szorul, hogy átadja helyét politikai csatáknak.

Erre a helyzetre és ezekre a vitákra alapvetően a szocialista és a kapitalista országok közötti álláspont gyökeres kü-

lönbsége a jellemző. Már jeleztük, hogy a szocialista országok akkor emelnek általában szót az emberi jogoknak valamely államban történt megsértése miatt, *ha az adott államban az emberi jogokat tömegesen megsértik*, vagyis ha az emberi jogok megsértése egyenesen *veszélyezteti a békét és a nemzetközi biztonságot*, tehát elvileg az *Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának közbelépése is indokolt*. Ezért nem hivatkozik a szocialista sajtó egyedi sérelmekre, vagyis olyan ügyekre, amikor valamely *nevén nevezett személynek állítólag emberi jogait sértették meg*, hanem *mindig tömegekre, népfajokra, embercsoportokra*, vallási vagy nemzetiségi kisebbségekre gondol. A kapitalista országoknak *ettől eltérő a politikája* az emberi jogokat illetően. Ezek az országok kiválasztanak, rendszerint *a szocialista országok életéből* egy-egy esetet, bár napjainkban már egyes kifejezetten fasiszta államokból is kénytelenek egyedi sérelmeket elővenni, *s a kiemelt személyek emberi jogainak állítólagos megsértése miatt* támadást intéznek egy adott szocialista vagy esetleg egy-egy más állam ellen. De meg kell jegyezni, hogy valamely fasiszta állam ellen emelt kifogás tulajdonképpen *csak annak ürügyéül szolgál*, hogy a szocialista országok ellen a sajtó, a rádió útján és egyéb politikai eszközökkel támadásokat lehessen indítani, és ezek által *a nemzetközi közvéleményt kellő mértékben fel lehessen izgatni*. Egy álobjektivizmus leple alatt valójában *antiszocialista politikai kampányok* folynak.

Már említést tettünk arról, hogy az emberi jogok egész szerkezete, tehát nemzetközi jogi deklarálásuk és biztosításuk igénye abban áll, hogy *az egyes államokat kötelezik arra*, hogy tartsák be az emberi jogokat; ebből adódóan minden államnak maga vállalta nemzetközi kötelessége, hogy *saját államában ügyeljen az emberi jogok minél maradéktalanabb megvalósítására*. Ha egyes nemzetközi jogászok ma úgy pró-

bálijk felfogni az emberi jogok ügyét, mint amelynél az államok e jogok közvetlen megtartására vállaltak volna nemzetközi jogi kötelezettséget, akkor álláspontjuk, mint arra már utaltunk, téves; miként korábban a nemzeti szuverenitást tekintették meghaladottnak, úgy jelenleg az állami szuverenitást *az emberi jogok feletti, államon belüli örökös* tekintetében.

Az a politika, amely napjainkban arra irányul, hogy feledtesse *a saját államban észlelhető sérelmeket* az emberi jogokat illetően, de *nyomatékosan előtérbe állítsa az emberi jogoknak* nagy nehezen felfedezett *egyedi sérelmeit* a szocialista országokban (vagyis idegen országokban), nem nevezhető másnak, mint *elterelő politikának*, azaz olyan politikának, amely *a hazai kifogásolható helyzet helyett* más államokban véli felfedezni az emberi jogok sérelmét és *támadásra akar alapot vagy jogcímet felfedezni* más állammal szemben. Ez ma az agresszív politika vonala az emberi jogok tekintetében; ezt képviselik napjainkban a legreakciósabb imperialista államok.

Az előzőkben már szóltunk külön *a helsinki Záróokmányról*. Ezt a Záróokmányt, amelyet, mint mondtunk, egyesek úgy fogják fel, mint *az emberi jogok kizárólagos forrását*, kiinduló- és végpontját, — ezt használják fel ma a nemzetközi életben egyes országok, így *elsősorban a szocialista országok elleni izgatásra*, vagy még pontosabban olyan személyeknek mártírokként való beállítására, akik *az adott szocialista államban nincsenek megelégedve* a rendszerrel, illetőleg azzal a politikával, amelyet a szocialista állam folytat, és *akikkel szemben ezért a szocialista állam fellép*. Ezek az ún. disszidensek a szocialista országokon belül a hazai politikával szemben fejtenek ki káros tevékenységet, illetőleg folytatnak agitációt; ezek ennél fogva *az adott szocialista állam törvényei szerint* mint a rendszerrel szembeforduló

személyek *büntetőjogi felelősségre vonásra kerülnek*. Rend- szerint az ilyen büntetőügyek adnak azután jogcímet arra, hogy a nyugati országokban íróktól, művészekről, tudósok- tól *tömeges aláírásokat* gyűjtsenek az emberi jogok Keleten történt álitólagos megsértése miatt. Mondani sem kell, hogy ez a politikai játék *mérgezi a nemzetközi közéletet, fékezi az enyhülést*, amely napjaink politikájának központi eszméje és törekvése.

A szocialista államoknak az ilyen támadásokkal szemben nyilvánvalóan az kell, hogy legyen a politikai vonaluk, hogy *az emberi jogok elvi, elméleti és egyben társadalmi, gyakorlati jelentőségét hangsúlyozzák*, olyan módon, ahogyan ezt az Egyesült Nemzetek Szervezetében nem egyszer tették, és ahogyan ezt a vonalat ott ma is képviselik. *Nem lenne cél- szerű, ha a szocialista országok a kapitalista országok támadá- saira hasonló támadásokkal felelnének*, és ezért bizonyos érte- lemben valóságos *személyi háborút* bontakoztatnának ki az emberi jogok körül. *A szocialista országoknak az a feladata*, hogy hazájukban őrködjenek az emberi jogok megtartása fe- lett, és abban az irányban tevékenykedjenek, hogy *az emberi jogok saját államukban egyre tökéletesebben, egyre jobban, egyre hibamentesebben érvényesüljenek*. A tennivaló tehát az, hogy a szocialista országok hazai viszonylatban gondos- kodjanak *az emberi jogokat illető megfelelő garanciarend- szerről*, otthon biztosítsák az emberi jogokat, amint ez az előzőekben már említett, sőt részletesebben tárgyalt új szovjet Alkotmányban is olyan egyértelmű módon történt.

Most tűnik ki egyébként, hogy *egyes*, már annak idején az Egyesült Nemzetek tagjainak felvett *szocialista országok- nak 1948-ban az Egyetemes Nyilatkozattal szemben kifejtett aggályaik* egyáltalán nem voltak alaptalanok; az emberi jogokat ugyanis *a kapitalista országok* napjainkban is, sőt napjainkban *fokozott mértékben felhasználják* arra, hogy

támadást indítsanak, *valóságos politikai harcot folytassanak a szocialista országokkal szemben*, holott világos, hogy a szocialista országoknak az emberi jogokat illető politikájá nemcsak egyértelmű és világos, hanem *pozitív* is.

Elegendő arra a három jogra hivatkozni, amelyet éppen a szocialista országok legtekintélyesebbje, *a Szovjetorszország iktatott*, még a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat közvetlenül követően *első ízben alkotmányába*. Ez pedig *a munkához, a szocialis biztonsághoz és a kultúrához való jog*. Azt Nyugaton sem vitatják, hogy ebben a tekintetben a szocialista országok a már említett *gazdasági demokrácia* körében sokat tesznek, és ezen a területen nem támadhatnak; ott indítják tehát a támadást, ahol úgy vélik, hogy a szocialista államoknak sebezhető pontjaik vannak. Világos, hogy *a szocialista országok nem tűrik és túrhetik azt, ha államukban a szocialista rendszer ellen lépnek fel*, vagy a kapitalista rendszer előnyeit hirdetik a szocializmussal szemben, *nem túrhetik*, hogy a szocialista állam politikájának valamelyik lényeges intézkedése ellen az állampolgárok fellépjenek, és *belső támadást indítsanak a szocialista rendszer ellen*.

A kapitalista országok viszont éppen ezt kívánják és *az ilyen kezdeményezést támogatják*, ennél fogva jelszavuk nem az, hogy *söpörjön minden állam a saját portája előtt*, hanem ellenkezőleg az, hogy *söpörjünk más államok portája előtt*, és az ilyen támadást úgy indítsuk, *mintha az emberi jogok egyetemes, világméretű biztosítása érdekében lépnénk fel*. E tekintetben a kapitalista országok között legfeljebb árnyalati különbségek vannak, de az árnyalati különbségek nem jelentéktelenek.

Itt sajnos, le kell szállnunk a napi politika szintjére, e szinten meg kell állapítanunk, hogy *a támadásokban élen járnak egyes vezető imperialista államok*, amelyeknek elvi felfogását a szocialista országok nem tehetik a magukévá.

Ezek felfogása szerint ugyanis az emberi jogok ügye nem valamely állam belső ügye, nem az emberi jogok hazai biztosításának ügye, amiért az adott állam elszámolással tartozik a nemzetközi közösség előtt. Az imperialista felfogás szerint egy-egy állam világméreteken felelősnek tartja magát az emberi jogokért, világméreteken kíván harcolni az emberi jogok megvalósításáért, és az ilyen állam úgy véli, hogy ezért nyugodtan beavatkozhat más államok belső ügyeibe, amiket egyébként — amint arról szó volt — az Egyesült Nemzetek alapokmánya egyébként ugyanúgy tilt, mint a helsinki Záróokmány. Ismét hangsúlyozzuk, hogy az emberi jogok, a nemzetközi egyezmények vagy megállapodások folytán nem a maguk közvetlenségükben váltak az államok kötelességévé, hanem csak annyiban, hogy az államok a nemzetközi szervvel szemben vállaltak kötelezettséget.

Gyakori e tekintetben az olyan érvelés is, amely szembeállítja az emberi jogok megvalósulásának helyzetét a nyugati és a keleti országokban; írók, újságírók, kultúremlékek és művészek, amikor a szocialista államokat támadják az emberi jogok általános megsértése miatt, erre nem egyszer azzal válaszolnak, hogy felhozzák azokat a sérelmeket, amelyek az emberi jogokat kapitalista országokban érik. A mi álláspontunk szerint az ilyen ellenérvélés nem helytálló, sőt azt mondhatnánk, egyenesen fölösleges. Az emberi jogokat ugyanis nem ebben a nemzetközi politikai aspektusában, nem összehasonlító alapon kell szemlélnünk, hanem — és ezt nem győzzük ismételni — az egyes államok konkrét viszonylatai szemszögéből, vagyis abból a szemszögből, hogy az illető állam megtesz-e mindent az emberi jogok megvalósításáért.

Noha az emberi jogok a nemzetközi közösség jelszava, úgy gondoljuk, hogy valamely nemzetközi egyezmény eleget tett a nemzetközi közösség által igényelt fő kötelezettségének azáltal, hogy az aláíró államokat kötelezte az emberi jogok

hazai rendezésére és tiszteletben tartására. Most már a nemzetközi közösségre, azaz az Egyesült Nemzetek Szervezetére vár egy olyan rendszernek a megszervezése, amely egyrészt rászoríthatná az aláíró államokat az emberi jogok belső megtartására, másrésztől orvoslást biztosítana egyes olyan esetekben, amikor az emberi jogokat tömegesen megsértik.

Röviden, egyes nyugati kapitalista államok tudnak hazájukban megfelelő politikai izgalmat kelteni azon az alapon, hogy *egyes szocialista országok megsértik az emberi jogokat*, de elfelejtene az arról beszélni, hogy *mi is a helyzet saját hazájukban*. Az ilyen politika valójában az emberi jogoknak a politika napi szintjére való lesüllyesztését jelenti, azoknak a politika napi problémakörébe való beiktatását, s ez az *emberi jogok eszméjének egészét illetően nem nevezhető hasznos tevékenységnek*. Ha az emberi jogokat komolyan vesszük, akkor azon kell gondolkoznunk, legalábbis napjainkban, hogy *milyen legyen az a nemzetközi rendszer, amely biztosítja, pontosabban legalábbis elősegítheti e jogok államon belüli tiszteletben tartását.*

A nemzetközi közösség — és nem egy-egy állam — tanulmányozhatja, hogy vajon milyen intézményeket fejlesztenek ki az egyes aláíró államok az emberi jogok esetében az állampolgárok panaszainak megvizsgálására; az Egyesült Nemzetek főtitkára erről évenként jelentést is kér az egyes államoktól, amelyben közölni kell az emberi jogok biztosítása érdekében tett intézkedéseket. A nemzetközi közösségbe tartozó államoknak nem azon kell törniük a fejüket, hogy *vajon az egyént hogyan lehetne ellenséges viszonyba állítani saját államával*, vagyis hogy vajon az egyén hogyan emelhetne panaszt nemzetközi fórum előtt saját államával szemben. Ezeknek az államoknak az *emberi jogok érvényesítésén örökődő nemzetközi szervezeteken keresztül*, és csakis ezek útján kell és lehet cselekedniük.

Ha a kérdést most már elvileg erről az oldaláról nézzük, akkor azt kell mondanunk, hogy *az emberi jogoknak napjainkban két vetülete van.* Az egyik az emberi jogoknak az a szemlélete, amely bennük a nemzetközi jog olyan intézményét látja, amely *az egyes államokon belül az állampolgár alapvető jogait transzformálódik.* Ez a megközelítés *az emberi jogok komolyanvételét* igényli, azoknak egész történelmi perspektívában és fejlődésében való szemléletét, e jogoknak olyan történelmi termékként való értékelését, amelynek *napjaink társadalmi, politikai életében megvan a maga mai jelentősége és megvan a maga haszna;* ez az álláspont az emberi jogokban egy *néhány száz éves történelmi fejlődés eredményét* látja.

A másik vetület, amelyet mint említettük, *a napi politika szintjének tekintünk,* az emberi jogok magasztos ügyét *lehozza a mindennapi politika síkjára,* azok igazi megvalósulásának az ügyét, anélkül, hogy azt komolyan vennék, egyszerűen *a politikai harc jelszavává teszik,* és támadási jogcímként használják azokkal az államokkal szemben, *amelyeknek társadalmi rendszerével nem értenek egyet.*

Ezt a kettősséget az emberi jogok megítélését illetően napjainkban figyelembe kell venni és *élesen el kell választani egymástól.* Egész fejtegetésünkben nyilvánvaló, hogy *mi az első megközelítés álláspontján elemezzük a kérdést,* és *csak futólag utaltunk* az emberi jogoknak erre a második, mondjuk: *hétköznapi vetületére,* mert álláspontunk az, hogy az emberi jogokról és velük együtt az állampolgárok alapvető jogairól, vagyis a nemzetközi okmányokról és az államok alkotmányairól *elméleti szinten, elvileg kell beszélni,* úgy, mint a társadalmi élet elemeiről, tényezőiről és irányító jelszavairól, s *nem szabad belőlük politikai csatabárdot vagy dárdát csinálni* az ellenfél megsemmisítésére.

Az emberi jogok elméletével és ennél fogva *nemzetközi gyakorlatával*, vagy ezeknek alkotmányos kifejeződésével foglalkozó ember *nehéz helyzetben van*, amikor az emberi jogokról beszél. Nem beszélhet ugyanis az emberi jogokról úgy, *mint a napi politika összetevőiről*, nem szállhat le arra a szintre, amely az emberi jogok évszázados történetének megcsúfolását jelenti, és amely *napjainkban* az emberi jogok elvi, elméleti kinyilvánítása, azok érvényesítési feltételeinek tanulmányozása helyett *egyszerűen csak a politikai támadás jogcímét* látja az emberi jogokban. Ha ma a kezünkbe veszünk egy nyugati napilapot, szinte elképzelhetetlen, hogy ne találjunk benne egy-egy cikket arról, hogy *hogyan sértik meg a szocialista országokban az emberi jogokat az értelmiség* valamely tagját illetően, mert napjainkban csak ezekkel foglalkoznak Nyugaton, kizártak-e a szocialista Írószövetségből egy-egy író, *mintha ilyesmi Nyugaton nem fordulna elő*. Ez mind *az emberi jogok politikai vetületének a körébe* tartozik.

Ezen a politikai szinten tulajdonképpen azt sem tudják, hogy *mik is azok az emberi jogok*, hogy *mi az emberi jogok története*, hogy mi volt az emberi jogok fejlődése, *mi az emberi jogok mai társadalmi jelentősége*, mi az emberi jogok viszonya az állampolgárok alapvető jogaihoz; csak azt tudják, hogy *a szocialista országok elleni támadás aktuális jelszava* az emberi jogok megsértésének vádja.

A kapitalista országok publicistái, közéleti emberei, politikusai szerintünk ezzel *lealacsonyítják magukat az emberi jogok vulgáris felfogásáig*, amely egyértelmű az emberi jogok meg nem értésével, amely nem nézi az emberi jogok tartalmát és igazi jelentőségét, és belőle a politikai küzdelem olyan jelszavát csinálják, amely éppen ma lett időszerűvé, amikor *a szocialista országokban fokozódik a küzdelem* az emberi és az állampolgári alapvető jogok mind teljesebb megvalósulásáért.

JOGOK ÉS KÖTELESSÉGEK

EMBERI KÖTELESSÉGEK — ÁLLAMPOLGÁRI KÖTELESSÉGEK

Az állampolgári kötelességek a modern alkotmányokban, s különösen a szocialista államok alkotmányaiban *egybekapcsolódnak az állampolgári jogokkal, ezeknek szinte a másik oldalát képezik*; az 1789-es francia nyilatkozat még nem ismerte őket. Nem lenne azonban helyes nem látni, hogy *a jogok és kötelességek ilyen egybekapcsolódása mellett közöttük részben* jellegére, de mindenestre funkcióikra nézve *nemcsak jogi, de főképpen társadalmi különbségek* vannak, mégpedig nem egyedül a polgári, hanem *a szocialista rendszerben is*.

Ami a szorosán vett *jogi-szerkezeti különbségeket* illeti, azokra *részben már utaltunk*, s itt csak futólag térünk rájuk vissza. *E különbségek jogi oldalát* abban lehetne összefoglalni, hogy az állampolgári jogokkal való gyakorlati élés végeredményben az állampolgártól függ, vagyis *e jogok jogilag csak lehetőségek, míg a kötelességek mindenkít terhelnek*, aki állampolgári viszonyban áll, *ezek tehát feltétlenek*. Nézzük például az adófizetési kötelességet, szembeállítva azt az egyesülési joggal: az egyesületbe bárki (adott feltételek között) *saját elhatározásából beléphet*, de *adót objektív előfeltételek megléte esetén mindenkinek fizetnie kell*. Ez a jogi különbség az államéletben nem lényegtelen: társadalmilag azonban mégsem ez különbözteti elsősorban meg az állampolgári jogokat a kötelességektől: *a társadalmi hasonlóságot és különbséget* másutt kell keresni.

Ha *a természetjogi felfogásnak megfelelően*, esetleg akár csak a múltra nézve is, *a szerzők egy része emberi jogokról*

szólt és szól ma is — emberi kötelességekről soha nem esett szó a természetjogi irodalomban; ilyen fogalmat egyszerűen nem ismernek. Ez azonban nem csak a nyelvi kifejezés kérdése. Mélyebb oka ugyanis abban van, hogy a kötelességeket senki sem származtatja az ősi társadalomból, nem úgy fogja fel tehát a dolgot, mintha bármely, társadalomban élő embert kötelességek terhelnének a társadalom iránt; a kötelességekről nem mint emberi, legfeljebb csak mint állampolgári kötelességekről történik említés. Olykor találkozni ugyan megszövegezéssel is, hogy az embert kötelességek terhelik a „közösség” iránt — ennek azonban aligha határozható meg valami tartalma. Tény, hogy a kötelességeket jellegzetesen az állampolgári viszonyal hozzák kapcsolatba, vagyis az állampolgári kötelékből származtatják. Ezért az említett, ritkán előforduló szövegezéstől („kötelesség a közösség iránt”) eltekintve, itt mindig az állam iránti, vagy — a közösség iránti kötelesség tulajdonképpeni értelmében — az állampolgártársak iránti kötelességekről van szó. Olyasféle megkülönböztetés, amely külön az embert és külön az állampolgárt terhelő kötelességekről szólna, nincsen.

Ezért is érthető, hogy akkor, amikor az emberi és az állampolgári jogok eszméje az újkorban megszületett, s amikor a társadalmi szerződés elképzelésével kapcsolatban az ősi, eredeti és elidegeníthetetlen államon kívüli jogok eszméjét kimunkálták, nem tudtak vele együtt vagy vele szemben hasonló „örök és elidegeníthetetlen” kötelességeket állítani. Ez annyit jelent, hogy ha az emberi jogokat mint a társadalmi szerződés előzményeit fogták is fel, a kötelességeket viszont csakis mint e szerződés következményét tekinthették; a kettőjük közötti párhuzam tehát legfeljebb az állammal egybekapcsolt állampolgári jogokkal, a polgári jogaival, nem pedig az ember jogaival állhatott volna fenn. Ha mármost egyben az állampolgári jogok és kötelességek szoros

egységét és közvetlen viszonyosságát tételezték volna fel, ebből az következett volna, hogy *állampolgári jogok nélkül állampolgári kötelességekről sem lehetett volna beszélni.*

A valóságban azonban nem a megfelelés ilyen viszonyát tételezték fel. Az olyan államban például, ahol nem ismerték el az állampolgári jogokat, vagyis ahol tagadták a politikai demokráciát, ott egyenesen túl sok állampolgári kötelességet írtak elő. Ebből is látszik, hogy az a megállapítás, amely szerint az állampolgárt az államban jogok illetik és kötelességek terhelik — két, elméleti szempontból és elvontan egymástól viszonylag függetlenül tekinthető tétel, amelynek egyike nem tételezi fel okvetlenül a másikat, vagy legalábbis az arány hiányzik közöttük.

Akkor hát *hogyan közelíthetők meg a kötelességek, illetve mik ezeknek a kapcsolatai az állampolgári jogokkal?* Különösen ezt az utóbbi vonatkozást nézzük itt meg, minthogy nem célunk most az állampolgári kötelességekkel mint olyanokkal bővebben foglalkozni; ebben az összefüggésben számunkra ehelyütt a dolognak a másik oldala, *a jogokkal való összefüggés* a fontos. Bizonyos, hogy az állampolgári viszony kétoldalú, *jogokból és kötelességekből áll*: ezt a viszonyt a modern államokban, ahol az állampolgárok jogegyenlőségének elvét hirdetik, *a jogok és kötelességek egybekapcsolódása* jellemzi. Ez alig tehető vitássá. A jogok és kötelességek azonban *nem egymással szemben álló vagy egymást kiegészítő jogi intézmények*, amelyek megfelelnek egymásnak vagy függenek egymástól: *a jogok nem a kötelességek teljesítéséért illetik az állampolgárt, és a kötelességek nem azért terhelik, mert egyben jogokat is élvez.*

Az állampolgárt egy adott államban bizonyos alapvetőnek tekintett *kötelességek* terhelik; ezek nagyban-egészben a következők: *az állam terheihez való hozzájárulás, a honvédelmi kötelezettség, illetőleg az állam védelmében való*

gyakorlati részvétel, valamint *a törvények és a jogszabályok megtartása*. Ezek, mint mondtuk, jogilag nem függenek össze az állampolgári jogokkal, de a maguk egészében — s ezt hangsúlyoznunk kell — államilag mégis van bizonyos kapcsolat köztük. Az, hogy *igyekszik-e az állampolgár az állam terheihez való hozzájárulását tisztességesen teljesíteni*, vagy részt venni a megtámadott haza védelmében, nyilvánvalóan hozzájárul ahhoz is, hogy mennyiben biztosít számára az állam alapvető jogokat. Ez annyit jelent, hogy ha *jogilag nem is áll fenn valamiféle arányosság* az elismert jogok és kötelességek között, államilag és főleg *társadalmilag* ilyen jellegű kapcsolat mégis fennáll s *különösen fennáll* abban a tekintetben, hogy *hogyan viszonyulnak az állampolgárok általában a kötelességeikhez*.

Ezért hívták fel a munkásmozgalom vezetői, Marx és Engels a figyelmet arra, hogy *a jogokhoz kötelességek tartoznak*; ha majd a szocialista állam a jogokat tényleg biztosítani fogja, az állampolgárok olyan új viszonyba kerülnek az újfajta államhoz, amelyben *a kötelességeket önként teljesítik*. Ez a társadalmi összefüggés határozza meg *a jogok és kötelességek általános társadalmi-politikai tartalmát* a konkrét állampolgári viszonyon belül, mégpedig annak — hangsúlyozzuk — *nem jogi, hanem alapjaiban társadalmi vonatkozásában*.

Érthető, hogy a polgári társadalom hajnalán nem esett még szó az állampolgári kötelességekről, mert hiszen *a feudális állammal szemben* éppen a kivivandó jogokat kellett hangsúlyozni; röviden kifejezve a dolgot, ez volt a helyzet annak idején, de *ez maradt sokban továbbra is*. A polgári államnak az állampolgárral szembeni — hogy úgy mondjuk — *főlényéből adódóan mindvégig a jogok biztosítása volt, illetőleg kellett, hogy legyen a lényeges oldal*. Ahogyan ezt később elvont alakban jogelvként is kifejezték, *a gyengébb*

fél védelme volt az irányadó, márpedig az egyén, az egyes állampolgár mindig a gyengébb fél volt az állammal szemben, jogilag is, tényleg is; társadalmilag ezért sem jelentősége, sem visszhangja nem lehetett a kötelességek hangsúlyozásának a jogok mellett. Mielőtt megnéznők közelebbről, külön fejezetben, hogy vajon ez-e a helyzet szocialista feltételek között vagy fejlettebb szocialista viszonyok között is — vessünk egy pillantást a dolog nemzetközi vonatkozására.

Első megközelítésre azt lehet mondani, hogy az állampolgári kötelességeket *nemzetközileg ugyanazért hanyagolják el*, amiért azokat *a polgári társadalom kezdetén és menetén elhanyagolták*; a veszély ugyanis az állam részéről *a jogok oldalán fenyegeti* az állampolgárt. Ezzel függ össze, hogy *bármennyire is igyekeztek függetleníteni az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát a kor konkrét történéseitől*, az még sem sikerült; *a fasizmus emléke* olyan élesen élt a köztudatban, hogy nyilvánvalóvá lett: *a vele szemben való védekezésnek csak az állampolgári jogok leszögezése lehet az egyik eszköze, nem pedig egyben a kötelességeké*. Valójában ez adta meg azt *a közös eszmei erőt*, amely létrehozta a Nyilatkozatot, és valami olyasféle törekvés, mintha *meg akarták volna határozni és szövegezni az állampolgár helyzetét az államban*, a jogoknak és kötelességeknek abban a rendjében, amely ezt a helyzetet jellemezheti. Ez egyébként aligha lett volna reális törekvés *különböző jellegű és típusú államok együttes létének időszakában*.

Ezzel kapcsolatban ismét emlékeztetni kell az Egyetemes Nyilatkozatban foglalt és *úgyszólván csak utalásnak tekinthető tételre az alapvető kötelességekről*, amely az 1966. évben készült Egyezményekből már — érthetően — *teljesen elmaradt*. A Nyilatkozat 29. cikkének (1) bekezdése szerint „*a személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben*, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad

és teljes kifejlődése". Ez a fogalmazás megkísérli, hogy olyan köteleességekről szóljon, amelyek *mintha nem is az államhoz, hanem a társadalomhoz (a közösséghez) kapcsolódnának*. A kísérlet, hogy az „emberi” jogoknak megfelelő eszmepárt teremtsenek, *nem igen tekinthető sikerültnek*, mivel kítűnt, hogy valójában nem lehet semmiféle komoly tartalmat adni az ilyesféle közösségi köteleességeknek. Erre mutat azután az is, hogy az Egyezményeknél már *úgyszólván meg sem kísérelték* az állampolgári köteleességek ilyenekként való, akár megközelítő megfogalmazását.

Egyébként *az emberi jogok nemzetközi biztosításának egész mai szerkezete* is ellene mond annak, hogy *az egyezmények köteleességeket is tartalmazzanak*. Vajon nem lenne-e ellentmondásos, ha egy-egy nemzetközi egyezmény *arra kötelezné az államokat, hogy rójanak köteleességeket saját állampolgáraikra?* Mihelyt az került szóba, hogy a nemzetközi egyezmények *az állampolgárookra róható köteleességek kereteit is szögezzék le, ezek a keretek egyre inkább garanciákká változnak, amelyek jogok vagy jogok részei alakjában jelennek meg, pontosabban a jogok olyan függelékeiként, amelyek meghatározzák, milyen korlátokat lehet alkotmányosan a jogok érvényesítésénél alkalmazni*. Röviden szólva, *a kötelességek a jogok korlátai alakját öltötték magukra*.

Példaként hadd hivatkozzunk *a gyülekezési szabadságnak* az 1966-os nemzetközi egyezmények egyikében történt megfogalmazására. Itt e jogok érvényesülését az Egyezmény olyan *korlátokkal együtt deklarálja, amelyekre egy demokratikus társadalomban általában szükség van, továbbá olyan határok között, amelyeket a nemzeti érdek és biztonság, a közbiztonság, a közrend érdekei diktálnak, olyan feltételekkel, amelyek a közegészséget és közérkölcst, vagy mások jogait és szabadságát védik*. E feltételek már nem állanak messze

attól, hogy egyenesen úgy fogják fel őket, mint *a gyülekezési jog gyakorlásánál fennálló állampolgári vagy emberi kötelességeket*. Ha ez mégsem így történik — s helyes, hogy nem így történik —, úgy ennek *a történeti kialakulás* okain túl az a társadalmilag is fontos oka, hogy a *gyülekezési jog* az, amelyet magas szintű okmányban le kell szögezni, *nem pedig a határok*, amelyek ennek gyakorlásánál *mintegy kötelességként* érvényesülnek az állampolgároknál, vagy egyenesen velük szemben.

Mint láttuk, egyelőre — a mai nemzetközi viszonyok között és mai felfogásunk folytán — *az állampolgári kötelességeknek nincsen nemzetközi vetülete s nincsen szó azok nemzetközi leszögezéséről és biztosításáról*. Az állampolgári kötelességek *nem váltak nemzetközi jogi („emberi”) intézményekké*, hanem megmaradtak *állami-alkotmányjogi keretek között*. A ma fennálló, eltérő jellegű társadalmi rendszerekben ilyenképpen *a kötelességek fő előfordulási formái* a szocialista államban is megvannak mint állampolgári kötelességek, vagy másképpen *a szocialista állam polgárának alapvető kötelességei*. Térjünk most rá az utóbbiakra, amelyekkel eddig *külön* még nem foglalkoztunk.

A SZOCIALISTA ÁLLAM POLGÁRÁNAK KÖTELESSÉGEI

Az állampolgári kötelességek szocialista vetületének vizsgálatánál különösen nyilvánvaló, hogy a jogokat és kötelességeket társadalmilag is *csak bizonyos határok között* lehet egymással közvetlen kapcsolatba hozni. Áltatnánk magunkat ugyanis, ha nem ismernők el, hogy *a szocialista állam szerveinek* — s ebben az esetben már nem magáról a szocialista államról, és semmiképpen sem annak lényegéről van szó —, tehát az állami szerveknek szocialista viszonyok között

is nyilván bizonyos mértékig *előnyös a helyzetük az állampolgárokkal szemben*; ha másképpen nem, jogilag e szervek igazsága egy ideig, mégpedig addig, amíg *a megfelelő, jogorvoslati-kiigazítási rendszer nem hat*, — erősebb, mint az állampolgárok igazsága. Ehhez azonban a szocialista társadalommal kapcsolatban kettőt kell megjegyezni. Először is ez az „*erősebb igazság*” csak *a jogok egyedi alkalmazásánál*, vagy még inkább nem alkalmazásánál, azaz *egyedi vitás ügyeknél* játszik szerepet, tehát akkor, ha *az állampolgárt vélt vagy valóságos sérelem éri*; nincs viszont róla szó akkor, ha arra az állami tevékenységre gondolunk, amely *a jogok tömeges érvényesüléséhez szükséges feltételek megteremtésére irányul*. Másrésztől pedig — s itt kell a dolog lényegét keresni — maga *a szocialista állam* legfőbb intézményei útján *küzdelmet folytat az ellen, nehogy szerveinek ez az „erősebb” helyzete igazságtalanul érvényesüljön*. Ez a küzdelem része *a bürokrácia elleni küzdelemnek*, mégpedig elsősorban egyfajta hivatali, bürokratikus szemlélet elleni fellépésnek. Ennek a küzdelemnek *alapvető társadalmi szervei és tényezői a kommunista pártok*, amelyek mind általánosságban, mind esetileg is *védelmeszői az állampolgári jogoknak az „erősebb állam” szemléletéből eredő esetleges sérelmekkel szemben*.

Ebből adódóan *nem lehet azt sem állítani, hogy a szocialista államban az állampolgári jogok érvényesülésének mértéke társadalmilag szükségszerűen arányban állana a köteleességek teljesítésével*. Az állampolgároknak a szocialista államhoz való pozitív viszonyát végső fokon *más társadalmi tényezők és összefüggések* határozzák meg, s ennek az alapvető viszonynak az alakulását nem fékezik vagy erősítik döntő mértékben a hivatalok és hatóságok által az állampolgári jogok érvényesülése során tanúsított *magatartások esetlegeségei*. A köteleességek teljesítésének fokozódása, intenzívebbé válása *megfelel a szocialista állampolgárok tudati fejlődésé-*

nek, a szocialista társadalmi tudat növekedésének és erősödésének; ennek egyik, de csak egyik, kétségtelenül nem elhanyagolható befolyásoló tényezője az állampolgári jogok érvényesülése, amely ilyen módon közvetve kihat a kötelességek teljesítésének mennyiségére és minőségére; a jogok megvalósulásának éppen úgy nem az a közvetlen indoka, hogy növekedett a kötelességek teljesítése, amint hogy a kötelességek teljesítésének sem az a fő mozgatója, hogy fokozódott az állampolgári jogok valórválása.

A társadalmi összefüggés a jogok és kötelességek között különben is érthető a szocialista államnál. Abban ugyanis, mint mondtuk, a jogok egyre nőnek; de vajon velük nőnek-e a kötelességek? Nyilvánvalóan nem. A jogokat az állam növeli, a kötelességek a társadalom irányában nőnek; nem az állami kötelességek szaporodnak, hiszen ez az állam elhalásának jövő perspektívája miatt sem lehetséges, hanem az embernek a társadalom iránti kötelességei. A jogok, a kötelességek és az állam hármában ezek egymáshoz való viszonya nem egyforma.

Az elmondottakon túl más körülmények is jelzik, hogy a jogok és kötelességek társadalmi jellege nem teljesen azonos. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az állampolgári jogok a demokráciának meghatározott fajával és mértékével függenek össze, táptalajuk tehát vagy a polgári demokrácia, vagy — a más jellegű és más mértékkel mérhető — szocialista demokrácia; az állampolgári kötelességek viszont nem a demokrácia egyik fajához kötődnek, noha a szocializmusban a jogok és kötelességek nyilván szükségszerűen együtt jelennek meg. A marxizmus klasszikusai annakidején például az állam polgárainak adózási kötelességéről írtak, mint az állam — minden állam — egyik alapvető vonásáról, függetlenül attól, hogy milyen jellegű az állam és milyen a formája. Nyilván hasonló a helyzet a honvédelmi kötelezettségnél is, amelynek megléte

szintén nem attól függ, hogy milyen államról van szó; ez csak a megfogalmazás és érvényesítés módját befolyásolja, de nem hat ki a kötelesség léteire.

Ezek szerint lehet szólni az állampolgári kötelességeknek egy olyan részéről és fajáról, amely minden államot okvetlenül jellemez, vagy pontosabban az államok legtöbbjét jellemzi, mert például a fasiszta rendszerben aligha lehet egyáltalán jogi kötelességről szólni, minthogy bármiféle általános jogszerű tétel meglétét elsodorja az önkény és az esetlegesség. Az állampolgári kötelességeknek ezt a — hogy úgy mondjuk — állandó részét, amely minden államhoz tapad, szinte „örök” állampolgári kötelességeknek lehetne felfogni, a viszonylagosan „öröknek” tartott jogok mellett tehát olyanoknak, amelyek többféle társadalmi rendszerben egyaránt érvényesek. Szemben állanak velük azok a kötelességek, amelyek csak meghatározott társadalmi rendszerekre, illetőleg azok demokratikus formáira érvényesek.

Ebből a szempontból ítélnélhetjük meg általában a szocialista államokban az állampolgári kötelességeket, s ebből a nézőpontból ragadhatók meg a mi társadalmunkra jellemző állampolgári kötelességek is. Érdeemes megjegyezni, hogy Alkotmányunk a kötelességek között egyáltalán nem említi az adózási kötelességet, azaz a közteherviselést. Ennek egyik oka feltehetően éppen az, hogy e kötelesség már teljesen „természetessé” vált, s az alapvető kötelességként való kiemelését nem tartották szükségesnek, — a másik oka az, hogy a nagy vagyonok megszűnte után az adóból befolyó állami bevételek jelentősége érezhetően megcsappant. Az alkotmányunkban foglalt kötelességek egyébként részben olyanok, amelyeknek egyikét-másikat más rendszerű államban is fel lehetne venni, viszont azokban társadalmi jelentőségük, súlyuk és szerepük más lenne; egy részük viszont már jellegzetesen szocialista állampolgári kötelesség.

Ilyesféle megkülönböztetés szerint minden államban lehet például *a törvények megtartásának kötelességéről beszélni*; ez azonban nem mindenütt tevődne össze egy meghatározott alapelvé, *a törvényesség elvévé*; ez tehát, ha a szocialista törvényesség megtartásáról van szó, *sajátosan szocialista kötelesség*. Szocialista feltételek közepette *az állampolgári kötelesség* azonban *a törvények megtartásának csak egyik vonatkozása*: a szocialista törvényesség elve *nem csak az állampolgárokra rója a törvények megtartásának a kötelességet, hanem az állami szervekre is*; ezen túlmenően egyben a törvények élvezetének az állampolgárok által való általános jogát is magában foglalja; amikor a szocialista alkotmány a hatóságokra és az állami szervekre is ezt a kötelességet rója, *egyúttal az állampolgárok jogosítványainak érvényesülését is biztosítja*.

Elképzelhető továbbá, hogy *a társadalmi tulajdon védelmének kötelességéhez hasonlóan* állampolgári kötelességként fejeznék ki a burzsoá államok *a magántulajdon tiszteletben tartását*, ami a polgári rendszerben egyébként nemegyszer *a tulajdon szentségének elvéként* fogalmaznak meg; szocialista viszonyok között azonban *a társadalmi tulajdon őrzésének és tiszteletben tartásának kötelessége* a magántulajdon tiszteletben tartásának kötelességéhez képest valamivel többet, és egyben mást is jelent; a társadalmi tulajdont illetően *nemcsak negatív magatartást*, vagyis a megsértésétől való tartózkodást ír elő, hanem *valami pozitívet szintén* magában foglal, mert *aktivitást is igényel mindenkitől* e tulajdonnak nemcsak védelmére, de *szaporítására, bővítésére, növelésére is*.

S úgy gondoljuk, itt van az alapvető társadalmi különbség *az állampolgári kötelességek polgári és szocialista fogalma között*. A szocialista társadalomban az állampolgári kötelességek fogalmában benne van annak az *új viszonyoknak egész*

Lényege, amelyben az állampolgár új módon kötődik az államhoz és a társadalomhoz: *miközben ennek az államnak a polgára, egyben a szocialista társadalom tevékeny alkotórésze, a szocialista társadalomban és államban aktivitást kifejtő tényező is.* Ezt a többletet a szocialista alkotmányok nemegyszer *jogon kívüli elemeknek* a kötelességekhez való hozzáadásával is igyekeznek kifejezni; így például a haza védelmének állampolgári kötelességét úgy fogalmazzák meg, hogy ez *nemcsak alapvető jogi kötelesség*, hanem ennél több: *megtisztelő kötelesség.*

Ez a többlet, amely a szocialista állam polgárának a szocialista társadalomban elfoglalt helyéből és a szocialista államhoz való *új viszonyából* folyik, különösképpen kifejezésre juttatja azt az elemet a kötelességeket illetően, amelyet már a jogoknál is jeleztünk; *a jogok és kötelességek erkölcsi és társadalmi tartalmát.* Ennek során a szocialista alkotmányok megkísérlik itt is, hogy *az állampolgári kötelességek sorában felsoroljanak egyéb, olyan kötelességet*, amely valójában már nehezen fogható fel csak jogi kötelességként; az ilyen kötelesség nagyban-egészben *átmegy egy társadalmi jellegű kötelességbe*, vagy jogi jellegének megőrzése mellett *társadalmi oldala határozottabban kidomborodik*; ilyenkor tulajdonképpen a szocialista társadalmi erkölcs valaminő tétele üt át a jogra. Ebben az esetben az ilyen tétel vagy elv *felfogható állampolgári jogként és egyben állampolgári kötelességként is.*

Ez mutatkozott meg például *a munkát illető alkotmányos szabályozás* egész fejlődésénél is. Az első évek szocialista alkotmányaiban a munka még állampolgári, *jogilag felfogott kötelességként* szerepelt, s a törvények ismertek is külön egy általános munkakötelességet *mint jogi kötelességet.* Később ez a kötelesség elvesztette alapvető jogi kötelességjellegét, az új magyar Alkotmányban és más szocialista alkotmá-

nyokban már átkerült a társadalmi rendről szóló részbe, s egyedileg *elsősorban állampolgári joggá vált*, noha — például az említett módon, illetve az említett részben való szereplés folytán — *maradtak is kötelesség voltának nyomai az alkotmányokban*; végül is, amint ez az új magyar Alkotmánynak a társadalmi rendről szóló fejezetéből is kitűnik, *a munka a maga általánosságában vonult be a szocialista alkotmányokba*. „Minden munkaképes állampolgárnak joga és kötelessége, hogy képességei szerint dolgozzék” — mondja a jelenlegi magyar alkotmány, jelezve az egyik oldalon *a munkához való viszony jogként vagy kötelességként való felvételének egyforma lehetőségét*, másrészt azonban kifejezve a munka iránti kötelesség társadalmi-erkölcsi jellegét is.

Ez többé-kevésbé *így van más területen is*. Ha az állampolgári kötelességek sorában az új magyar alkotmány leszögezi, hogy *az állampolgárok alapvető kötelessége* többek között a nép államának védelme, a társadalmi tulajdon szilárdítása, a Magyar Népköztársaság gazdasági erejének fokozása, a műveltség fokozása, úgy ebből nyilvánvaló, hogy *itt szorosán jogilag, ebben az általánosságban alig megfogható kötelességekről van szó*.

Ezeknek alkotmányokban való leszögezése kettőt jelenthet. Egyrészt az ilyen tételek *elvi összefoglalásai lehetnek különböző résztörvényekbe iktatott kisebb-nagyobb kötelességeknek*, — olyan gyűjtőfogalmak, amelyek önmagukban *nem mutatják, nem tükrözik a körükbe tartozó kötelességek jogi jellegét*. Másrészt — s inkább ez jelzi a történelmi folyamat fő vonalát — az állampolgári kötelességeknek ilyen kifejeződésénél *az állampolgári magatartással szemben támasztott arról az igényről van szó*, amely szerint az meg kell, hogy feleljen *a szocialista erkölcs és társadalmi igények követelményeinek*; ennek az öntudatosabb, a társadalom iránti erkölcsi kötelességekkel is tisztába jutott magatartásnak a célul

kitűzése fejeződik ki közvetve a szocialista alkotmányoknak, különösen az állampolgári kötelességeket illetően.

Hadd tegyünk itt is említést az új szovjet Alkotmányról, amelynek az emberi jogokkal foglalkozó részével az előzőkben már foglalkoztunk. Ami az ebben foglalt kötelességeket illeti, úgy általánosságban azt lehet mondani, hogy azt néhány új vonás, új kötelesség leszögezése jellemzi a régihez képest. Amikor megállapítja az állampolgári viszonyban a két összetevő, a jogok és kötelességek összefüggését, egyben új kötelességeket is iktat be, vagy régieket új módon fogalmaz meg. Így például a munkakötelességnél megállapítja, hogy társadalmilag hasznos munkáról lehet csak szó. Új kötelességnek kell tekinteni a más állampolgárok nemzeti méltóságának a tiszteletben tartását, a kíméletlenséget a társadalomellenes magatartással szemben, a más személyek megbecsülését; mindehhez merőben új típusú kötelességekként az Alkotmány hozzáfűzi a gyermekek neveléséről való gondoskodást, valamint a más országok népeivel való baráti viszony és együttműködés nemzetközi kötelességét. Mindebből látható, hogy az új Alkotmány egyik jellegzetessége: az erkölcsi-társadalmi kötelességek jónéhányának állampolgári kötelességgé válása, vagy a törekvés ilyenként való megfogalmazásukra.

Az elmondottakból kitűnt, hogy az állampolgári jogok és kötelességek közötti összefüggés nem olyan egyenes és feltétlen, mint azt sokszor hisszük; így nem áll az az elképzelés, mintha minden jognak külön konkrét kötelesség felelne meg, vagy mintha az egymást kiegészítő és feltételező kapcsolat közvetlen lenne a két intézmény között; kétségtelen, hogy társadalmilag végül is van közöttük összefüggés, ez azonban csak áttételeken keresztül, közvetve érvényesül jogilag. Az is kitűnt, hogy fő vonalaiban azonos is az állampolgári jogok és kötelességek fejlődésének menete a szocialista országokban, mert mind a kettő végső soron a szocialista erkölccsel

és közfelfogással való azonosulás irányában halad, vagy a jogi kötelesség az erkölcsi-társadalmiból fakad, — e párhuzamos fejlődésnek nem azonos az üteme, s érvényesítésüknek nem azonosak az eszközei; mint jeleztük, nem lehet a jogok érvényesítését sem konkrét esetben, sem általánosan attól függővé tenni, hogy teljesítették-e az állampolgárok a kötelességeiket, és viszont: a kötelességek teljesítését nem lehet attól a feltételtől függően megtagadni, hogy érvényesülnek-e az alkotmányos állampolgári jogok.

De az elmodottak egészéből, így különösen abból, amit a kötelességekről mondtunk, az is következik, hogy társadalmilag — történetileg indokolt, ha az emberi jogokat, azok sajátos társadalmi jelentősége és súlya miatt, legalább nemzetközi vonatkozásban az állampolgári jogoktól elkülönítve vesszük tekintetbe; egyben az is valószínű, hogy a kötelességektől viszonylag elkülönítetten való tárgyalásuk, másféle társadalmi-jogi szerepüknel fogva, az államon belül is indokolt.

Az emberi jogoknak az a megkülönböztetett társadalmi szerepe, amely más és más módon, de azért mind a polgári társadalomban, mind a szocialista társadalomban észlelhető, a nemzetközi vonatkozásokban csakúgy, mint az államon belül, — indokolja egyben az irántuk megnyilvánuló érdeklődést és annak fokozódását is. Az a körülmény, hogy újabban az emberi jogok jogilag is nemzetközi „ügyé” lettek, ezt az érdeklődést — objektív tényezők eredményeképpen is — csak fokozta és fokozza.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megalkotása óta eltelt harminc év, továbbá az emberi jogokról szóló 1966. évi paktumok, végül a kérdésnek — nem utolsósorban a helsinki Záróokmány nyomán — a nemzetközi politika előterébe állítása az általános időszerűségeen túl különös időszerűséget is adott annak, hogy az emberi jogok mai kérdéseivel némileg behatóbban foglalkozzunk.

FONTOSABB JOGI KIFEJEZÉSEK MAGYARÁZATA

- Alanyi jog = jogosultság valamely cselekvésre ill. követelésre.
- Államjog = az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos jogszabályok összessége.
- Jogalany = valamely jogviszonyban részt vevő vagy részvételre jogosult (jogi) személy.
- Jogalap = valamely eljárást jogossá tevő szabály, törvény, rendelet, ezen alapuló jogcím.
- Jogalkotás = jogszabályok, jogrendszer megalkotására irányuló tevékenység.
- Jogosítvány = jogviszonyban az egyik felet megillető jog.
- Kötelesség = jogi alapon megszabott köteles teendő, aminek a törvény, előírás alapján feltétlenül eleget kell tenni.
- Munkajog = a munkaviszonyra vonatkozó jogszabályok összessége, rendszere, mint a jog egyik ága.
- Pozitív jog = tételesen kifejtett, külsőleg-államilag alkotott és kötelezővé tett magatartási szabályok összessége.
- Természetjog = polgári felfogás szerint az emberi természetből és értelemből levezetett, a tételes jog fölött álló jogelvek összessége.

FONTOSSÁG JÖGI KIFEJEZÉSEK MAGYARAZATA

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Agócs András

A fedélterv Urai Erika munkája

Terjedelem: 8,2 (A/5) iv — AK 1402 k 7880

HU ISSN 0075-6946

78.5390 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

KELLNER BÉLA
RÁKKUTATÁS, DAGANATELLENES KÜZDELEM

BARÁNSZKY-JÓB IMRE
AZ ALUMÍNIUMRÓL

CSÁKI FRIGYES
BEVEZETÉS AZ AUTOMATIKÁBA

PÁNDI PÁL
PETŐFI ÉS A NACIONALIZMUS

BERNÁT IVÁN
A VÉRSZEGÉNYSÉG I—II.

BOGÁRDI JÁNOS
KÖRNYEZETVÉDELEM — VÍZGAZDÁLKODÁS

KORÁNYI GYÖRGY—VAJTA LÁSZLÓ
MI A PETROLKÉMIA?

LAITKO, H.—SPRUNG, W.-D.
KÉMIA ÉS FILOZÓFIA

PERÉNYI IMRE
VÁROSI KÖRNYEZET — VÁROSÉPÍTÉS

SZTYEPANOV, J. SZ.
SZEMIOTIKA

DAMJANOVICH SÁNDOR
MOLEKULAÓRIÁSOK BIOFIZIKÁJA

SZÓMJAS-SCHIFFERT GYÖRGY
A FINNUGOR ZENE VITÁJA I—II.

SELYE JÁNOS
STRESSZ DISTRESSZ NÉLKÜL

BECK MIHÁLY
TUDOMÁNY — ÁLTUDOMÁNY

BERÉNYI DÉNES
ATOMKORBAN ÉLÜNK

RÁNKI GYÖRGY
**KÖZGAZDASÁG ÉS TÖRTÉNELEM —
A GAZDASÁGTÖRTÉNET VÁLASZÚTJAI**

ROMÁN ZOLTÁN
AZ IPAR GAZDASÁGTANA

CSÁNYI VILMOS
MAGATARTÁSGENETIKA

UNGVÁRI TAMÁS
BRECHT SZÍNHÁZI FORRADALMA

LÁNG ISTVÁN
BIOLÓGIAI FORRADALOM — HAZAI REALITÁSOK

Korunk tudománya

1828—1978

MEGJELENT
AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS
150. ÉVÉBEN

SZABÓ IMRE

AZ EMBERI JOGOK

Napjainkban az emberi jogok ügye egyike korunk legégetőbb kérdéseinek, amelyről kitartóan vitatkoznak szakemberek és politikusok. Egyaránt tárgyát képezi a nemzetközi jognak és az alkotmányjognak, de nagy szerepet játszik a napi politikában is. Az ebből keletkező bonyolult folyamatot, az emberi jogok mai útját kísérli meg felvázolni ez a könyvecske, amely a szerző a KORUNK TUDOMÁNYA sorozatban egyszer már megjelent hasonló tárgyú könyvnek 2., átdolgozott és bővített kiadása, és amelyet ezúttal az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata deklarálásának 30. évfordulója alkalmából bocsájtunk közre. A munka nemcsak az emberi jogok történetét, nemzetközi és hazai megjelenését, a kötelességekkel való kapcsolatát elemzi, hanem foglalkozik a helsinki Alapokmánynak, valamint az új szovjet Alkotmánynak az emberi jogokkal kapcsolatos fejezeteivel is. Jelzi végül a probléma kétféle megközelítési módját: az emberi jogok elméleti-elemző tanulmányozását és a kérdésnek a napi politika síkján történő felvetését.

ISBN 963 05 1622 5